

Waterlooplein, omstreeks 1895, gezien
vanaf de Zwanenburgwal in noordoostelijke
richting naar het Jonas Daniël Meijerplein.

Amsterdam 22-10-1976

Geachte Dochter Lajet

namens alle bewoners en medewerkers in dit tehuis bieden uw
uw boom aan als dank voor alles wat uw voor de bejaarden
heeft gedaan en nog doet uw bent ook met een klein huis begonnen
en het is uit gegroeit met zoo veel tehuizen tot dit prachtige
bejaarden tehuis ik ben erg dankbaar dat ik hierin mag wonen
wij zijn allen al op een leeftijd dat wij hem niet zoo zullen zien
gragen maar laat het een symbool zijn voor de bejaarden die
hier na ons komen dat uw Dochter zoo veel voor ons heeft
gedaan wij allen wensen uw nog vele gezonde jaren toe en
zegen op uw werk. dat is de wens van allen die hier wonen
en werken en vooral van mij

Mevr. v. d. Smagt
Smitshuizen

Ben Sajet

Een leven lang sociale geneeskunde 1887-1986

Jos van der Lans

Eerste druk, mei 2023

© Creative Commons / Jos van der Lans / Vereniging Canon sociaal werk.

De Biografie Reeks Canon Sociaal Werk is een onderdeel van het Biografisch Portaal Sociaal Werk, waarin op de website www.canonsociaalwerk.eu markante persoonlijkheden uit heden en verleden voor het voetlicht worden gebracht.

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met het Ben Sajet Centrum in Amsterdam.

Tekst- en beeldredactie: Jos van der Lans

Tekening omslag: Riek Wesseling, 1967

Vormgeving: Van Rosmalen & Schenk, Amsterdam

Uitgave: Vereniging Canon sociaal werk / www.canonsociaalwerk.eu

ISBN 978 90 833302 1 1

NUR 130

Voorwoord

Op 25 mei 2023 is het precies honderd jaar geleden dat Ben Sajet werd gekozen tot lid van de Amsterdamse gemeenteraad. Hij was jood, arts en overtuigd socialist. 39 jaar was hij voor de SDAP en PvdA lid van de gemeenteraad, alleen met de oorlog als onderbreking toen de Duitsers hem zijn lidmaatschap ontnamen.

In die halve eeuw heeft hij zich op alle mogelijke manieren ingezet voor de gezondheidszorg in Amsterdam. Hij voelde het als een groot onrecht als Amsterdammers verstoken bleven van goede zorgvoorzieningen, terwijl die wel voor handen waren. Hij ijverde even makkelijk voor een preventieve tuberculosebestrijding, als voor een uitbreiding van werkvoorzieningen van blinden. Hij schreef een spijkerhard proefschrift over de klassegeneeskunde die hij bij de keuringsartsen van de Rijksverzekeringsbank had waargenomen, waardoor vooral arbeiders niet de uitkering kregen waar ze recht op hadden.

Koppig streed hij zijn hele politieke loopbaan tegen het besluit van het college van B&W om een nieuw Academisch Ziekenhuis te bouwen op het Wilhelmina Gasthuisterrein. Een toekomstbestendig academisch centrum had veel meer ruimte nodig. Hij werd weggehoond, door partijgenoten in de steek gelaten, maar ten langen leste kreeg hij het gelijk aan zijn kant. Zo verrees het AMC uiteindelijk op de plek aan de rand van de stad waar hij altijd voor gepleit had.

Na zijn afscheid in de raad op 75-jarige leeftijd zorgde hij in een periode van tien jaar als voorzitter van meerdere stichtingen voor meer dan duizend plaatsen in verzorgingshuizen, woonvormen voor mensen met een verstandelijke beperking en bejaardenoorden.

Jos van der Lans beschrijft in deze biografische schets het leven van Ben Sajet als een onvoorstelbare reis. Gedreven door onrust en onrecht heeft hij een onuitwisbaar stempel gezet op de gezondheidszorg in Amsterdam. Hij is een iconisch boegbeeld van de sociale geneeskunde, die blijvend inspiratie kan bieden aan zorgverleners die verder willen kijken dan hun individuele patiënten en cliënten en op zoek gaan naar preventieve mogelijkheden en maatschappelijke oorzaken. In een tijd van groeiende ongelijkheid en haperende zorgvoorzieningen blijven zijn ideeën over sociale geneeskunde uiterst actueel.

In het Ben Sajet Centrum proberen we de geest van Ben Sajet levend te houden. Niet alleen door het initiatief te nemen tot deze spannende biografie van Ben Sajet, maar vooral door praktisch onderzoek te doen dat zich richt op het verbeteren van de zorg voor ouderen en mensen met een beperking; groepen waar Ben Sajet zich in het laatste deel van zijn leven bovenmatig voor heeft ingespannen. Door onderzoek, praktijk en onderwijs met elkaar te vervlechten willen we bijdragen aan het vernieuwen van de zorg, waarbij we veel waarde hechten aan de inbreng van zorgverleners, cliënten, ervaringsdeskundigen en naasten. Ben Sajet is ons hierin een leven lang voorgegaan. We beschouwen het als een enorme eer om in de voetsporen van deze kleine grote man daaraan een vervolg te mogen geven.

Inge Borghuis,

bestuurder Amstelring en voorzitter bestuur Ben Sajet Centrum

Hetty Vlug,

directeur Ben Sajet Centrum

Het Ben Sajat Centrum is een kenniswerkplaats voor de langdurige zorg. Het Centrum richt zich op vraagstukken die voor de aangesloten vijf grote zorgorganisaties en zeven onderzoeks- en onderwijsinstellingen in Amsterdam en omgeving urgent zijn én waar andere academische werkplaatsen en kenniscentra minder aandacht aan besteden. De komende jaren wordt er gewerkt volgens vier programmalijnen:

1. In het programma *Alledaagse Attentheid* onderzoeken we onderlinge aandacht in buurten. Wat maakt dat buurtgenoten elkaar ontmoeten en signaleren of iemand een helpende hand nodig heeft? En hoe kunnen relevante organisaties (gemeente, woningcorporaties, zorg- en welzijnsinstellingen, lokale ondernemers en (bewoners)initiatieven) samen investeren in een omgeving die ontmoeting en informele steun stimuleert en faciliteert – ook voor hen die vanwege gezondheid of beperking in een kwetsbare situatie zitten?

2. In het programma *Mensen met een verstandelijke beperking* richten we ons op de kansen van mensen met beperkingen in Amsterdam en omgeving. Hier gaat het bijvoorbeeld erom hoe de samenwerking tussen formele en informele organisaties, tussen hulpverleners en naasten zo verbeterd kan worden dat mensen met beperkingen makkelijker in de complexe realiteit van de grote stad hun weg vinden.

3. In het programma *Diversiteit en dementie in de grote stad* richten we ons op mensen met dementie en een migratieachtergrond, waarvoor de zorg

nog in de kinderschoenen staat. Wat is voor hen passende zorg? In dit programma gaat het om cultuurspecifieke ouderenzorg, diversiteit in de sociale benadering en het ontwikkelen van een verhalenbank oudere migranten.

4. In het programma *Leren, verbeteren en implementeren* willen we scherper in beeld krijgen hoe je leren in de dagelijkse praktijk van het zorgverlenen vorm moet geven, zodat het echt helpt om de kwaliteit van leven van mensen te verbeteren en zorgverleners plezier in hun werk te geven. Voor het behoud en werven van personeel is dat een cruciale factor. Wat werkt passen we zo mogelijk meteen toe.

Het zijn allemaal praktijkonderzoeken op zoek naar directe toepassingen. Opleidingsvragen vormen vaak het startpunt van de onderzoeken. Inzichten worden vertaald naar curricula van het mbo- en (post-)hbo-onderwijs en scholingsprogramma's van zorgorganisaties. Ook werken praktijkprofessionals en mbo-, hbo- en universitaire studenten mee aan de onderzoeken. Via Leer- en InnovatieNetwerken en Wijkleerplaatsen zijn ook docenten betrokken. Met de Regionale Raad voor de Ouderen Amsterdam/Almere wordt actief samengewerkt. Op de website treft u meer informatie over de programma's, projecten, bijeenkomsten en werkplaatsen.

Bij het Ben Sajat Centrum zijn de volgende organisaties aangesloten: Amsta, Amstelring, Cordaan, Ons Tweede Thuis, Zonnehuisgroep Amstelland, Amsterdam Health and Technology Institute, Hogeschool van Amsterdam, Inholland, Roc van Amsterdam, Stichting Actief Burgerschap, Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit.

Contact: Zwanenburgwal 206
1011 JH Amsterdam
W: bensajetcentrum.nl
E: info@bensajetcentrum.nl

Inhoud

1887-1912

- 9 In de ban van Troelstra

1912-1923

- 21 De ontdekking van de sociale geneeskunde

1923-1931

- 33 Een dokter als politicus

1931-1940

- 39 In de verdediging

1940-1950

- 45 Onwaarschijnlijke oorlogsjaren

1945-1965

- 55 Onrust, Israël en de locatie van AMC

1962-1972

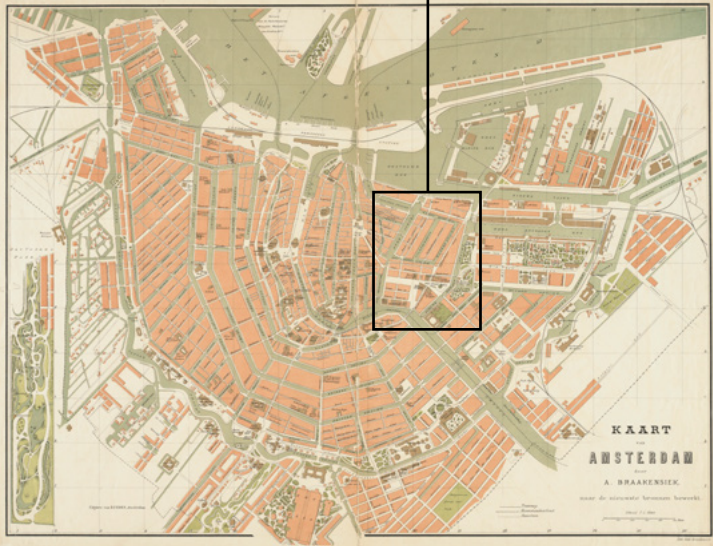
- 63 Meer dan duizend bedden

1972-1986

- 71 Stilzwijgend, zachtmoedig en onvermoeibaar

- 77 Verantwoording

- 79 Colofon

Kaart van Amsterdam uit 1883, getekend door Albert Braakensiek. De Jodenbuurt strekte zich eind 19e eeuw uit langs de Jodenbreestraat, Vlienburg, Waterlooplein, Marken, Rapenburg en Nieuwe Herengracht.

- 1 Waterlooplein, waar Ben Sajat in 1887 geboren is.
- 2 Zwanenburgwal, waar sinds 2015 het Ben Sajat Centrum is gevestigd.

In de ban van Troelstra

De jonge Ben Sajat met zijn oom Israël, broer van zijn vader Jacob.

Voordat we het levensverhaal van Ben Sajat vertellen is het goed om een voorstelling te maken van de omgeving waarin hij op 17 maart 1887 in Amsterdam op Waterlooplein 49 werd geboren. Het Waterlooplein was toen een betrekkelijk nieuw plein, ontstaan nadat in 1882 twee grachten, de Houtgracht en de Leprozengracht, waren gedempt en zich er een levendige weekmarkt had gevestigd. Vanaf 1893 groeide deze markt uit tot een dagmarkt en was het er vrijwel altijd druk, behalve op zaterdag (sabbath) en tijdens joodse feestdagen.

Misschien moeten we ons de vijfjarige Ben inbeelden als hij op een doordeweekse dag naar buiten komt. Wat hoort hij? In ieder geval niet wat wij in onze hedendaagse steden horen. Gemotoriseerd verkeer is er niet. Wat hij wel hoort zijn de ijzeren hoeven van paarden, vermengd met de knerpemde wielen van paardentrams op weg naar Muiden. Hij hoort de met ijzerbeslagen wielen van de handkarren die kriskras het plein oversteken. Ze worden voortgeduwd of getrokken door ploeterende mannen, heel soms door vrouwen. In Amsterdam aan het einde van de negentiende eeuw waarin de economie door de industriële revolutie steeds meer op stoom komt, zijn de handkarren wat tegenwoordig de pakketbusjes zijn. Ze rijden af en aan, van winkel naar fabriek en vice versa. In veel gevallen is zo'n handkar voor venters een rijdende winkel, waar men op straat van alles te koop kan aanbieden. Op marktdagen op het Waterlooplein moet je uitkijken niet door zo'n gevaarte onder de voet gelopen te worden. Amsterdam telt aan het einde van de 19e eeuw zo'n 15.000 handkarren. Zoveel dat de gemeente zich gedwongen ziet om regels op te stellen en bepaalde straten voor handkarren verboden te verklaren.

Misschien hoort Ben ook honden blaffen, want niet zelden worden deze karren voortgetrokken door honden – 'de paarden van de armen'. En verder hoort de vijfjarige Ben oneindig veel stemmen, geroezemoes, schreeuwen, praten – boven het plein hangt een menselijke geluidswolk. Het is eigenlijk altijd druk op het Waterlooplein, dat niet alleen een knooppunt vormt van verkeer tussen het centrum en de oostelijke en zuidelijke delen van de stad, maar waarin en rondom gebouwen en woningen ook altijd reuring is. Er zijn meerdere (koosjere) slagerijen, je kunt er terecht voor ijzerwaren, loodgieters, er is een openbare school, een stalhouderij, een schoenenzaak, een koffiehuis, kapper, groenteboer, meerdere cafés, een verfwinkel – de kleine Sajat hoeft

zich op het Waterlooplein nooit te vervelen. Er is altijd leven in de brouwerij; vertrouwd leven, want de mensen kennen elkaar. Ze horen bij elkaar, de meeste ondernemers en bewoners zijn – net als Ben – joods.

'Los- en laadplaats voor mensenvleesch'

In Amsterdam staat de omgeving van het Waterlooplein bekend als de 'Jodenhoek'. In de oostelijke strook van het centrum van Amsterdam, in de buurten Uilenburg, Valkenburg, Marken en Rapenburg, later ook in de Nieuwmarkt, hebben zich vanaf de 17e eeuw joodse vluchtelingen gevestigd. Zij zijn naar de vrije republiek in de lage landen getrokken om te ontkomen aan de vervolgingen in Spanje en Portugal, later Duitsland. In de 19e eeuw gevolgd door geloofsgenoten uit Oost-Europa, Polen en Rusland. Als de vijfjarige Ben Sajet vanuit de ouderlijke woning de deur uit loopt en naar het oosten kijkt ziet hij de trotse synagoge, gebouwd door de eerste generatie vluchtelingen in de tweede helft van de 17e eeuw.

Als hij – we laten hem voor de zekerheid hier even vergezellen door zijn twee oudere broers – de kant van de synagoge oploopt en het eerste kleine zijstraatje, de Uilenburgersteeg, in slaat, de drukke Jodenbreestraat oversteekt en vervolgens over de brug over de Houtkopersgracht Marken in loopt, een door smoezige grachten omringde volksbuurt, belandt hij in een stinkend doolhof van stegen en straten waar complete families zijn samengepakt in kelders, zolders en etages.

Niet zelden leven hier tien mensen op nog geen 20 vierkante meter in omstandigheden waar wij ons in de 21e eeuw geen voorstelling meer van kunnen maken. Geen wc, geen stromend water, vocht, volgepakte bedsteden. Hier in Marken, of even verder in de volksbuurten Uilenburg, Valkenburg of Rapenburg, huist aan het einde van de 19e eeuw de onderklasse van Amsterdam: het joodse proletariaat. Arie Keppler, die in de volgende eeuw als directeur Woningdienst zijn stempel zou drukken op de Amsterdamse volkshuisvesting, omschrijft Uilenburg een aantal jaren later 'als een los- en laadplaats voor mensenvleesch, waar te midden van pakhuizen en fabrieken 764 mensen per hectare woonden'. (Ter vergelijking: tegenwoordig wonen er zo'n 125 mensen per hectare in deze buurten.)

De kleine Ben Sajet woonde er dus niet middenin, maar de menselijke pakhuizen om de hoek van het Waterlooplein hebben absoluut indruk gemaakt. Hij zal er in zijn verdere leven vaak aan refereren. Het joodse gezin waarin hij geboren wordt, is niet meegezogen in de proletarisering die de industriële revolutie met een explosieve groei van de stedelijke bevolking teweeg heeft gebracht. De laatste helft van de 19e eeuw heeft de Amsterdamse bevolking zich verdubbeld, van 250.000 in 1850 tot iets minder dan een half miljoen rondom de eeuwwisseling. De groei van de voor hen beschikbare woonruimte heeft daar geen gelijke tred mee gehouden. Integendeel, uit een woononderzoek bij zo'n

1902- Jodenhouttuinen, gefotografeerd vanuit de Markensteeg. FOTO: JACOB OLIÉ

5000 woningen in de oude stad blijkt dat ruim een derde van de woningen slechts één kamer telt. Gemiddeld wonen er iets minder dan vijf mensen in een woning. Meer dan de helft van de woningen geven hun uitwerpselen mee aan de zogenaamde beerwagen of boldootkar. Twee derde van de woningen kampt met vochtproblemen, die het grootst zijn in de kelderwoningen, waar duizenden Amsterdammers toe veroordeeld zijn.

Joodse middenstanders

De familie Sajet die op het Waterlooplein 49 woont en in 1895 naar de nabijgelegen Nieuwe Herengracht 177 verhuist, heeft zich aan deze misère weten te onttrekken. Ze wonen niet ruim; aan de Nieuwe Herengracht hebben ze een woonruimte met drie kamers, waar ze met inwonende familieleden wonen, in totaal zeven mensen. In vergelijking met stadgenoten in de mensenpakhuisen in de Jodenbuurten een paar honderd meter richting het IJ hebben ze het goed getroffen. Daar zijn ze zich heel bewust van: ze voelen zich middenstanders, joodse middenstanders.

Ben (Benedictus Herschel) Sajet is de jongste in het gezin met nog twee oudere broers: Abraham (1884) en Salomon (1885). Zijn vader Jacob Mozes Sajet (geboren 2 januari 1858), zoon van de populaire Amsterdamse rabbijn Avrom Sajet, was diamantslijper en werd later diamanthandelaar. In de wereld van diamantbewerking heeft hij ook zijn vrouw ontmoet, Saartje Visser (geboren 8 november 1859). Zij is vanuit haar geboortestad Gorkum naar Amsterdam getrokken, waar zij bij een oudere zuster inwoont, om het ambacht van het diamantslijpen te leren; een vaardigheid waarin ook vrou-

wen werk kunnen vinden. Daar zijn Jacob en Saartje elkaar tegen gekomen; ze trouwen in 1883. Ook Saartje komt uit een gedegen joodse familie. Haar vader, die een winkel heeft met boter, kaas en zuivelproducten, is voorzitter van de joodse kerkenraad in Gorkum.

Het is een joods gezin, met bijhorende joodse gebruiken. Voor de jonge Ben is de joodse cultuur de natuurlijke habitat, de gewoonste zaak van de wereld. *'Ik was een joods jongetje, ik ging naar de sjoel, ik had joodse vriendjes... en bij ons thuis kwamen natuurlijk de joodse vrienden van mijn vader voor hun kaartavondjes.'** Maar tegelijkertijd is er het besef dat anderen, niet-joodse Amsterdammers, zich vaak afwijzend, zo niet vijandig opstellen. Hij merkt als kind dat hij in een omgeving leeft waar een groot deel van de buitenwereld hen 'vreemd' vindt. *'Als wij als jongens gingen zwemen aan het Mariniersplein, waar toentertijd een zwembad was, dan kwamen we door de Kattenburgersstraat, waar geen joden maar in hoofdzaak christenen woonden. En die jongens daar, die christenjongens gooiden stenen naar ons. Omdat je jood was; je werd uitgescholden voor "jood", "vuile jood, vuile smous". (...) Ik geloof niet dat we bang waren, nee. Maar je had natuurlijk wel het gevoel dat je er niet bij hoorde, bij die anderen.'*

Antisemitisme is er dus zeker, maar kent in Nederland niet die scherpe kanten die elders in de wereld tot pogroms en uitsluiting hebben geleid. 'Mokum' heeft in de joodse wereld sinds de zeventiende eeuw de reputatie van een relatief veilige haven. Het merendeel van de joodse bevolking leeft er in armoede en moet een beroep doen op de joodse armenzorg, maar het klimaat is relatief tolerant. Grote internationale joodse uitgeverij hebben zich daarom in Amsterdam gevestigd.

Een nieuwe tijd

Met de industriële revolutie bloeit in de tweede helft van de 19e eeuw ook de handel op. Er komen mogelijkheden voor mensen om zich te verheffen, er ontwikkelt zich nieuwe bedrijvigheid en een groeiend deel van de joodse bevolking grijpt de kansen aan om de weg omhoog te zoeken. Een kleine groep heeft zich dan al weten in te voegen in de elite van de stad. De joodse arts Samuel Sarphati heeft zijn sporen verdiend in het verbeteren van de publieke gezondheidszorg in de stad. De bankier Abraham Wertheim heeft zich op tal van terreinen meer dan verdienstelijk gemaakt voor het economische en culturele klimaat van de hoofdstad. Kleine joodse winkels zijn uitgegroeid tot grote gerenommeerde zaken zoals de Bonnetrie, Gerzon, de Bijenkorf en Hirsch.

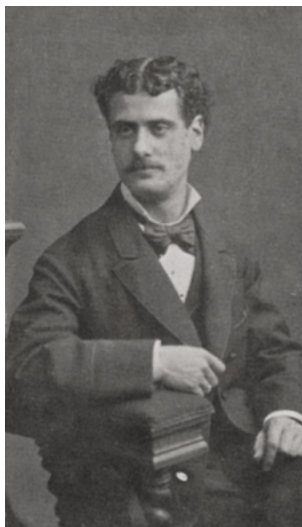
Een belangrijke springplank voor lotsverbetering van joden biedt de spectaculaire ontwikkeling van de diamantindustrie. Daar werken van oudsher al veel joden. (Joden waren voor de 19e eeuw uitgesloten van gilden, maar voor de diamantbewerking bestond geen gilde). Vanaf 1870 begint de diamantindustrie snel in omvang te groeien. Uit Zuid-Afrika komen er veel ruwe diamanten die bewerkt moeten worden. De vraag naar diamantbewerking neemt explosief toe en veel Joden vinden er emplooi. De lonen

* Voor deze biografie is veelvuldig geput uit het door Hans Fels opgetekende *Een leven lang Ben Sajat* uit 1977. Citaten uit dit boek zijn in de tekst cursief gezet.

stijgen en de welvaart neemt navenant toe. De diamantindustrie brengt een nieuw soort joodse middenstand voort, een ontwikkeling waar ook het gezin van vader Jacob Sajat en moeder Saartje Visser van heeft geprofiteerd. De florerende diamantindustrie heeft hen aan de armoede doen ontsnappen.

'Armoede hebben wij in ons gezin nooit gekend', zo herinnert Ben het zich, 'wij hadden altijd te eten. Ik weet niet of mijn ouders wel eens een beetje zorgen hadden, daar merkte je niets van, maar honger, echte honger, hebben wij nooit gekend. In ons gezin kon alles

Vader Jacob Mozes Sajat (1858-1928) en moeder Saartje Visser (1859-1943).

wat nodig was. Niets buitensporigs, helemaal niets buitensporigs: vakantie bijvoorbeeld was wel iets heel bijzonders. We zijn eens een maand – ik was toen twaalf jaar – naar Beverwijk geweest. Ja, dat was dus heel bijzonder.'

De welvaartssprong van een deel van de joodse bevolking staat echter niet op zich. Rond de eeuwwisseling gist het in Nederland. In het kielzog van de industriële revolutie volgen ingrijpende vernieuwingen elkaar snel op; elektriciteit, telefonie, fotografie, ja zelfs auto's – het zijn allemaal ontwikkelingen die diep zullen doordringen in het dagelijks leven van mensen. Het besef dat er andere tijden aanbreken grijpt om zich heen. Er ontstaat een gedeeld gevoel dat de oude wereld zijn beste tijd heeft gehad, de nieuwe komt eraan. Er is, zo voelt het voor velen, 'een nieuwe mens' in de maak.

Ook onder elites groeit het besef dat er wat gedaan moet worden aan de erbarmelijke omstandigheden – 'de sociale kwestie' – waarin een groot deel van de bevolking leeft. De overtuiging groeit dat er een einde moet komen aan de kelderwoningen, aan de ongezonde omstandigheden waarin mensen opeengepakt moeten wonen in ziekmakende omstandigheden. Er staan wetenschappers op die rapporten schrijven; de urgentie om met beleid en wetgeving te komen wordt aan het einde van de 19e eeuw met de dag steeds breder gevoeld. Uiteindelijk leidt dat in 1901

tot een groot aantal sociale maatregelen die het begin markeren van een eeuw waarin de overheid de samenleving meer en meer gaat reguleren. Het kabinet-Pierson (1897-1901), dat als het kabinet van de sociale rechtvaardigheid de geschiedenisboeken in zal gaan, loodst een hervormingspakket door het parlement dat de voedingsbodem legt voor de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in de 20e eeuw. Meerdere wetten geven de overheid voor het eerst greep op de gezondheidszorg, het onderwijs, sociale verzekeringen en de volkshuisvesting.

Ontluikende arbeidersbeweging

Deze veranderingen komen niet uit de lucht vallen; ze worden aangejaagd door een ontluikende arbeidersbeweging, die steeds luider van zich doet spreken. Onder de bezielende leiding van Domela Nieuwenhuis waart in de jaren tachtig van de 19e eeuw een revolutionaire geest door het land, waarbij overal in het land arbeidersverbanden en coöperaties ontstaan op basis van socialistische denkbeelden. Arbeiders verzetten zich tegen slechte werk-omstandigheden en pleiten voor de invoering van het algemeen kiesrecht. In 1894 leidt dat tot de oprichting van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij, de SDAP, die – in tegenstelling tot de meer anarchistische lijn van Nieuwenhuis – veranderingen ook via vertegenwoordiging in het parlement wil afdwingen. Pieter Jelle Troelstra is één van de leiders. Hij komt in 1897 in het parlement, als de SDAP voor het eerst twee zetels verovert.

Amsterdam is het epicentrum van deze politieke strijd. Troelstra is er in 1892 naar toe verhuisd. In de hoofdstad lonkt de nieuwe dageraad. Socialisten vergaderen in koffiehuisen, komen in verzet op het werk en organiseren zich steeds beter in vakorganisaties. De lokroep van het socialisme, van de klassenstrijd, van sociale rechtvaardigheid, slaat aan bij veel joodse diamantbewerkers. Zij weten wat armoede is, ze leven er middenin of zien het dagelijks onder hun geloofsgenoten. Het socialisme brengt hun de hoop, die het geloof hen niet of minder geeft. De bevrijding van het proletariaat is dichterbij en tastbaarder, dan de bevrijding van het joodse volk. En ze handelen daarnaar.

In 1894 richten Henri Polak (1868-1940) en Jan van Zutphen (1863-1958) na een succesvolle staking voor betere beloning de Algemene Nederlandse Diamantbewerdersbond (ANDB) op. Het is de eerste goed georganiseerde moderne vakbond van Nederland, waar zich voornamelijk joodse diamantbewerkers bij aansluiten. Eind 1898 heeft de bond circa 8.000 leden en is daarmee verreweg de grootste vakbond van Nederland geworden. De bond is snel uitgegroeid tot een machtsfactor waar werkgevers niet langer omheen kunnen. Eén van de eerste substantiële resultaten die na enkele stevige stakingen wordt bereikt, is de 10-urige werkdag met een verplichte pauze van twee uur. Ook financieel gaat het de bond, ondanks de noodzaak om uit de stakingskas regelmatig flinke sommen uit te keren, zodanig voor de wind dat

al na vijf jaar – in 1899 – wordt gestart met de bouw van het nog steeds bestaande prestigieuze bondsgebouw in Amsterdam, ontworpen door de socialistische architect Hendrik Berlage.

Het groeiende zelfbewustzijn en het succes van de ANDB gaat natuurlijk niet aan het gezin Sajet voorbij. Vader Jacob Sajet heeft in zijn werk dagelijks met diamantbewerkers van doen, en veel bekenden en familieleden werken in de diamantindustrie of zijn ervan afhankelijk. Maar de Sajets rekenen zich tot de middenstanders; ze zijn geen arbeiders, geen paupers. Zij zien in het

Zesde klas van de lagere school.
Ben Sajet zit op de tweede rij,
eerste rechts.

socialisme geen hoop, maar eerder een bedreiging. De vrienden van vader die in huize Sajet komen kaarten moeten er niets van hebben. *'Dat was dus een gezelschap joden, middenstandsjoden, en laat ik er direct bij vertellen, die middenstandsjoden stemden liberaal. (...) Wat zouden ze anders moeten stemmen? Christelijk natuurlijk niet. Socialistisch? Dat was ook helemaal uit den boze. Alles wat socialistisch was, dat was te verdoemen. De socialisten waren slechte mensen. Troelstra was slechts een opruijer. Henri Polak daar werd over geroddeld.'* Dat is de eerste kennismaking van de jonge Ben Sajet met het socialisme. Hij herinnert zich veel later nog dat hij in zijn jonge jaren vrolijk het spotliedje mee zingt over de socialisten: *'Hop, hop, hop...hop, hop, hop, hang de socialen op'. Ook 'Troelstra moet zakkies plakken' rolt met een olijke grijns uit zijn jonge mond.'*

Aan de lippen van Troelstra

Toch lukt het vader Sajet niet om het kwaadaardige socialisme buiten de deur te houden. De oudere kaarters willen er niets mee te maken hebben, maar de jonge generatie gaat daar niet zomaar in mee. Een paar jaar voordat de 12-jarige leerplicht bij wet wordt ingevoerd komt de mogelijkheid langs dat één van de Sajet-kinderen op de diamantfabriek het vak kan gaan leren. Ben is nog te jong en het lot wijst zijn twee jaar oudere broer Salomon aan

om dit buitenkansje te verzilveren. Salomon is op dat moment 11 jaar en zit in de vijfde klas van de lagere school. Het vooruitzicht dat hij als diamantbewerker goed geld kan gaan verdienen, neemt mogelijke bedenkingen van de ouders weg. Maar Salomon neemt al snel jonge diamantbewerkers mee naar huis, die in de ban zijn van de opkomende arbeidersbeweging en de belofte voor een betere wereld. Ook Bens oudste broer Abraham brengt bevlogen vrienden mee, die zich hartstochtelijk aanhanger tonen van Troelstra en Polak. Het maakt de jonge Ben Sajet nieuwsgierig.

De jonge Sajet had grote bewondering voor SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra

Zijn politieke belangstelling groeit in de periode dat hij op de HBS zit. Ben kan goed leren, maar doorleren na de lagere school is iets waar zijn ouders niet zo goed raad mee weten. Ze wenden zich voor advies tot een vooraanstaande jurist uit joodse kringen die tot de Amsterdamse notabelen behoort, de heer Zegers Veeckens, woonachtig in een groot huis op de Plantage Middenlaan. Deze schrijft een bief aan het college van B&W met het verzoek Ben toe te laten tot een drie- of vijfjarige HBS of het gymnasium. Een vreemd verzoek, want op basis van wat hij op de lagere school heeft gepresteerd zou een gymnasiumaanbeveling logisch zijn geweest. Maar nu wordt hij opgeroepen voor de driejarige HBS, waar hij met zulke goede cijfers het toelatingsexamen doorstaat, dat alle kosten van zijn hele HBS-periode door de gemeente worden betaald.

Zo rondom zijn vijftiende gaat bij Ben Sajet het rode licht op. Hij bezoekt vergaderingen, hoort meermalen Troelstra spreken, waar hij zeer van onder de indruk is. *'Ja, ik hing aan zijn lippen en vond alles geweldig.'* Hij leeft intens mee met de verkiezingscampagne in district Amsterdam-3, waar in 1902 een zetel vrijkomt en Troelstra (die eerder niet herkozen is als kamerlid) zich kandidaat stelt. De partijleider wint en de vijftienjarige Ben kan zich driekwart eeuw later nog steeds de intense blijdschap herinneren die zich na het aanhoren van de uitslag van hem en zijn zielsverwanten meester maakte. Alsof de revolutie binnen handbereik is gekomen.

Ben Sajet raakt begeistert. Hij beleeft de 1 mei viering van 1903 met een enorme intensiteit. *'Ik liep mee in de optocht waar ik alle socialistische liederen meezong. (...) "Eén dag is 't van vreugde, één dag is het van strijd, één dag aan het ontwaken van de arbeid gewijd, één dag van verzet van geknechten, enzovoorts". In plaats van de bevrijding van de joden... de hachadah en het pesachfeest, feesten die ik heel intens beleefde, was er met dat 1-mei-feest wat veranderd en ik had het gevoel.... ik wil mee... ik wil mijn leven wijden aan het socialisme.'*

Veel later, terugblikkend op zijn leven, vraagt hij zich af hoe die omslag kon plaatsvinden. Omdat, zo analyseert hij, er in wezen een humanitair basisprincipe ten grondslag ligt aan zowel het jodendom als het socialisme. *'Voor mij is dat solidariteit', dat zegt me meer dan socialisme en dat vind ik ook in het joodse gezegde: heb uw naaste lief, hij is als uzelf.'* *'Zo'n jongen als ik die rood werd,*

die was helemaal een gevoelsocialist. Pas later ging je boeken lezen en probeerde je wat te begrijpen van de theorie van het socialisme. Maar in de eerste tijd was het vooral een innerlijke drang om erbij te horen.'

Rood worden, joods blijven

Het is niet zo dat het aansluiten bij de idealen van de sociaal-democratie voor Ben Sajat het joods-zijn uitvlakt. Het komt erbij, het is een vorm van maatschappelijk emanciperen met behoud van identiteit. Het socialisme biedt hem weidse perspectieven, het maakt de wereld groter dan alleen de joodse gemeenschap, het biedt een ontsnapping aan het altijd aanwezige gevoel als tweederangsburger te worden gezien. Het is een vorm van meedoen aan iets groots dat zijn afkomst overstijgt en de mensheid kan verenigen.

Maar dat alles kan het joods zijn, het onderdeel zijn van een volk dat van haar land is verdreven, dat overal ter wereld is opgejaagd en nergens echt thuis is, niet wegnemen. Dat beseft Ben Sajat nog eens nadrukkelijk als hij via de stenografievereniging hecht verbonden raakt met de familie Raismann; een joodse familie die in de jaren negentig van de 19e eeuw verdreven is uit Rusland, waarin de angst voor vervolging en discriminatie diep verankerd is en voor wie het joods zijn het enige betrouwbare kompas biedt. Hij trekt intensief op met de drie kinderen Raismann, leeftijdgenoten en geestverwanten. Met de drie jaar jongere Chaia (1890, Moskou), die in Nederland Katrien wordt genoemd en de middelste van de drie, ontwikkelt zich een vriendschap, die in 1912 uitmondt in een huwelijk. In 1931 beschrijft Chaia haar ervaringen in een bij de Arbeiderspers uitgegeven in het Jiddisch geschreven boek: *Nit in Gulis un nit in der heem* '– Niet in ballingschap, maar ook niet thuis. Dat is een gevoel dat ook Ben Sajat nooit helemaal kwijt zal raken, hoezeer zijn leven ook in het teken zal komen te staan van zijn sociaaldemocratische idealen.

Maar daarmee lopen we op de gebeurtenissen vooruit. Op de hbs weet iedereen al snel dat Ben Sajat 'rood' is. Dat is niet verboden, daarvoor zijn de tijden te zeer aan het veranderen, maar om nu te zeggen dat men daar op de Hogere Burgerschool enthousiast over is, nou nee. Men vindt de ontwikkelingen zorgelijk, bedreigend zelfs. Wanneer Ben Sajat in de vijfde klas in het Engels een opstel moet schrijven en daarvoor Troelstra als onderwerp kiest, heeft hij zomaar een dikke onvoldoende te pakken. Op zijn Engels is weinig aan te merken, op de inhoud des te meer, aldus zijn Engelse leraar. Hoezo is Troelstra 'a great man', hoe kan je dat zeggen: hij is een oproerkraai. Meer dan een vier kan de leraar er niet voor geven.

Ook thuis, maakt men zich zorgen. Vooral moeder Saartje vreest dat haar jongste zoon zijn carrière aan het verknallen is. *'Kind, je vergooit je toekomst'*, houdt ze hem meermalen voor. De vrees dat socialisten overal zullen worden tegengewerkt en uitgesloten, een lot waar joden veel ervaring mee hebben, is groot.

Illustratie van Albert Hahn in de zondagseditie van *Het Volk* van 4 mei 1903. Het was de eerste grote 1e meiviering van Ben Sajat. Hij was er diep van onder de indruk.

De tiener Ben Sajat trekt zich er weinig van aan. Zijn politieke scholing en maatschappelijke belangstelling voedt hij buiten de HBS, onder meer door lid te worden van de stenografievereniging *Steeds Sneller*, waar hij Willem Drees voor het eerst ontmoet. Het stenograferen is rondom de eeuwwisseling populair in verlichte kringen; het is niet alleen een handige vaardigheid, het biedt ook mogelijkheden om je te ontwikkelen. Het is een discussieclub. Voor het onder de knie krijgen van steno nodigt de vereniging sprekers uit over vaak actuele en niet zelden politieke onderwerpen. Eerst de lezing stenograferen, daarna discussiëren, zo verlopen de zaterdagavonden. Dat spreekt een jonge generatie leergierige socialisten aan, waaronder Willem Drees en Ben Sajat die er meerdere jaren hun zaterdagavond aan besteden. Uitgedaagd door de voorzitter van de vereniging verzorgt Ben Sajat zelf een lezing op basis van het boekje *Historisch materialisme: voor arbeiders verklaard* (1908), geschreven door Herman Gorter.

Ben Sajat in 1910

Hoop op een rechtvaardige wereld

Zo neemt hij langzaam maar zeker kennis van de theoretische grondslagen van het socialisme, het marxisme. En ook van alle twisten daarover, tussen reformisten, revolutionairen, sociaaldemocraten en communisten. Dergelijke verschillen leiden in 1909 tot een scheuring in de SDAP, als tijdens het beruchte Congres van Deventer de communisten de SDAP uit werden gezet en de parlementaristen onder aanvoering van Troelstra het politieke roer definitief in handen krijgen. Al die theoretische en politieke beschouwingen geven woorden aan wat hij al weet, aan wat hij in zijn stukje Amsterdam waar hij geboren is met eigen ogen heeft aanschouwd: het proletariaat, ook het joodse, is een product van een kapitalistisch systeem. Wie het lot van hen wil verbeteren, moet dat systeem zien te beteugelen. Voor hem kent het marxisme een eenvoudige kern: het biedt hoop op een betere, rechtvaardigere wereld.

Die overtuiging heeft hij zijn hele leven niet meer losgelaten. Meer heeft hij niet nodig om zijn koers te bepalen. Hij volgt de heftige debatten, hij neemt kennis van de weidse beschouwingen, hij deelt in de strijdbaarheid, maar een groot wereldbeschouwer of theoreticus zal hij nooit worden. Hij blijft een gevoelsocialist, met een goed afgestelde antenne voor rechtvaardigheid, gedreven door solidariteit en een scherp instinct voor misstanden die om een oplossing schreeuwen. Precies daarom besluit hij na zijn HBS-examen in 1904, net 17 geworden, medicijnen te gaan studeren. Hij heeft niet zozeer een idee wat die studie precies inhoudt, maar hij denkt: *'Dit is een vak waarin je je ook sociaal kunt uitleven.'* •

Trappenhuis van het monumentale gebouw van de ANDB, ontworpen door Berlage en opgeleverd in 1900.

MARTIN
ROMMELMANN
1916

De ontdekking van de sociale geneeskunde

Uilenburg, 1916.

TEKENING: MARTIN MONNINCKENDAM

In de tweede helft van de 19e eeuw ontwikkelt zich de geneeskunde spectaculair. Tot dan is het hoofdzakelijk gissen wat de precieze oorzaken zijn van ziekten. Maar in het kielzog van de revolutionaire ontdekking van de Parijzenaar Louis Pasteur dat microscopische organismen, bacillen, oorzaak van verwoestende ziekten zijn, is de wetenschap steeds meer ziekteverwekkers op het spoor gekomen. Lepra, cholera, de pest zijn niet langer plagen van god, maar te bestrijden ziekten. Ook de chirurgie begint stevige vooruitgang te boeken door de ontwikkeling van de anesthesie. De toepassing van antisepsis (ontsmetting) maakt een einde aan het probleem van de wondettering. De wetenschap is in de geneeskunde de macht aan het grijpen. Alleen zij die een universitaire studie hebben volbracht mogen zich arts noemen, alle andere toegangsroutes zijn afgesneden.

Wijdverbreid is rondom de eeuwwisseling het idee dat ziekte, overbevolking en een vervuild leef- en werkmilieu met elkaar verbonden zijn en dat de gezondheidstoestand verbetert na het opheffen van onhygiënische omstandigheden. Daarmee zijn de volgepropte 'pakhuizen van menschenvleesch', zoals Arie Keppler, de voortrekker van de Amsterdamse volkshuisvesting het aanduidt, niet langer een plek die je moet mijden omdat het er stinkt, maar vormen ze een risico voor iedereen, een gevaar voor de volksgezondheid. Bovendien: wil de industrie op volle toeren blijven draaien, dan heeft men gezonde arbeidskrachten nodig, die hun beste krachten aan de arbeid kunnen wijden.

Dat maakt van artsen aan het begin van de twintigste eeuw een beroepsgroep van de toekomst, zoals ingenieurs en architecten dat ook zijn. Zij leveren de *know how* om de samenleving de gezonde kant op te sturen, om de nieuwe tijd vorm te geven. Niet toevallig hebben juist deze beroepsgroepen een grote inbreng in invloedrijke rapporten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, waarin de overheid gemaand wordt snel met wetgeving te komen om vooral de volkshuisvesting te verbeteren. Oproepen die gehoor vinden bij het kabinet-Pierson, dat – in het vorige hoofdstuk kwam het al aan de orde – in het begin van de eeuw met ingrijpende maatregelen komt op het terrein van volkshuisvesting, sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs.

Een buitenstaander in een andere wereld

Die achtergrond maakt het vak van arts voor veel jongeren op de

Goede vriend Herman Raismann komt in 1907 dramatisch om het leven. Het is voor Ben Sajat de eerste bittere confrontatie met een onnodige dood. Er zullen nog vele volgen.

Jacob van Rees, hoogleraar weefselleer, trekt Ben Sajat over de streep als hij twijfelt over zijn studie.

HBS een aanlokkelijk perspectief. In de examenklas van de HBS van Ben Sajat kiezen maar liefst zes jongens, allen joods, voor de studie medicijnen. Het is een beloftevolle studie, iets moois, een reis naar een andere wereld. *'Er ging een licht voor me op.'*, zo herinnert Ben Sajat de kennismaking met de studie geneeskunde zich veel later. Maar het is ook een andere wereld, een wereld waarin hij zich een vreemde voelt. Hij sluit zich niet aan bij het studentencorps en neemt eigenlijk in het geheel niet deel aan het georganiseerde studentenleven. Hij is inmiddels in het kielzog van veel jongeren die zich verbonden weten met de arbeidersbeweging geheelonthouder, wat hij zijn hele leven zal blijven. Ook al niet een houding waar je je in het corporale studentenleven populair mee maakt.

Zijn vrije tijd brengt hij door met zijn geestverwanten; socialistische jongens, die de grote problemen van de wereld met elkaar bespreken. Hij trekt intensief op met Herman Raismann, de oudere broer van zijn latere vrouw Chaia. Hij krijgt een enorme klap te verwerken als Herman samen met zijn vader omkomt in een scheepsramp, waar het schip 'Berlin' waarmee ze vanuit Engeland zijn gevaren op een pier bij Hoek van Holland loopt en in tweeën breekt. Met honderden dodelijke slachtoffers als gevolg. Het verdriet slaat om in woede als blijkt dat de ramp voorkomen had kunnen worden. De kapitein was onder druk gezet om vanwege de lading zo snel mogelijk binnen te lopen, terwijl het schip als het op zee was gebleven de woelige baren had kunnen weerstaan. Voor de enorm aangeslagen Ben Sajat is de ramp het ultieme bewijs van *'de onmenselijkheid van het kapitalisme.'*

Hij raakt van slag. Hij is net twintig, staat voor zijn kandidaats en in ineens slaat de twijfel toe. Hij vraagt zich af of de studie eigenlijk wel wat voor hem is? Hij is in de academische wereld toch een buitenstaander; hij vindt het vak interessant, maar veel socialisten kom je niet tegen op de universiteit. Hij leeft in twee werelden. Hij wendt zich tot Jacob van Rees, buitengewoon hoogleraar histologie (weefselleer). Niet alleen een gerespecteerd wetenschapper op zijn vakgebied, maar ook principieel vegetariër en drankbestrijder. Van Rees hoort hem aan en steekt hem een hart onder de riem. Wij hebben mensen zoals jij juist nodig. Niet dralen, doorzetten! Het helpt hem om zijn twijfels te overwinnen. Niet veel later haalt hij in 1907 zijn kandidaats.

Inspirerende sociaaldemocratische artsen

Na zijn kandidaats begint naar zijn eigen gevoel de studie pas echt. Waren de eerste drie jaren vooral theoretisch van aard, nu komt er steeds meer aandacht voor de praktijk, voor patiënten, voor mensen. Ben Sajat begint het nu pas echt leuk te vinden. Hij krijgt oog voor sociaaldemocratische dokters, zoals Theodoor Stoop (1861-1933) in Dordrecht, een vermogend en sociaal bewogen arts. Stoop is in 1891 huisarts geworden in het verpauperde deel van Dordrecht en enorm geschrokken over wat hij daar aan armoede en ziekte aantreft. Dat is voor hem reden om zich bij de SDAP aan te

sluiten. In 1901 wordt hij lid van de gemeenteraad, wat hij 26 jaar zou blijven. In 1917 wordt hij wethouder. Theodoor Stoop is een verbindende figuur die door zijn kalme en beminnelijke karakter menig conflict weet op te lossen of te voorkomen. Gesteund door zijn echtgenote neemt hij talrijke initiatieven ter verbetering van de levensomstandigheden en de gezondheid van vooral de armen in Dordrecht en steunt hij initiatieven daartoe van anderen. Stoop heeft zitting in veel besturen, ook niet-socialistische, en is in Dordrecht een geziene figuur. Hij is voor Ben Sajet een bron van inspiratie.

Louis Heijermans (1873-1938) is als arts en partijgenoot een inspirerend voorbeeld. Als directeur van de GG&GD (1919-1937) krijgt Ben Sajet veel met hem te maken.

Maar ook dichter bij huis, in Amsterdam, zijn aansprekende sociaaldemocratische artsen aan het werk. De bekendste is Louis Heijermans, een jongere broer van de socialistische toneelschrijver Herman Heijermans. Louis Heijermans heeft in 1899 artsexamen gedaan en is in 1901 benoemd tot gemeentearts in Amsterdam. Hij is politiek actief binnen de SDAP, waar hij ijvert voor de oprichting van arbeidersziekenfondsen en voor een betere beloning voor de ziekenfondsartsen. Hij publiceert regelmatig artikelen in bladen als *De Nieuwe Tijd* en *De Socialistische Gids*. Zijn 'magnum opus' levert hij in 1908 af: *Handleiding tot de kennis der Beroepsziekten*. Dit werk, geïllustreerd met 160 foto's, geeft een indringend beeld van arbeidsomstandigheden en beroepsziekten uit die tijd.

Voor Ben Sajet is de energieke Louis Heijermans een inspirerend voorbeeld. Gemeenteartsen worden ook wel 'armenartsen' genoemd. Dat zijn artsen die spreekuur houden voor 'stadspatiënten' – armere Amsterdammers die de premie voor ziekenfondsen niet kunnen betalen. Heijermans is in het begin van zijn loopbaan één van deze artsen. *'Hij had veel gepubliceerd en ik bewonderde hem. Ik heb contact met hem gezocht en ook gekregen – ik was toen al wat verder met mijn studie natuurlijk – en ik mocht met hem mee naar zijn ziekenlokaal en naar het Armenhuis, in de Roetersstraat, dat later verzorgingshuis is gaan heten. Wat ik daar gezien heb is afschuwelijk. (...) Alle mannetjes, ik weet niet hoeveel, op een zaal. Op een andere zaal de vrouwtjes. Het was afschuwelijk. (...) Ik herinner me daar een patiënt die ruggemergting had, een ziekte waar je verschrikkelijke pijnen bij hebt. Die man daar lag in bed te gillen, die man lag daar in een houten bed, met die houten opstanden ernaast, verschrikkelijk.'*

Deze ontmoetingen en ervaringen zorgen ervoor dat zijn sociaaldemocratische overtuiging en zijn beroepsmatige ontwikkeling met elkaar in de pas gaan lopen. *'Waarom ben je socialist geworden? Omdat er zoveel misstanden bestonden. Als je socialist en medicus bent accepteer je dat niet als vanzelfsprekend, als iets dat moet blijven.'* Vlak voor zijn artsexamen loopt hij mee met een vroedvrouw in de Jodenbuurten Uilenburg en Marken. Buurten waar hij vlak bij zijn jeugd heeft doorgebracht, waarvan hij heel goed denkt te weten hoe er geleefd wordt. Maar zo erg, nee, dat dringt pas tot hem door toen hij er ook met artsenogen naar kon kijken. *'Een kamer voor een heel gezin. De bedden op de grond in een hoek en in een andere hoek een bedstee waar zes kinderen sliepen.'*

Drie koppies aan de ene, drie koppies aan de andere kant. En daar kwam je dan bevallingen doen.'

Pionierswerk in de epidemiologie

Als 'bijna' arts ziet hij niet alleen maar armoede, hij ziet ook onnodige ziekten. Trachoom bijvoorbeeld, een oogziekte waar mensen blind van kunnen worden. Een ziekte die wordt overgebracht door vliegen en die veel voorkomt bij de joodse gezinnen in de buurten waar hij met een vroedvrouw stage heeft gelopen. Hij heeft de symptomen gezien en neemt een besluit dat bepalend is voor de rest van zijn leven. Hij gaat het onderzoeken! *'Ik ben in een aantal gezinnen gekomen, heb al die mensen in de ogen gekeken. Je knikt het bovenste ooglid om en dan zie je bij trachoom korrels, die een slijmerige grijze vuile stof afscheiden. Die grijze stof tast, als het niet tijdig en goed behandeld wordt, het oog zelf aan, het hoornvlies. Er ontstaan dan zweertjes en die zweertjes worden later littekens en als het hoornvlies helemaal met littekens is overdekt, dan is het blind. In die arme Jodenbuurt had eigenlijk iedereen trachoom of trachoom gehad. (...) Heel veel mensen waren blind of slechtziend of hadden vlekken op hun hoornvlies. Daar heb ik toen mijn eerste publicatie aan gewijd.'*

Met deze publicatie stapt hij naar Samuel Pothuis (1873-1937), sinds 1907 lid van de bij elke verkiezing groeiende SDAP-fractie in de gemeenteraad. Die stelt vervolgens bij de begrotingsbehandeling vragen aan het gemeentebestuur en met name aan de sociaal-liberale wethouder Armwezen Nicolaas Josephus Jiffa (1858-1940), die ook nog eens oogarts was. De gemeenteraad stelt een commissie in met twee oogartsen, waaronder de zoon van Floor Wibaut, en met Ben Sajat, de initiatiefnemer. Het is zijn eerste politieke succes met zichtbare gevolgen. Op basis van de maatregelen die de commissie uitwerkt, wordt de ziekte in Amsterdam in de daaropvolgende jaren zo goed als uitgeroeid.

Het is voor Ben Sajat een leerzame ervaring. Er is in de gezondheidszorg steeds meer bekend over ziekten, maar echt epidemiologisch onderzoek staat nog in de kinderschoenen. De les van zijn trachoomonderzoekje is dat het systematisch verzamelen van gegevens effectief is. Het levert niet te ontkennen bewijsmateriaal voor het ontstaan van ziekten en ongezondheid. Op basis van statistische feiten is de remedie vervolgens moeilijk te betwisten.

Daarmee is een methode geboren. Ben Sajat zal de rest van zijn leven bij elk voorstel dat hij doet, elke misstand in de sfeer van gezondheid waar hij op stuit, en dat zijn er in de eerste helft van de 20e eeuw veel, op zoek gaan naar cijfers die zijn visie ondersteunen. En dan moest er iets veranderen. *'Ik beet me zo in iets vast, dat ze me later wel "foxterriër" noemden, of ook wel een "horzel". Ik kon nu eenmaal niet loslaten, een grote fout in mijn karakter. Ik voelde de dingen zo en dus kreeg de sociale geneeskunde helemaal mijn liefde.'*

Enmaal arts zal hij de trachoom-onderzoeksmethode verschillende keren herhalen. Hij bestudeert de mazelen, waaraan

Ben Sajat verricht naast zijn huisartsenpraktijk in de jaren tien meerdere onderzoeken naar trachoom, kinkhoest, mazelen en tuberculose en publiceert daarover in verschillende tijdschriften.

Co-auteur Bob van Gelderen. Partijgenoot en medewerker van het Bureau voor de statistiek van de gemeente Amsterdam. Tweede Kamerlid SDAP 1937-1940. Pleegt met zijn gezin zelfmoord na de capitulatie op 14 mei 1940

veel kinderen in grote gezinnen en in arme buurten voor hun vijfde jaar sterven en publiceert daarover in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. Hij legt een verband tussen tuberculosesterfte en voedselarmoede in de periode van mobilisatie (1914-1918). En hij onderzoekt de prevalentie van kinkhoest. Het is pionierswerk in de epidemiologie, de cijfers liggen niet voor het oprapen, ze moeten vergaard worden. Hij werkt daarbij samen met Bob van Gelderen, net als hij jood, partijgenoot en werkzaam bij het Bureau voor de Statistiek, een afdeling van de gemeente Amsterdam. In die laatste hoedanigheid heeft hij de beschikking over statistisch materiaal, waar ze dankbaar gebruik van maken. De twee vormen een sterke combinatie van medische kennis en statistische inzichten, die in 1919 wordt afgebroken als Van Gelderen in Nederlands-Indië benoemd wordt tot directeur van het Centraal Kantoor voor de Statistiek en later hoogleraar staathuishoudkunde zou worden.

Arts in Transvaalbuurt

Ben Sajet verricht zijn onderzoeken vanaf 1912 naast zijn praktijk als huisarts. Als hij in dat jaar zijn artsexamen met goed gevolg heeft afgelegd, wil hij zich aanvankelijk in Hilversum vestigen, ook om in Amsterdam, waar veel jonge medici op zoek zijn naar werk de concurrentie te ontlopen. Een joodse arts uit Hilversum raadt het hem – niet ontbloeit van eigenbelang, blijkt later – ten

De wet van Engel

Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in Nederland de mobilisatietijd, doen twee Amsterdamse artsen, Ben Sajet en Wim Polak, een onderzoek naar de voeding in Amsterdamse gezinnen. Zij willen onderzoeken of de Wet van Engel van toepassing is. Deze wet, voor het eerst geformuleerd door de Duitse statisticus Ernst Engel, zegt dat hoe armer een gezin is, hoe groter het deel van het inkomen is dat aan voeding wordt besteed. Sajet en Polak registreren een week lang zeer nauwgezet in 29 huishoudens wat ze aan eten consumeren en constateren dat de wet voor de armste gezinnen opgaat. Deze besteden al snel zo'n 70

tot 80 procent aan voeding en zijn daardoor vanwege gebrek aan geld ook veroordeeld tot huisvesting van het aller-slechtste soort. Om überhaupt rond te komen kopen ze de goedkoopste voeding die veelal de laagste voedingswaarde heeft en het minst bijdraagt aan een goede gezondheid. Dat klinkt evident, maar met de cijfers in de hand, die ze tot in de kleinste details in tabellen uitwerken, laten Sajet en Polak zien dat mensen aan de absolute onderkant van de samenleving er niet op los leven en schuldig zijn aan hun eigen ellende, zoals nogal eens wordt beweerd, maar geen kant op kunnen.

Overigens is de Wet van Engel tot op de dag van vandaag actueel, zij het in andere meer welvarende omstandigheden. De Wet legt een van de grondpatronen bloot die de enorme vlucht verklaren die obesitas heeft genomen.

1923 – Transvaalplein.
Het plein staat bekend als het rode pleintje. Veel SDAP-kopstukken, onder wie Jan van Zutphen en Evert Kupers, wonen er.

stelligste af: 'Je bent hier kansloos'. Hij vestigt zich daarom toch in Amsterdam, aan het Pretoriusplein in de Transvaalbuurt. Dat is een nieuwe buurt die nog compleet in ontwikkeling is, maar waarvoor alle Amsterdamse woningbouwverenigingen plannen hebben om op basis van de Woningwet complexen te gaan bouwen. Daarbij neemt de Algemene Woningbouwvereniging (AWV) het voortouw.

Deze woningbouwvereniging, al snel de grootste van Amsterdam, is voortgekomen uit kringen van de Algemene Diamantbewerkers Bond (ANDB) en telt vooral joodse leden. De Transvaalbuurt biedt vanaf 1913 veel joodse gezinnen een emancipatieroute uit de benauwde bebouwing van de Jodenbuurten achter het Waterloo-plein. Het Transvaalplein, opgeleverd in augustus 1913, staat daarbij al snel bekend als het rode pleintje. Het kloppend hart van de socialistische beweging in Amsterdam. In de volgende decennia wordt hier door duizenden mensen de Dag van de Arbeid gevierd en spreken de kopstukken van de partij vanuit een open raam in een woning de meute toe. Verschillende vooraanstaande leden van de socialistische familie betrekken in 1913 een woning aan het plein. Jan van Zutphen, de grote man van de ANDB, gaat er wonen, evenals Evert Kupers, voorzitter van de AWV en toekomstig voorzitter van het in 1906 opgerichte Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), en het latere gemeenteraadslid Alida van Blitz. Niet toevallig heeft het overgrote deel van de Transvaalplein-bewoners een joodse achtergrond. Veel van hen schrijven zich in als patiënt bij dokter Sajet, de rode huisarts die op het Pretoriusplein praktijk houdt.

'Omdat ik nog geen inkomen had en dus zeker nog niet kon trouwen – in de gedachtegang van die tijd – gingen mijn vader en moeder met me mee. Het was een vierkamerwoning en dat was begrijpelijkerwijs heel erg behelpen, maar ik had toch een spreekkamer en een wachtkamer. Het was daar in die tijd zo stil dat als er iemand voorbijkwam mijn vader tegen mijn moeder riep: "Saartje, kom eens kijken, er komt iemand voorbij".'

Het samenwonen met zijn ouders is geen succes. Vooral zijn moeder Saartje voelt zich totaal niet thuis in de nieuwe buurt. Ze mist de geluiden en de reuring van de omgeving van het Waterlooplein. De stilte van de nieuwe wijk is niets voor haar. Ze heeft een belangrijk deel van haar leven in de Jodenbuurt gewoond en wordt ziek van heimwee. Ze verlangt terug naar de oude buurt, waar de ouders van Ben uiteindelijk weer naar terug verhuizen.

Als zijn praktijk begint te lopen kan hij eindelijk trouwen met Chaia Raismann, waar hij al jaren verking mee heeft. Zij trouwen op 18 december 1912, verhuizen naar een iets meer geschikte awv-woning om de hoek in de Pretoriusstraat, een benedenwoning en een eerste etage met voldoende ruimte voor zijn praktijk en voor het gezin. In 1914 wordt er het eerste kind geboren, Herman, vernoemd naar de broer van de moeder en de vriend van de vader die in 1907 zo dramatisch is omgekomen in de scheepsramp met de Berlin. Er volgt al snel in 1916 een tweede zoon, Jacob. De derde laat iets langer op zich wachten: Daniël wordt in 1920 geboren.

Op 18 december 1912 treedt Ben Sajat in het huwelijk met Chaia Raismann.

Ziekenfondspraktijk

Dokter Sajat doet zijn visites per fiets. Of het nu stormt, regent of sneeuwt, hij slaat een cape om en springt op zijn fiets. Zijn praktijk bestaat voor een groot deel uit ziekenfondspatiënten. Ziekenfondsen zijn in de eerste decennia van de 20e eeuw vrijwillige verzekeringen waar mensen premie voor betalen. Er zijn er rond de eeuwwisseling enige honderden in Nederland, vaak lokaal georganiseerd en opgezet om gezondheidszorg binnen bereik te brengen van mensen met een gering of beperkt inkomen. Met de toename van de welvaart neemt het aantal ziekenfondsverzekerden steeds toe, hoewel tot ver in de 20e eeuw een groot deel van de arbeidersbevolking onverzekerd blijft. De wettelijk verplichte ziekenfondsverzekering wordt pas in 1941 onder Duits bewind ingevoerd.

Voor ziekenfondspatiënten geldt een zogenaamd abonnements-honorarium, dat wil zeggen: de arts krijgt een vergoeding per patiënt per jaar. In de beginperiode van de praktijk van Ben Sajat bedraagt deze 1 gulden. Je moet dus veel ingeschreven patiënten hebben om het inkomen op een redelijk niveau te brengen. Daarom willen nogal wat artsen liever een flink aantal particuliere patiënten in hun praktijk, want die betalen per consult en daar verdienen artsen dus al snel meer aan. Wie, zoals Ben Sajat en andere bevlogen artsen, kiest voor veel ziekenfondspatiënten heeft de wachtkamer bovendien elke dag barstensvol zitten, want gezond-

Ben Sajet met zijn drie zoons:
v.l.n.r. Daniël, Herman en Jacob.

heidsproblemen komen nu eenmaal vaker voor bij mensen met lagere inkomens. Dat is nu nog steeds zo, maar dat trad ruim honderd jaar geleden nog veel scherper voor het voetlicht.

De praktijk van Ben Sajet is desondanks niet enorm groot. Hij kan het werk goed aan en hij is – anders dan veel artsen van goeude komaf – tevreden met een toereikend inkomen. Bovendien houdt hij op deze manier tijd over om onderzoek te doen en te publiceren. Hij doet onderzoek naar kinkhoest en tuberculose, waar hij doortimmerde rapporten over schrijft. Maar hij schrijft ook met grote regelmaat losse stukken voor tijdschriften als *Sociale voorzorg* en later voor *de Socialistische gids*. Hij bouwt in dat opzicht al snel een reputatie op.

De klinische geneeskunde en de sociale geneeskunde liggen in de optiek van Ben Sajet in elkaars verlengde. Maar soms wringt het ook. Dan slurpen individuele hulpvragen alle aandacht op ten koste van de achterliggende oorzaken en verbanden. Na een aantal jaren als huisarts en privé-onderzoeker gewerkt te hebben begint Ben Sajet zich af te vragen waar nu eigenlijk zijn hart naar uit gaat. Aan zijn patiënten ligt het niet; de waardering voor zijn inzet is groot. Huisarts is, zo ervaart hij bijna dagelijks, een dankbaar beroep. Maar tegelijkertijd realiseert hij zich dat de individuele patiëntenzorg ook tekortschiet. Dan lonkt *'de geweldige betekenis van de sociale geneeskunde, waarbij je niet alleen maar een individu probeert te helpen, maar waar je voor de hele gemeenschap iets tot stand brengt.'*

Er huist ook iets van onrust en ongeduld in Ben Sajets geest, iets wat hij zijn hele leven met zich mee zal dragen. Hij wil zaken aanpakken, hij is ambitieus en als hij heel lang op hetzelfde spoor zit, begint de onrust op te spelen. Dat gebeurt als hij van Louis Heijermans, inmiddels directeur van de Amsterdamse GGD, het aanbod krijgt om hoofd van een medisch-statistisch bureau bij de GGD te worden. Dat sluit goed aan bij zijn epidemiologische interesse en de verschillende publicaties die hij gedaan heeft. Hij heeft er wel oren naar, maar dan wordt hij benaderd door ANDB-voorman Jan van Zutphen met het aanbod om directeur te worden van een te bouwen sanatorium voor diamantbewerkers die ernstig te lijden hebben van tuberculose, toen nog een veel voorkomende ziekte. Dat sanatorium kan gebouwd worden met geld van het Diamantbewerkers Koperen Stelen Fonds, een fonds opgericht door de ANDB dat heel veel geld heeft verdiend met het afval van de diamantindustrie. Daarvan is een fraai landgoed in Hilversum gekocht, waarop het sanatorium Zonnestraat moet verrijzen. Volgens Van Zutphen zou dat het mooiste sanatorium ter wereld moeten worden.

Bestuur van het Koperen Stelen Fonds op het terrein van het Sanatorium Zonnestraal. Ben Sajat staat derde van rechts, schuin voor Jan van Zutphen.

ANDB-voorman Jan van Zutphen, in vakbondskringen bekend als 'ome Jan'. TEKENING ALBERT HAHN

Hilversumse deceptie

Hij denkt er niet lang over na. Tamelijk abrupt hakt Sajat in 1919, net 32 geworden, de knoop door, zelfs zonder daarover met zijn vrouw te overleggen. Hij gaat in op het aanbod van Jan van Zutphen. Hij draagt zijn praktijk over, gaat met zijn gezin in een enorm houten landhuis, de Pampahoeve, op het landgoed in Hilversum wonen. De villa is in 1911 gebouwd op het terrein waar Zonnestraal moet komen – een prachtig landgoed, tussen bos en heide vlakbij Hilversum gelegen, precies de omgeving waar hij eigenlijk altijd al had willen wonen. Aanvankelijk lijkt alles prachtig, op het paradijselijke af. De zomer is er heerlijk, het project trekt enorm veel belangstelling, niet alleen in Nederland, maar ook buiten de landsgrenzen. Er worden regelmatig excursies naar het landgoed georganiseerd. Veel diamantbewerkers uit Amsterdam komen er kijken; het is een komen en gaan op het landgoed.

Er is maar één probleem. Zijn vrouw Chaia is er niet gelukkig. Ze kijnt er weg, ze mist de stad, de drukte. Dat wordt alleen maar erger als de winter aanbreekt. Het bezoek blijft weg en het wordt stil op het landgoed. De tegenslagen volgen elkaar op. De plannen van Jan van Zutphen blijken nauwelijks te zijn uitgewerkt. De charismatische vakbondsvoorman (liefkozend ome Jan genoemd) heeft, zo wordt snel duidelijk, weinig kaas gegeten van wat er allemaal komt kijken bij het ontwikkelen van een voor zorg geschikt gebouw. Alles moet nog bedacht worden. Sajat reist door Engeland om kennis op te halen over de tuberculosezorg aldaar en realiseert zich dat effectieve tuberculosebestrijding meer moet zijn dan het bouwen van een sanatorium: je moet ook aan 'prevention' doen. Dus het vraagt een meer omvattende aanpak – met een gebouw alleen ben je er niet.

Ondertussen gaat het slecht met de diamantindustrie, waardoor ook de inkomsten van het Koperen Stelen Fonds teruglopen. Dat heeft tot gevolg dat de begroting en ambities moeten worden bijgesteld. Dat blijkt lastig, omdat directeur Ben Sajat – je bent socialist of niet – de lonen van het landgoedpersoneel meteen

'Zonnestraal bij avondlicht'.
ERIC TIGGELER, 2020. ACRYLVERF
OP DOEK

heeft verhoogd nadat het gezin zijn intrek in het landhuis heeft genomen. Dat zijn kosten die zich niet zomaar laten terugdraaien.

Hoe langer hij erover denkt, hoe stilliger hij tot het inzicht komt dat hij niet de juiste man is voor het project. Hij botst steeds vaker met Jan van Zutphen en ziet dat zijn vrouw eraan onderdoort gaat. Halverwege 1920 hakt hij de knoop door. Hij beseft dat hij in de eerste plaats arts is, sociaal geneeskundige; daar ligt zijn hart. Hij is geen directeur die een bouwproject uit de grond kan stampen, begrotingen kan opstellen en architecten kan begeleiden en zo mogelijk corrigeren. Hij neemt ontslag, krijgt drie maanden salaris mee en verkast met zijn gezin, eerst naar een pension in Zeist, daarna in een huis in Zandvoort waar het gezin Sajet, met baby Daan als laatste aanwinst de winter doorbrengt. Hij brengt nog wel, samen met de beoogde architecten Bernard Bijvoet en Jan Duiker, een rapport uit 'betreffende het onderzoek in zake de Tuberculosebestrijding en de verpleging in Sanatoria', dat uiteindelijk pas in 1922 van de pers zal rollen.

Zonnestraal is een van de beroepsmatige decepties uit het leven van Ben Sajet. Hij ontdekt op het landgoed in Hilversum

dat hij geen alleskunner is. Hij keert terug naar waar hij goed in is en plezier in heeft: het werken als sociaal bewogen en nieuwsgierig onderzoekende arts. Van GGD-directeur Louis Heijermans krijgt hij het aanbod schoolarts te worden, wat als bijkomend voordeel heeft dat hij daarmee recht heeft op een gemeentewoning in Amsterdam. Zo keert hij terug in de hoofdstad, waar hij ook zijn sociaaldemocratische vrienden weer treft.

Als schoolarts heeft hij maar liefst vijftig scholen onder zijn hoede, waarvan een paar in de Jodenbuurt, onder meer de school waar hij zelf op gezeten heeft. Het is een nieuwe ervaring waar hij later nog veel aan zal refereren. Zesduizend schoolgaande kinderen vallen onder zijn verantwoordelijkheid. Hij wordt geacht dertig kinderen in een ochtend te controleren. Dat moet nauwgezet gebeuren, maar het is ook routineus werk waar kinderen in een gestaag tempo langskomen en gecontroleerd worden. Voor zulk werk is hij niet in de wieg gelegd. Hij is er te onrustig voor, hij wil er meer van maken. Hij wil de gegevens van de kinderen niet als aparte gevallen de revue laten passeren, maar onderzoeken op verbanden. Daar vraagt hij tijd en ruimte voor bij zijn baas Louis Heijermans, maar die meldt dat hij geduld moet hebben en gewoon zijn werk moet doen. Die mogelijkheden komen later wel, zo sust Heijermans, de ambitieuze Sajat.

De Zonnestraal kende voor voorlichting en het inzamelen van geld ook een officieel orgaan. Uitgegeven door Vereniging voor het oprichten van arbeidskolonies voor tuberculoselijders in Nederland. Regelmatig geïllustreerd, zoals bij deze afbeelding, door Albert Hahn: 'Helpt de doodende hand af te wenden.'

Opnieuw beginnen als huisarts

Maar geduld is een eigenschap waar Ben Sajat geen aanleg voor heeft. Na anderhalf jaar aan het werk te zijn geweest als schoolarts, vestigt hij zich opnieuw als huisarts. De Transvaalbuurt is voor wat betreft huisartsen vol. Hij begint daarom een praktijkruimte op de Hobbemakade 105 in Amsterdam-Zuid waar hij helemaal opnieuw begint. Maar zijn situatie is niet meer hetzelfde als in 1912 toen hij als huisarts begon. Hij is in mei 1923 gekozen als gemeenteraadslid voor de SDAP. Een lidmaatschap dat hij maar liefst 39 jaar zou uitoefenen.

En het sanatorium Zonnestraal? Dat is gerealiseerd, zij het dat de makers daarbij het geduld hebben moeten betrachten dat Ben Sajat nooit had kunnen opbrengen. Want het duurt tot 1928 voordat het sanatorium op het Hilversumse landgoed de deuren opent. De belofte dat het iets heel bijzonders zal worden wordt daarbij overigens helemaal waargemaakt. De modernistische architecten Jan Duiker en Bernard Bijvoet realiseren hun ontwerp volgens de nieuwste ideeën op het gebied van architectuur, bouwtechniek en zorg. Licht en lucht, solidariteit en hoop zijn bijeengebracht in een heel bijzonder architectonisch ontwerp, wat Zonnestraal tot een uniek monument maakt. Het gebouw wordt beschouwd als één van de hoogtepunten van de architectuur van de zoe eeuw, een icoon uit de periode van het Nieuwe Bouwen.

S.O.A.P.

DIT HET DONKER NAAR HET LICHT

PROLETAREN KENT UW Plicht!

Een dokter als politicus

SDAP-affiche Provinciale Statenverkiezingen 1927

De begeesterde jonge socialist van het begin van de eeuw is een andere Ben Sajet dan de sociaaldemocraat die in 1923 lid wordt van de gemeenteraad van Amsterdam. Geen misverstand: hij is nog steeds een overtuigd socialist, maar hij is inmiddels wel de nodige politieke illusies armer. Want er is veel gebeurd in het eerste kwart van de 20e eeuw. De arbeidersbeweging is onmiskenbaar gegroeid en een machtsfactor van betekenis geworden. In Amsterdam is de SDAP in de jaren tien toegetreden tot het college van B&W. Met gezagvolle en aansprekende wethouders als Floor Wibaut en Monne de Miranda slaagt de partij erin om een steeds grotere stempel op het stadsbestuur te drukken.

De partij gaat echter ook gebukt onder heftige ideologische meningsverschillen. In 1909 is de marxistische vleugel hardhandig uit de partij verwijderd, waar de latere Communistische Partij Nederland uit voort zal komen. In 1912 raakt de partij tot op het bot verdeeld over de vraag of ze moet toetreden tot de regering: nee, zeggen de principalen, we doen alleen mee als we de meerderheid hebben; ja, zeggen de pragmatici, voor arbeiders is elke verbetering die we kunnen realiseren vooruitgang. En in 1917 is Ben Sajet van dichtbij getuige geweest van de – na de machtsomwenteling in Rusland – door partijleider Troelstra afgekondigde Nederlandse revolutie. Deze is niet alleen door conservatieve krachten in de kiem gesmoord, maar de ondoordachte daad is ook binnen de SDAP heftig bekritiseerd. Eerder is Sajet al enorm teleurgesteld over het feit dat de internationale arbeidersbeweging op geen enkele manier de Eerste Wereldoorlog heeft weten te voorkomen. Sterker, de nationale arbeiderspartijen uit Duitsland en Frankrijk hebben zich achter de oorlogsmachinerie van hun landen geschaard en staan lijnrecht tegenover elkaar. Van de luid bezongen internationale solidariteit is weinig te bekennen.

Amsterdam is in veel opzichten het epicentrum van al deze partijpolitieke gebeurtenissen. Hier, in de hoofdstad, is de SDAP groot en toonaangevend, ook voor de beweging in de rest van het land. In de hoofdstedelijke SDAP-kringen is Ben Sajet inmiddels geen onbekende meer. De partijgenoten kennen hem als betrokken dokter in de Transvaalbuurt en van de vele publicaties die van zijn hand in verschillende tijdschriften zijn verschenen. Hij is ook vrijwel altijd aanwezig bij de meeslepende debatten. Hoewel hij zijn mening niet onder stoelen of banken steekt, voert hij zelden het hoogste woord. Hij is geen groots redenaar, geen doorwrochte

Verkiezingsaffiche SDAP, gemeenteraadsverkiezingen 1923.

ideoloog die het publiek voor zich weet te winnen. Hij is klein van stuk en eerder een bedachtzaam spreker, met een zachte stem. Dat zal hij zijn hele leven blijven.

Ben Sajat wordt een politicus zoals hij dokter was. Onderzoekend, diagnosticerend, feiten verzamelend, verbanden leggend. Stelt hij zich als medicus teweer tegen ziekte en ongezondheid, als politicus vecht hij tegen onrecht. Zoals een dokter symptomen bestudeert, zo verzamelt hij als politicus steeds opnieuw de gegevens over een misstand. Daarmee kan hij het niet alleen aan de kaak stellen, maar geeft hij de bedachte oplossing iets noodzakelijks, iets onvermijdelijks mee. Zoals een dokter na het diagnosticeren met een remedie voor de kwaal komt, zo komt hij als politicus na de becijfering van het onrecht altijd met een goed onderbouwde oplossing.

SDAP-verkiezingsbijeenkomst, veertien dagen voor de verkiezingen van 25 mei 1923.

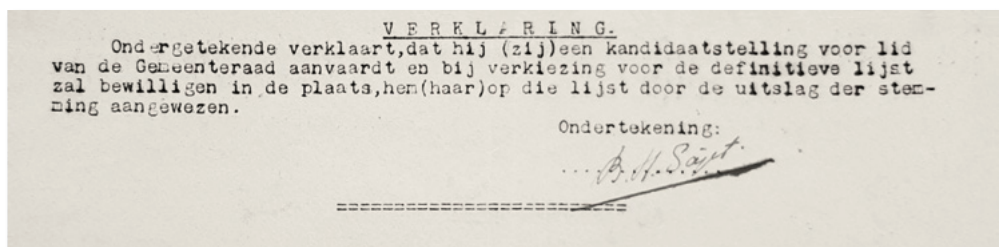
Nummer 14 op de SDAP-lijst

Ben Sajat komt in mei 1923 als nummer 14 op de lijst van de SDAP de gemeenteraad binnen. De partij heeft een stevige overwinning geboekt en is gestegen van 14 naar 16 (van de 45) zetels en is daarmee verreweg de grootste partij in de gemeenteraad. Tegenover het sociaaldemocratische blok staat met 15 zetels het christelijke blok van drie partijen, de Katholieke Staatspartij (8 zetels), de Anti-Revolutionaire Partij (3) en de Christelijk Historische Unie (4) en daartussen opereren twee liberale partijen (Vrijheidsbond en de Vrijzinnig Democraten) met bij elkaar 7 zetels. Alle blokken worden vertegenwoordigd in het college van B&W, drie wethouders voor de SDAP, 2 voor de christelijken en 1 liberaal.

Heel veel inspanningen hoeft hij niet te leveren om in de raad te komen. Met plek 14 op de lijst behoort hij niet tot de fronttroepen. *'Mijn werk bij verkiezingen bestond eruit dat ik uit plakking. Dat deden we 's nachts. (...) Verder heb ik in de verkiezingsperiode nogal veel huisbezoeken afgelegd. Je belde gewoon bij mensen aan: "Ik kom voor de SDAP vragen of u SDAP wilt stemmen." En dan proberen mensen te overtuigen. Maar ik ben eigenlijk vrij gemakkelijk in de raad gekomen.'*

Het kost hem enige tijd om in de raad zijn plek te vinden. Hij gaat ervan uit dat het gezien zijn achtergrond logisch zou zijn dat hij als medicus in die commissies gaat zitten die over de gezondheidszorg gaan, maar hij leert al direct dat het zo niet werkt in de politieke arena. Want daarvoor moet een langer zittend SDAP-raadslid plaatsmaken en die voelt daar niets voor. Zo komt hij in

Bewilligingsverklaring van Ben Sajat in 1923, waarmee hij instemt met zijn kandidatuur voor de gemeenteraad.

de commissie strafverordeningen terecht, waar vooral juridische kennis nodig is. Daar krijgt hij te maken met een jonge jurist, mr. Carl Romme, negen jaar jonger dan Sajet, maar in alles een jonge ambitieuze politicus op weg naar de hoogste gelederen van de Katholieke Staatspartij, waar hij in de jaren voor en na de Tweede Wereldoorlog de dienst zou gaan uitmaken. Met Romme heeft Sajet in de Amsterdamse gemeenteraad meermalen de degens gekruist.

Bijzondere elitescholen

Hij voert uiteindelijk toch redelijk snel het woord over onderwijs en gezondheidszorg, terreinen waarop hij zich thuis voelt. Hij spreekt over de verpleging van tuberculosepatiënten, over het beschikbaar stellen van woningen voor gezinnen met zieken, over de kwaliteit van de scholen in de binnenstad en over openluchtscholen, een onderwerp dat tot aan het einde van zijn raadslidmaatschap een stokpaardje zou blijven.

Hij heeft onmiskenbaar de tijd mee. Aangejaagd door sociaal-democratische wethouders breidt het aantal publieke voorzieningen zich jaarlijks uit en steeds meer komt daardoor binnen het bereik van de arbeidende bevolking. Vooral het lagere (basis) onderwijs groeit spectaculair. Het Amsterdamse streven is om op elke vierhonderd woningen een school op te richten. Tussen 1920 en 1926 verrijzen er 108 lagere scholen, waarvan 63 bijzondere.

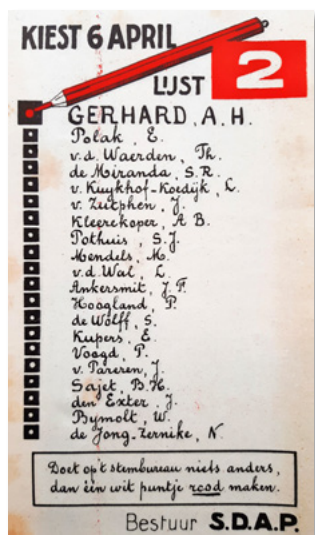
Dat leidt echter ook tot ontwikkelingen die Ben Sajet als onwenselijk ervaart. Als uitkomst van de schoolstrijd in 1917 moeten openbare en bijzondere onderwijsinstellingen gelijk gefinancierd worden. Maar bij een flink aantal katholieke scholen vragen schoolbestuurders behoorlijk veel schoolgeld wat ouders van arbeiderskinderen niet kunnen betalen. Het gevolg is dat er in de wat rijkere delen van de stad een soort 'bijzondere' elitescholen ontstaan met veel kleinere klassen.

Sajet ruikt onrecht. Hij gaat op onderzoek, zoals hij eerder gegevens verzamelde over de oogziekte trachoom of kinkhoest. Hij verzamelt alle gegevens over de gemiddelde grootte van de klassen en de hoogte van het schoolgeld (tegenwoordig noemen we dat ouderbijdrage, overigens nog steeds een probleem, *JvdL*). Het schoolgeld kan variëren van een paar gulden per jaar tot meer dan 25 gulden, een bedrag waarmee een arbeidersgezin een paar maanden de huur van een woning kan betalen. Aan de hand van de cijfers toont Sajet in de raadsvergadering aan dat hoe meer schoolgeld er betaald moet worden, hoe kleiner de klassen zijn, met als gevolg dat arbeiderskinderen overal in grote klassen terecht komen, soms zelfs groter dan zestig kinderen. Katholieke kinderen van rijkere ouders komen gemiddeld in klassen terecht die half zo klein zijn. Uiterst onrechtvaardig, zo concludeert Sajet, die voorstelt om paal en perk te stellen aan het schoolgeld.

Dat voorstel is tegen het zere been van de christelijke partijen, die het zien als inmenging van de SDAP in hun scholen. Ze reageren als door een wesp gestoken, met Romme als woordvoerder.

Met de jonge mr. Carl Romme, de latere voorman van de Katholieke Staatspartij, voert Ben Sajet meerdere heftige debatten.

Stemoproep voor de provinciale statenverkiezingen van 6 april 1927. Ben Sajet is nr. 17 op de lijst van de sdap.

Handen af van onze scholen is het motto. Het bijzonder onderwijs wil wel gelijk gefinancierd worden door de overheid, maar wijst elke zeggenschap van de gemeente af over wat er met dat geld gebeurt. Dat is voorbehouden aan de geloofsgemeenschap die de voorziening heeft opgezet. In protestantse kringen wordt dat aangeduid als 'soevereiniteit in eigen kring'. Katholieken spreken van het subsidiariteitsbeginsel: er mag niet van hogere hand of van staatswege voorgeschreven worden wat er op een lager niveau door mensen zelf geregeld kan worden.

Sajets interventie over het schoolgeld wordt door Romme opgevat als een aanval op dit principe. Sajet reageert verbaasd, want inmenging in het bijzonder onderwijs is bepaald niet zijn bedoeling. Hij heeft niet zozeer iets tegen bijzondere scholen (die zijn er nu eenmaal), hij vindt het alleen onrechtvaardig dat arbeiderskinderen minder kans krijgen zich te ontwikkelen omdat hun ouders het schoolgeld niet kunnen opbrengen. Dat geldt dus ook voor armere katholieke kinderen.

Hij wil een publieke sector tot ontwikkeling brengen waarin moderne inzichten over wonen, onderwijs en gezondheid voor iedereen toegankelijk zijn, ongeacht het geloof. Dat is een opvatting die zijn politieke handelen richting zal geven. Alles wat we weten over hygiëne, over zorg, over onderwijs, over wonen moet voor zoveel mogelijk mensen ter beschikking komen.

Dankbaarheid versus recht-hebben-op

Er volgen meer botsingen. Onder meer als Ben Sajet tijdens een raadsvergadering zich permitteert kritische opmerkingen te maken over de kwaliteit van een gereformeerde vakschool voor blinden. Hij heeft geconstateerd dat deze school eigenlijk vooral slechtzienden aanneemt en mensen die geheel blind zijn niet toelaat. Die kunnen bijgevolg nergens terecht. Wie daar wat over zegt, krijgt van de mensen die erover gaan nul-op-het-rekest. Daar heerst een mentaliteit van: niet zeuren, men moet dankbaar zijn dat er überhaupt iets voor hen gebeurt. Dat kan echt niet, meent Ben Sajet en daarmee staat hij in de gemeenteraad niet alleen. Als blinden niet bij deze christelijke instelling terecht kunnen, dan moet het college van b&w de gemeentelijke werkinrichting zodanig uitbreiden dat daar alle blinden terecht kunnen. Dat is opnieuw tegen het zere been. Zijn christelijke collega-raadsleden zien in zijn kritiek een aanval op hun organisaties. De zoveelste.

Toch is het ook in deze kwestie niet eens zozeer een aanval van Ben Sajet op de christelijke liefdadigheid, het is vooral ergernis over het achterhaalde denken, verbolgenheid over het niet willen openstaan voor evidente moderne gedachten. *'Een blinde moet je niet beschouwen als "die arme blinde" die je een aalmoes of zo geeft. Een blinde heeft een handicap zoals er zoveel mensen zijn die de een of andere handicap hebben. Men moet deze mensen met een handicap zo goed mogelijk in de maatschappij proberen te integreren.'*

Misschien nog wel meer dan een vete tussen christelijken en socialisten is het een controversie tussen het oude en het moderne

Gemeenteraadsfractie van de SDAP in 1928. Op de voorste rij (v.l.n.r.): Alida van Blitz Bonn, Eduard Polak, Floor Wibaut, Monne de Miranda, Frans Ostendorp, Lida Tilanus en Jan van den Tempel. Op de achterste rij: Ben Sajet, Emanuël Boekman, Kees Woudenberg, Willy Polak, Zeger Gulden, Sam Pothuis, George van den Bergh en Frans van Meurs.

denken, die de ontwikkeling van de verzorgingsstaat tot ver na de Tweede Wereldoorlog zal vergezellen. Een conflict tussen dankbaar-zijn en recht-hebben-op. Wat dat betreft zijn de eerste twee periodes van Ben Sajet gemeenteraadslidmaatschap vette jaren. Het onderwijs groeit, de gezondheidszorg verbetert, publieke voorzieningen komen van de grond en de sociaaldemocraten gaan daarbij voorop. Ze trekken het initiatief naar zich toe en tellen als grootste en toonaangevende fractie in de raad – tot ergernis van christelijke politici – luidruchtig hun zegeningen.

Ben Sajet verzet in deze jaren enorm veel werk, zeker ook als hij in 1927 ook nog eens lid wordt van de Provinciale Staten. Hij doet het naast zijn werk als arts, waarbij in de praktijk zijn vrouw nagenoeg alle organisatorische taken verricht. Hij is onvermoeibaar productief, hij vergadert, hij onderzoekt, hij leest en studeert, hij schrijft, hij publiceert. Jaren later vraagt hij zich met verbazing af hoe hij het allemaal voor elkaar heeft gekregen. *'Ik had natuurlijk een heel druk leven. Ik was arts, had een praktijk aan de Hobbemakade. Ik had een gezin met drie kinderen en ik publiceerde veel. Daarnaast was ik veel bezig met de partij en zat daarbij ook nog in de raad. Hoe kon je dat volhouden? Ik kan het nog niet helemaal begrijpen.'* •

*Harm
Fischer*

PLAN VAN DE ARBEID

In de verdediging

Van 1933 tot 1939 was Hendrik Colijn minister-president van kabinetten die veel sociaaldemocratische verworvenheden in de waagschaal stelden.

Met het Plan van de Arbeid formuleerde de SDAP in 1935 samen met de NVV een alternatief voor de crisispolitiek van het kabinet-Colijn.

De crisis eind jaren twintig maakt een ruw einde aan het optimisme van de vooruitgang. Wat moeizaam en met strijd verworven is, komt onder druk te staan. De lonen gaan omlaag, er moet bezuinigd worden. *'De jaren '30 en '40 zijn de tijd van de reactie, van de geest van "Colijn". Het was een tijd waarin je als socialisten moest proberen zoveel mogelijk te handhaven van hetgeen er verkregen was en ervoor waken dat er niet te veel vanaf gehaald werd.'*

De gevolgen van de crisis verdeelt de SDAP. De vier leden van de gemeenteraad die voor verlaging van lonen hebben gestemd, worden door een woedende afdeling gedwongen af te treden. De gevolgen van de crisis laten zich ook steeds nadrukkelijker gevoelen. Door verlaging van de lonen en werkloosheid kunnen steeds meer arbeiders hun ziekenfondsgeld niet meer betalen. Zij kunnen alleen nog terecht bij armenartsen die overspoeld worden met patiënten, zonder dat er – tot treurnis van Sajet – geld bijkomt.

Het geneeskundig schooltoezicht, ook een stokpaardje van Ben Sajet, wordt zo beknod dat een arts toezicht moet houden op 14000 kinderen, terwijl dat – zo weet Sajet uit ervaring – bij een aantal van 6000 al nagenoeg onmogelijk is. Vervolgens wordt de subsidie voor tuberculosebestrijding doelwit van bezuinigingen, moet de succesvolle tandheelkundige zorg voor kinderen eraan geloven, wordt het schoolzwemmen teruggedraaid en wordt er beknibbeld op het salaris voor blinden in de gemeentewerkplaatsen. Dat alles gaat gepaard met heftige raadsdebatten, waar Sajet en de zijnen proberen te redden wat er te redden valt. Soms met succes, vaker moet er knarsetandend worden toegezien dat de kaasschaaf weer eens wordt toegepast.

Dat alles is zorgelijk, deprimerend, een aanslag op het idee dat sociaaldemocraten bouwen aan een andere wereld. In 1935 proberen de sociaaldemocraten het initiatief weer naar zich toe te trekken door de lancering van het Plan van de Arbeid, een keynesiaans plan waarbij de crisis wordt bestreden door een groots programma van publieke investeringen. De populaire versie daarvan wordt in een oplage van enkele honderdduizenden verspreid. Het is een poging om het optimisme te hervinden, om hoop te bieden. Maar die pogingen verbleken tegen het decor van de internationale ontwikkelingen, die ronduit beangstigend zijn.

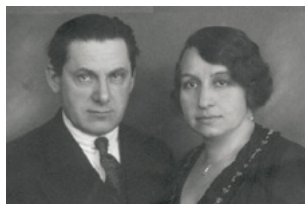
Een onzichtbare en onmisbare kracht

De opkomst van Hitler, de ruwe machtsovername, het terzijde

schuiven van de democratie, het onversneden antisemitisme en de in Duitsland op gang komende Jodenvervolging doen in joodse kringen het ergste vrezen. Zeker ook bij Chaia Raismann, Ben Sajets toch al ziekelijke vrouw, wiens familie nog maar een paar decennia geleden uit Rusland is gevlucht. Die dreiging komt opnieuw dichterbij, zeker als de eerste vluchtelingenstromen van joden uit Duitsland op gang komen. In 1935 wordt Chaia ziek, waarbij lange tijd onduidelijk is wat ze precies mankeert. Uiteindelijk blijkt ze een kwaadaardige tumor onder de leden te hebben, waaraan ze nog hetzelfde jaar overlijdt, haar man met drie jongens van 15, 19 en 21 achterlatend.

Het is een tragische dood, Chaia is nog maar 45 jaar oud. In de organisatie van een druk leven, zoals Ben Sajet dat kent, is zijn vrouw de even onzichtbare als onmisbare kracht. Het bestieren van het huishouden is een *no-go-area* voor de drukke politicus en huisarts. In zijn praktijk kan hij een praktisch helpende en alles regelende hand niet missen. Dus zet Ben Sajet al snel na het overlijden van zijn vrouw een advertentie in het *Tijdschrift voor Geneeskunde* voor een assistente. De eerste vrouw die hij aanneemt loopt echter al snel een bloedvergiftiging op en komt te overlijden. Op een tweede oproep reageert de 28-jarige Dorothea Johanna Venema, roepnaam Thea, opgeleid als arts. Zij wordt aangenomen en gaat in de praktijk assisteren en het gezinsleven regelen. Het duurt niet lang of er ontstaat een verhouding. Ben en Thea trouwen in juli 1936 en in mei 1937 krijgen ze een dochter, Louise Katharina, roepnaam Loes.

Dat is wennen voor de kinderen. Per slot is Thea maar zeven jaar ouder dan oudste zoon Herman. Het verschil met Jacob (Jaap) en Daniël (Daan) is respectievelijk acht en dertien jaar. Die jongens zitten niet te wachten op een nieuwe moeder, daar zijn ze ook al te oud voor. Zeker met Herman blijft het een moeizame verhouding. De sfeer trekt echter enigszins bij als Loes geboren wordt. Met hun kleine halfzusje lopen de jongens alle drie weg.

Het echtpaar Sajet. Chaia Raismann overleed in 1935 aan de gevolgen van een tumor.

Leven zonder thuis

In 1932 verscheen bij De Arbeiderspers in Amsterdam een opmerkelijk jiddisch boek: *Nit in golus un nit in der heem* (niet in ballingschap maar ook niet thuis). Het is geschreven door Chaia Raismann, de echtgenote van Ben Sajet. Het boek, bedoeld als kinderboek, vertelt het niet echt vrolijke verhaal van Chaia's jeugd, haar angstige vlucht uit Rusland en haar moeizame leven in een nieuw land. Zij schetst een verscheurd be-

Fascistische staatsgreep in Spanje

Ondertussen rijgen in de wereld de dramatische gebeurtenissen zich aan elkaar. Terwijl het fascisme in Italië en Duitsland om zich heen grijpt, vindt in 1936 in Spanje een staatsgreep plaats waarin

staan, een leven-zonder-thuis, een lot dat veel joden moeten dragen. Aan het eind van het boek is een viertalige (Jiddisch, Nederlands, Duits en Engels) woordenlijst opgenomen. Op de afbeelding op de voorkant van het boek zien we Chaia (rechts) met haar zuster.

De Spaanse burgeroorlog zorgt in linkse kringen in de hele wereld voor een golf van internationale solidariteit.

de democratisch gekozen linkse republikeinse regering met geweld aan de kant wordt gezet, gevolgd door een bloedige burgeroorlog, waarin reactionaire, fascistische krachten onder leiding van generaal Franco de linkse en democratische partijen bestrijden. De oorlog brengt in de sociaaldemocratische en communistische gelederen een golf van internationale solidariteit op gang met vrijwilligersbrigades uit talloze landen die zich aansluiten bij het Spaanse verzet en daar de wapens opnemen tegen de troepen van Franco. De schok is enorm, want de meeste sociaaldemocratische partijen in Europa hebben er inmiddels voor gekozen hun strijd via democratische spelregels te voeren. En zo ongeveer de eerste keer dat er volgens de regels van de rechtstaat een meerderheidsregering ontstaat, gooit het fascisme de democratie te grabbel.

Precies dat is waarom de Spaanse burgeroorlog Ben Sajat enorm raakt. Het tart zijn geloof in redelijkheid en rechtvaardigheid. Hij is echt kwaad, temeer omdat veel Nederlandse kranten, vooral de christelijke, de Franco-regering behandelen als legitieme regering en de wettig gekozen regering wegzetten als communistische oproerkraaiers. *'Natuurlijk waren er onder hen ook communisten, er waren ook anarchisten en er waren socialisten en democraten. Maar de linkse beweging als geheel was een democratische beweging. Maar de leugens sloegen zo in dat men werkelijk algemeen geloofde dat de zaak zo was als de burgerpers het zo leugenachtig voorstelde. We kwamen daartegen in opstand.'*

Er wordt een comité 'Hulp aan Spanje' opgericht, met een medische commissie waar Ben Sajat de secretaris van wordt. Het comité zamelt geld in voor de Spaanse republikeinen ter ondersteuning van hun strijd. De medische commissie organiseert medische hulp in de vorm van medisch materiaal en door verpleegsters en artsen naar Spanje te sturen. Het werk voor deze commissie brengt Ben Sajat tot tweemaal toe in Spanje, waar hij in 1936 en 1939 de oorlog van nabij meemaakt. In 1936 in de loopgraven rondom Madrid, als er nog volop optimisme heerst dat de republikeinen de overwinning zullen behalen. En in 1939 wanneer na zijn aankomst de republikeinen de strijd gewonnen moeten geven en hij met een stroom vluchtelingen naar de Franse grens trekt. *'Ze zijn gehuld in lompen, hebben slechts een klein dekentje bij zich. En de eindeloze stoet van stumperds wordt dan nog vanuit de lucht gebombardeerd. (...) Men kan zich niet voorstellen wat het betekent als in een spoorwegloods één, tweeduizend patiënten bijeen zijn gebracht, die op stro liggen.'*

Het is een beklemmende ervaring. En enorm bedreigend. Franco heeft kunnen winnen, omdat de grote landen in de wereld zich neutraal opstellen, terwijl de Spaanse fascistenvolop gesteund worden door Hitlers Duitsland en Mussolini's Italië. Het fascisme wordt geen halt toegeroepen. De democratie blijkt geen betrouwbare verdedigingslinie meer. In Duitsland neemt de vervolging van joden, socialisten en communisten hand over hand toe; ze zijn op de vlucht en velen van hen worden in Nederland bij de grens tegengehouden. Solidariteit is ver te zoeken. *'Het opkomend fascisme*

en de dreiging die van dat fascisme uitging hield mij in die tijd dagelijks bezig.'

Proefschrift over Ongevallenwet

De bezorgdheid weerhoudt Ben Sajat er niet van om zich aan het einde van de jaren dertig te zetten aan een proefschrift over de rol van artsen in de beoordeling van mensen die een beroep doen op de Ongevallenwet. Het is tekenend voor zijn gedrevenheid. Net opnieuw getrouwd, een jonge dochter en drie zonen die op de grens vertoeven van volwassenheid, een huisartsenpraktijk, lid van de gemeenteraad, lid van provinciale staten, dagelijks bezig met Spanje en vluchtelingen en toch besluiten om een proefschrift te schrijven omdat er iets fundamenteel mis is met de Ongevallenwet. Het moet, hij kan niet anders. Dat kan natuurlijk alleen als alle praktische gang van zaken in het gezin op orde is. Zijn vrouw Thea doet in dat opzicht vrijwel al het werk. Als arts, als hoofd van het huishouden. In zijn door Hans Fels opgeschreven levensverhaal dat in 1978 verschijnt komt het woord keuken ook niet voor. Ben Sajat presteert bij de gratie van de stille krachten die hem omringen en hij leeft in een periode waarin dat de normaalste zaak van de wereld wordt gevonden. Zo vanzelfsprekend dat hij er in zijn herinneringen eigenlijk geen woord aan vuil maakt.

Zijn proefschrift is – zoals eigenlijk al zijn acties – ingegeven door een gevoel van onrecht. In zijn praktijk treft hij met een grote regelmaat patiënten die door een bedrijfsongeval niet in staat zijn om te werken en op basis van de Ongevallenwet denken recht te hebben op een uitkering (toen 'rente' genoemd). Maar dat recht wordt hen vaak onthouden door keuringsartsen van de Rijksverzekeringsbank, de uitvoeringsorganisatie van de Ongevallenwet, die eind jaren dertig intrekt in een majestueus nieuw wit marmeren gebouw op de kruising van de Apollolaan en de Stadionweg, opgetrokken iconisch sluitstuk van het door Berlage ontworpen Plan-Zuid.

De rijke bebouwing staat in schril contrast met de vaak karige uitvoeringspraktijk. Met grote gevolgen voor de betrokken arbeiders. De Ongevallenwet was een onderdeel van het omvangrijk pakket sociale wetgeving dat het kabinet-Pierson in 1901 had ingevoerd. In eerste instantie was de wet gericht op 'gevaarlijke' bedrijven, in 1921 wordt de reikwijdte echter uitgebreid tot nagenoeg alle bedrijven. De bedoeling is om werknemers te verzekeren tegen de financiële consequenties van een bedrijfsongeval. Bij een zeer ernstig ongeval kan dat oplopen tot 70 procent van het laatst verdiende loon.

De artsen die voor de Rijksverzekeringsbank de keuringen doen, zijn echter, zo heeft Ben Sajat moeten constateren, 'anti-arbeidersgezind'. Als er geen onbetwistbare symptomen zijn, dan wijzen ze elke aanspraak op een uitkering af. Ze gaan ervan uit dat er veel 'simulanten' zijn die doen voorkomen dat ze niet kunnen werken, maar dat best wel zouden kunnen. Dus worden ze weggestuurd met de boodschap 'ga maar werken' en krijgen bijgevolg geen

De Rijksverzekeringsbank vormt sinds 1938 de kroon op het uitbreidingsplan-Zuid. De weelde van het gebouw steekt schril af tegen de schraalheid waarmee de artsen van de Rijksverzekeringsbank arbeiders keuren in het kader van de Ongevallenwet, aldus Ben Sajat.

De promotie van Ben Sajet op 24 mei 1940 waar eigenlijk niemand nog zin in had.

financiële steun. Ben Sajet proeft daar een vorm van klassengeneeskunde in. Een bevooroordeelde werkwijze van keuringsartsen in dienst van de Rijksverzekeringsbank of belanghebbende bedrijven die dus niet onafhankelijk of objectief opereren. Zij kiezen stelselmatig voor de minst ruime toepassing van de wet. Hij krijgt patiënten in zijn spreekkamer die echt niet kunnen werken en niet begrijpen waarom ze het recht op een uitkering wordt onthouden. Een aantal van hen begeleidt hij naar de

Raad van Beroep, waar ze aan de hand van zijn rapporten nogal eens in het gelijk worden gesteld.

In zijn proefschrift verzet hij zich tegen het soort redeneringen die overigens tot op de dag van vandaag nog steeds opgeld doen over misbruik van uitkeringen. Zoals: als iemand op straat kan lopen, dan zou hij toch ook gewoon kunnen werken? Of: mensen azen op een uitkering, ze *faken* ziekte, want als de uitkering eenmaal binnen is, kunnen ze weer van alles. Hij ontkent niet dat er misbruik wordt gemaakt, maar laat zien dat deze veronderstelling van de keuringsartsen sterk wordt overdreven en vooral bedoeld is om het beroep op de Rijksverzekeringsbank te minimaliseren. Hij pleit voor onafhankelijke artsen, die niet verbonden zijn aan de belanghebbende Rijksverzekeringsbank of aan bedrijven. Zijn kritiek op de Rijksverzekeringsbank is niet mals. Hij wil dat er een humane controle tot stand komt en dat er veel meer aandacht uit moet gaan naar de preventie van bedrijfsongevallen. Het is een scherpe kritiek. Zijn begeleiders voorzien dat het proefschrift als een bom in zal slaan.

Maar als er echt bommen vallen, op 10 mei 1940, is Ben Sajet in de kelder van zijn woning de laatste versie van zijn proefschrift aan het corrigeren, *'terwijl boven mijn hoofd die verschrikkelijke zaak aan de gang was.'* Negen dagen na de capitulatie promoveert hij op 24 mei op het proefschrift *Bijdrage tot de geneeskundige beoordeeling in de praktijk van de ongevallenwet.* Het is een treurige dag, niemand heeft er zin in, proefschriften zijn totaal onbelangrijk geworden. De explosieve inhoud van zijn proefschrift vervliegt. Er is geen receptie, geen diner. Er heerst verslagenheid. En er is verdriet.

'Er waren veel vrienden, partijgenoten... maar er waren ook vrienden afwezig... er waren al veel mensen overleden. Van Gelderen ja... Zodra de overgave kwam. Ja... Van Gelderen met wie ik vroeger die medisch-statistische publicaties had gedaan had ook zelfmoord gepleegd... de gaskraan open, met zijn vrouw en twee kinderen...'

De oorlog is begonnen. Ben Sajet weet wat dat betekent. Voor hem, voor zijn joodse geloofsgenoten, voor zijn partij. Het kwaad staat voor zijn deur.

Het wachten is wanneer het binnenstormt. ●

VERSPREIDING VAN DE JODEN OVER DE GEMEENTE (MEI 1941)

CYFERS IN BLAUW = AANTAL JODEN PER BUURT
CYFERS IN ROOD = „ NIET-JODEN „ „
ELKE STIP = 10 JODEN

Onwaarschijnlijke oorlogsjaren

Jongste zoon Daan Sajet (voorground), nadat hij als een van de eerste Engelandvaarders met zijn vriend Bruin Tammes in Engeland is aangekomen en zich hebben aangemeld bij de Royal Air Force. Hij verongelukt in 1941.

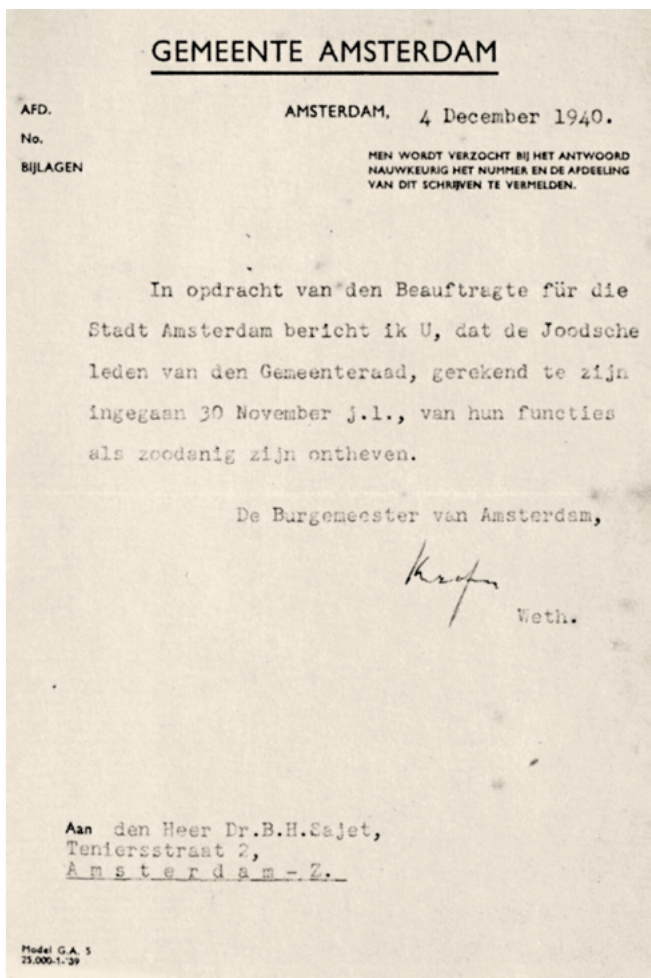
Op 20 januari 1941 eiste de Duitse bezetter van de gemeente Amsterdam een kaart van de geografische verspreiding van de joden in Amsterdam. Met man en macht werd eraan gewerkt om de kaart te maken. Half februari 1941 werd aan de Duitse bezetters een zeer gedetailleerde kaart overhandigd waarin elke stip tien joden vertegenwoordigde. Op basis van de kaart organiseerden de Duitsers hun razzia's en konden zij de vervolging systematischer aanpakken.

De oorlog verandert alles. Het drukbezette leven wordt een leven dat steeds meer gebukt gaat onder een met de dag toenemende dreiging. Joden worden ongewenste vreemdelingen in eigen land. Ze worden opgejaagd, systematisch verdrongen uit het publieke leven. Joodse artsen worden verboden om niet-joodse patiënten te behandelen. Met als gevolg dat Ben Sajet een groot deel van zijn praktijk moet overdragen aan een niet-joodse collega, ene dokter Huisman, die er letterlijk met de buit vandoor gaat, geen contact met Sajet onderhoudt en ook na de oorlog niet bereid is om patiënten weer over te dragen. Zo ervaart hij een andere kant van Nederlanders.

Zijn jongste zoon Daan is de eerste die in de zomer van 1940 zijn conclusies trekt. Na zijn eindexamen HVS meldt hij dat hij met een vriend gaat zeilen op de Friese meren. Na een aantal dagen ontvangen de Sajets een kaartje uit Zierikzee en beginnen ze iets te vermoeden. In de oorlogsdagen in mei had hij al geprobeerd om naar het zuiden te vluchten om zich bij het leger te voegen. Dat was toen mislukt en deze oversteek met een zeilboot is zijn tweede poging. Het is angstig spannend. Het duurt een paar maanden voordat via-via het verlossende bericht komt dat Daan en zijn medevluchtters goed in Engeland zijn aangekomen.

Op 30 november 1940 volgt een nieuwe vernedering. Sajet wordt samen met drie andere joodse leden van de SDAP-fractie ontheven van het raadslidmaatschap. Hij ontvangt op 4 december 1940 daartoe een uiterst kil briefje van de gemeente Amsterdam. Ook in de Provinciale Staten van Noord-Holland is hij niet meer welkom. Het is het begin van een reeks onteigeningen. Zijn auto, zijn telefoon, alles moet hij inleveren.

Bij de laatste Amsterdamse fractievergadering waar de verstoten leden bij aanwezig zijn, zwijgt echter iedereen. Alle reguliere agendapunten worden afgehandeld alsof er niets aan de hand is. De vier raadsleden zijn verbijsterd. Uiteindelijk vraagt Sajet het woord. *'Ik wil toch wel uiting geven aan wat ik voel op dit ogenblik. Wij gaan nu weg uit de raad, wij moeten weg. Dat is jullie schuld niet. Dat is de schuld van het gemeentebestuur en de Duitsers. Maar wat ik in deze bijeenkomst toch wel verwacht had, dat is een enkel woord dat jullie met ons meevoelen. Ik had me zelfs kunnen voorstellen dat het ons-er-uit-smijten tot gevolg zou hebben, dat jullie je er over zouden beraden of jullie wel door konden gaan om lid te blijven*

Brief gemeente Amsterdam:
vanaf 30 november 1940 uit
functie van raadslid ontheven.

vastberaden wrok tegen de Duitsers. Hij ervaart de moed van velen die in verzet komen en hij voelt de opluchting dat de Amsterdammers niet alles pikken. *'Het was werkelijk een algemene staking. De trams reden niet, de fabrieken gingen dicht en de winkels waren gesloten.'* Het voelt als een warme golf solidariteit, maar hij beseft terdege *'dat er geen sprake van was dat er ook maar iets gewonnen zou kunnen worden. De Duitsers zouden heus niet ophouden met hun razzia's en vervolgingen.'*

Dat is precies het geval. De Duitsers gaan op jacht naar socialistische leiders, gemeenteraadsleden, partijleden. Velen worden opgepakt. Ook Ben Sajet, weliswaar verwijderd als gemeenteraadslid, komt in het vizier. Hij weet ternauwernood te vluchten, slaapt een nacht bij de Centraal Israëlitische Verpleging in de Jacob Obrechtstraat en reist de volgende dag naar Arnhem, om onder te duiken bij zijn schoonouders. Onderweg wordt hij herkend door een voormalige patiënt die hem net op tijd waarschuwt niet bij zijn schoonouders aan te kloppen want dan ligt arrestatie op de loer. Hierop volgt een estafette van onderduikadressen in Gelderland, langs bekenden en langs onbekende

van de gemeenteraad.' Waarop fractievoorzitter Schmitt antwoordt: *'Natuurlijk voelen we met jullie mee en daar hebben we inderdaad nog geen uiting aan gegeven, omdat we nu eenmaal niet sentimenteel willen zijn.'* Uiteindelijk is er maar een fractiegenoot, de latere wethouder Jan Bommer, die zich hardop afvraagt of de fractie wel door kan gaan. De rest doet er het zwijgen toe. Waarna de fractie overgaat tot de orde van de dag. Het is een bittere ervaring.

Februaristaking: een warme golf van solidariteit

Misschien is het daarom dat de Februaristaking op 25 en 26 februari 1942 zich diep in het geheugen van Ben Sajet grift. Er zijn dus wel degelijk mensen die opstaan, die in verzet komen. Hij zal er in de jaren die volgen nog vaak aan refereren. Hij ziet uit woede voor het oppakken van honderden joodse jongens de stad stilvallen. Hij ziet verbetering,

adressen die hij via joodse vrienden of partijgenoten doorgegeven krijgt.

Na enige tijd worden zijn partijgenoten in Amsterdam weer op vrije voeten gesteld en lijkt ook voor hem het risico te worden opgepakt van de baan. Thea, zijn vrouw, dringt erop aan dat hij naar de hoofdstad terugkeert. Zij heeft van vooraanstaande partijleden gehoord dat Seyss-Inquart gezegd zou hebben dat er geen verdere vervolgingen van joden plaats zouden vinden. Hij keert terug naar Amsterdam. Maar de onzekerheid is groot, de dreiging blijft. Zijn werk is stilgevallen. In de praktijk is niet veel meer te doen en wat er te doen is, kan Thea eigenlijk heel goed af. Zo nu en dan verzucht hij tegen patiënten dat je beter in Engeland kan zijn dan in Amsterdam je lot afwachten. Op een dag vraagt een patiënt: 'Meent u dat echt?' Als hij volmondig ja zegt, ontvouwt de patiënt een plan om met een boot naar Engeland te varen. Hij aarzelt niet, hij wil mee.

'Ik deed het echt niet omdat ik dacht dat het hier onveilig was. Dat klinkt misschien vreemd, want natuurlijk was ik onveilig hier, zeker nu je weet hoe het verder is gegaan. Maar voor mij was het echt omdat ik het idee had dat ik daar aan de overkant iets kon doen. Ik wilde wat kunnen doen. Na de razzia's waren mijn jongens ook in gevaar. Herman en Jaap waren allebei getrouwd. Herman had een kindje, ze was twee jaar, en Jaaps vrouw was zwanger. Thea was ook in verwachting. Allebei moesten ze mijn schoondochter en Thea, mijn vrouw in november bevallen. Herman en Jaap wilden allebei mee als ik zou proberen naar Engeland te komen. Volkomen begrijpelijk, hoewel ze het ook verschrikkelijk vonden om hun vrouwen achter te laten.'

Zeven mannen in een bootje

Naast de drie Sajets melden zich nog drie mensen die de oversteek willen wagen. In de Watergraafsmeer wordt een boot met buitenboordmotor gekocht, voor maar liefst duizend gulden, een enorm bedrag. De boot wordt met een vrachtwagen naar Petten vervoerd en in een meertje pal achter de zeedijk te water gelaten. Vandaaruit tillen de zes mannen, aangevuld met twee helpers, op 18 juni 1942 in het holst van de nacht de boot de dijk over, duwen deze door de branding en roeien fanatiek weg, waarbij een van de twee helpers op het laatste moment ook aan boord springt. Er is geen tijd om erover te discussiëren. De dijk wordt door Duitse schildwachten bewaakt en ieder moment kan er een opduiken.

Met de nodige moeite raken ze op voldoende gehoorsafstand, trekken de motor aan en zetten koers naar Engeland. De poolster is hun kompas. Het idee is dat ze er tien uur over zouden doen, maar de buitenboordmotor blijkt niet echt geschikt voor de zee, dus de tocht duurt en duurt. De motor slaat regelmatig af, om het uiteindelijk helemaal op te geven. Ondanks de relatieve kalme zee – hun grote geluk – worden zijn twee zoons enorm zeeziek. Ze roeien wat ze kunnen, maar door onachtzaamheid slaat er een roeispaan over boord. Er gaat een dag voorbij, een nieuwe

nacht breekt aan. Ze hebben geen idee meer of ze de goede kant op gaan. *'Op een gegeven ogenblik zagen we schepen in de verte. Toen zagen we een vliegtuig die naar ons toevloog en signalen gaf die we natuurlijk niet konden begrijpen. Het toestel vloog terug naar een van de schepen en dat schip voer op ons af. Wij werden met bootje en al aan boord genomen. Het gevoel dat ik op dat moment had, dat is niet te beschrijven. Zoiets kan een mens zich niet voorstellen. Die veiligheid, vriendschappelijk terrein, niet meer in het land waar een vijand de baas speelde.'*

De zeven Engelandvaarders na aankomst in Engeland, v.l.n.r. staand, Herman Corbière (verstekeling), Louis Gerards, Jaap Sajet, Herman Sajet; zittend: Kees de Graaf, majoor W. den Boer en Ben Sajet.

Eenmaal aan wal in Engeland worden ze gearresteerd, op een vriendelijke wijze dat wel. Maar de Engelse 'Intelligence' waakt over mogelijke spionnen en dus moet worden uitgesloten dat zich geen Duitse spion onder deze zeven bootvluchtelingen heeft gemengd. Dat onderzoek duurt niet lang, maar al snel nadat ze op vrije voeten zijn, krijgen ze verschrikkelijk nieuws te horen. Ze hebben zich alle drie verheugd op het weerzien met Daan, de jongste zoon, die al in de zomer van 1940 de oversteek heeft gewaagd en waarvan ze weten dat hij zich bij de Royal Air Force heeft aangesloten. Maar in Engeland horen ze dat hij op de sterfdag van zijn moeder, een dag voordat zijn vader en broers aan de oversteek zijn begonnen, met zijn vliegtuig is neergestort. De klap is enorm. Daan heeft hen in zekere zin de weg gewezen. Hij heeft laten zien dat mogelijk was en nu ze er zijn, nu ze hem willen omhelzen, is hij er niet meer.

Rondreis door Amerika en Canada

Bens twee zoons vinden snel hun weg. Beiden treden in dienst bij de Navy. Herman als dokter, Jaap krijgt een administratieve functie, waarvoor hij vertrekt naar Holyhead, een marinebasis aan de westkust. Vader Ben vindt minder snel zijn plek, hij is inmiddels 55 jaar, een leeftijd waarbij ondanks de oorlogsdreiging de mogelijkheden niet voor het oprapen liggen. Bijna wordt hij schoolarts in Liverpool, maar als het de schoolorganisatie met de nodige moeite gelukt is om alle bureaucratie obstakels te

omzeilen, krijgt hij de kans om scheepsarts te worden op een passagiersschip dat op Amerika vaart. Dat is veel uitdagender (schoolarts is hij immers al geweest). Amerika lokt, het is het land van mogelijkheden, van de toekomst. Hij accepteert de baan en scheept zich in voor een bootreis naar de Verenigde Staten. Hij neemt afscheid van zoon Jaap, niet wetend dat dat een definitief afscheid is.

In krap drie weken vaart het schip naar Boston, waar Ben Sajat op 15 november 1941 aankomt. In Bosten en New York beweegt hij door een netwerk van contacten, vaak joods of uit het medisch circuit. Hij brengt verhalen uit het bezette Europa, daar is volop interesse voor, want er dringen nog maar weinig geluiden door over hoe het is in de bezette gebieden. Het Netherlands Information Bureau, in 1941 door de Nederlandse regering in ballingschap opgericht om de Amerikaanse pers te informeren over Nederland, vindt het een goed idee om voor hem een *lecturing tour* te organiseren, maar dat kan alleen als er een dokter wordt gevonden die hem als scheepsarts wil vervangen. Dat lukt op de valreep, zijn vervanger wordt op het laatste moment aan boord gebracht. Ben vaart met hetzelfde bootje terug naar de wal.

Wat volgt is een rondreis door de Verenigde Staten en Canada, waar hij op drukbezochte bijeenkomsten in zijn scheepsarts-uniform zijn verhaal doet over wat er in Nederland is gebeurd, wat de methoden zijn die de nazi's hanteren, hoe de Jodenvervolgving om zich heen grijpt. En altijd vertelt hij over de Februaristaking, een gebeurtenis waarvan het verhaal nog niet de oceaan heeft overgestoken. Hij treft overal Nederlanders, meestal voor de nazi's gevluchte joden en partijgenoten, die hem hartelijk ontvangen. Hij bezoekt in Canada 'zelfs' – want hij is het type republikein dat niet meezingt met of opstaat voor het Wilhelmus – prinses Juliana, met haar kinderen Beatrix en Irene. In het licht van de terreur die Nederland in zijn greep houdt, doet zijn repu-

Op zijn rondreis door Canada bezoekt 'republikein' Ben Sajat begin 1942 prinses Juliana en haar kinderen Beatrix en Irene.

Ben Sajat als scheepsarts te midden van Hollandse en Amerikaanse officieren.

ESCAPED FROM HOLLAND—Dr. B. H. Sajat, Amsterdam physician who escapes from Holland after 13 months under Nazi occupation.

“Holland Under German Occupation”

By DR. B. H. SAJET

The officers of The Netherlands Pioneer and Historians Association will be present at the Women's Club on August 7th, when Dr. B. H. Sajat will relate his high-lying escape from Holland.

Dr. Sajat, a prominent physician in Amsterdam, was a member of the Municipal Council of North Holland.

In the summer of 1941, Dr. Sajat with two of his sons made a dramatic escape in a small boat to England via the Netherlands Shipping Committee, Dr. Sajat made a dramatic escape in a small boat to England.

When the vessel docked in a United States port he will give an address on "Holland Under Nazi Occupation."

The Netherlands Museum is privileged to arrange for Dr. Sajat, now in the United States on a special assignment to the Netherlands Information Bureau.

Dr. Sajat's appearance Friday night is sponsored by the Women's Literary Club. An offering will be accepted for the Museum Board respectfully takes this opportunity to thank the treasurer, Mr. Cornelius membership dues are \$1.00 a year. Sustaining membership dues are \$5.00 and up. Our records show that

Park Audience to Hear Dutch Refugee Describe Nazi Rule

Tonight's Williams park audience will hear a Dutch refugee, Dr. B. H. Sajat, tell about his experiences in Holland following German occupation.

Dr. Sajat is a native of Amsterdam, Holland, where, in addition to his well-established medical practice, he took an active interest in public administration. In 1923 he was a member of Amsterdam's municipal council and in 1929 was elected to the Provincial States in Holland. He served in both these capacities as a prominent member of the Dutch Social Democratic party.

Because of his political affiliations and non-Aryan origin, Dr. Sajat's position in Holland following capitulation, became precarious. He escaped to Great Britain in a small rowboat equipped with an outboard motor, learning upon his arrival there that his 18-year-old son, in the RAF, had been killed the previous year.

He offered his services to the Netherlands shipping committee, and was assigned to the SS Curacao as a ship's doctor. Later he was assigned to Great Britain in the interest of Holland, and for the past five months has been speaking in the United States and Canada.

Other program details for tonight's park show, arranged by William A. Kennist, and Artman, chairman and vice chairman, respectively, follow: "God Bless America," led by Yvonne Reid. Selections, South Side Junior High school drum and bugle corps, of 40 members and majorettes, directed by Capt. F. E. S. Turney. Fancy tap dance, Yvette LeGrand. Impersonations, Glenn Alicki. Experience in Europe with the Nazis. Hawaiian dance, Yvette LeGrand. Novelty act, to be announced. Choral interpretations of negro folk songs and folk songs. 16-voice negro Glee high school chorus, directed by Sydney Johnson.

DR. B. H. SAJET from Holland

Dr. Sajat To Address Jewish Literary Society

On Monday afternoon, 22nd. inst. at 4.30 there will be a meeting of the Jewish Literary Society at the Jewish Institute, Church and at the Jewish Streets, at which Dr. Sajat will give an address on "Holland and Dutch Jewry before and after the Nazis."

It is not practicable to send out individual notices to members, and it is asked to accept this point of view.

DUTCH REFUGEE TO TALK HERE

Doctor Who Escaped From Conquered Europe Tours Midwest

Dr. B. H. Sajat, who escaped from the Occupied Netherlands a year ago, and who has since been lecturing in Canada on conditions in Holland, has been procured to speak at Hillsdale College. The date of his appearance will be announced in the near future.

Dr. Sajat is on special assignment for the Netherlands Information Bureau and will be in the Mid-West for a brief period commencing July 27.

Dr. Sajat was a former Amsterdam physician and also prominent in the government of the Netherlands, and as a result of his political affiliations and his non-Aryan origin, his position in Holland became precarious. In 1941 with two of his sons and four other countrymen he managed to cross to Great Britain in a small rowboat equipped with an outboard motor.

After several months in service of the Netherlands Shipping

City Council of Amsterdam, and a member of the Provincial Parliament of North Holland, and took a great interest and a prominent part in Jewish affairs in Holland. When the Germans arrived, he escaped to England in a small boat with two of his sons, and has since been engaged in lecturing in Canada, the United States and other places as an official delegate of the Dutch Government, now established in London.

Dr. Sajat has to leave Jamaica shortly, and this will probably be the last opportunity of hearing him. Those who attended his recent lecture will want to hear him again, and those who did not should not fail to take advantage of the

blikeinse overtuiging er echter even niet toe. Bovendien blijkt Juliana heel aardig en enorm geïnteresseerd.

De eerste helft van 1942 is hij op *lecturing tour*. Tijdens dit tournee krijgt hij in februari 1942 via-via het bericht dat op 3 december 1941 zijn vrouw bevallen is van een tweede dochter Daniëlle. In de loop van de zomer druppelen in de Verenigde Staten steeds meer verhalen door over de vervolging van de joden in Europa. Dat maakt hem onrustig, hij wil terug naar Engeland om zijn zoons te zien, om de zorgen te kunnen delen. Het lukt hem om opnieuw als scheepsarts aangesteld te worden op een schip dat naar Engeland vaart. In New York, waar hij moet wachten op zijn vertrek wandelt hij op een dag het Holland Information Bureau in waar men hem blij ontvangt. Hij blik er een halve eeuw later als verstokte republikein op een typisch Sajat-achtige wijze op terug: "Oh, 't is goed dat u hier bent, want er is bericht gekomen dat u gedecoreerd bent." Toen heb ik een of ander lintje gekregen.' Dat 'een of andere lintje' is het Bronzen Kruis, een onderscheiding pal na het begin van de bezetting door de regering in ballingschap ingesteld, die wordt verleend aan hen die 'moedig of beleidvol' optreden tegenover de vijand. Het is de eerste van de vier onderscheidingen die Ben Sajat in zijn leven ten deel zullen vallen.

Nieuwe tragedie

Het wordt een erververende reis. De scheepsmotor hapert regelmatig. Ze zien dat een naburig schip wordt getorpedeerd door een Duitse onderzeeër. Dagenlang vaart de bemanning met de

Krantenberichten uit Amerikaanse en Canadese kranten, 1942-1943.

Op 8 november 1941 wordt Ben Sajet het Bronzen Kruis toegekend.

angst het volgende doelwit te zijn. Als die dreiging voorbij is, belandt het schip in een vreselijke storm. De terugreis is een rollercoaster die niet lijkt op te houden.

Maar de echte tragedie komt pas na aankomst in Engeland. Daar hoort hij dat zijn zoon Jaap op de dag dat hij op een oorlogsschip zou uitvaren op weg naar de haven is verongelukt bij een auto-ongeluk. Zijn snel opgetrommelde oudste zoon Herman was nog aanwezig geweest bij de operatie. Maar Jaap was niet meer te redden. Herman wist niet waar hij zijn vader kon bereiken en moest snel na het fatale ongeluk zelf als arts aan boord van een marineschip. Zo stapt Ben Sajet in Engeland een nieuwe nachtmerrie binnen. In één klap is de reden om naar Engeland te komen, de behoefte om bij zijn zoons te zijn, weg. Engeland is leeg.

Hij neemt een opdracht van de Nederlandse regering in ballingschap aan om in Jamaica en in Suriname uit Nederland gevluchte joden, die daar in kampen worden opgevangen, te begeleiden naar zinvolle werkzaamheden. Ook moet hij potentiële dienstplichtigen onder de vluchtelingen keuren om te kijken of ze niet onder de wapenen zouden kunnen. Hij doet dat naar eer en geweten, maar als hij een aantal jongens afkeurt gaat al snel het verhaal rond dat hij als sociaaldemocraat en 'dus antimilitarist' de jongens moedwillig de hand boven het hoofd houdt. Achter zijn rug worden jongens die door hem zijn afgekeurd toch het leger ingestuurd. Waar ze vervolgens vanwege hun lichamelijke tekortkomingen snel weer uit ontslagen worden. Veel later wordt hij gerehabiliteerd, maar het verhaal blijft hem in periode die erop volgt, tot in Engeland achtervolgen. In zijn door Hans Fels opgeschreven levensverhaal klinkt nog steeds de diepe verontwaardiging erover door. Er is hem onrecht aangedaan, hij voelt zich in zijn eer aangetast. Dat is iets wat hem enorm dwars kan zitten.

Ondertussen draait de malle molen waar Ben Sajet in terecht is gekomen onverdroten door. In het najaar van 1943 keert hij terug naar Engeland, waar hij als onderdeel van de werkzaamheden van de commissie-Van Rhijn gevraagd wordt te gaan schrijven

Koningin Wilhelmina

Eenmaal bezig met de opdracht van de commissie Van Rhijn wordt Ben Sajet gevraagd of hij koningin Wilhelmina niet wil bijpraten over de inhoud en organisatie van de sociale geneeskunde. In zeven ontmoetingen van ongeveer een uur, vertelt hij haar over de tuberculosebestrijding, de zuigelingenverzorging en allerlei andere aspecten van de gezond-

heidszorg. Op haar verzoek schrijft hij er een rapportje over, want Wilhelmina wil dat ook haar dochter Juliana deze kennis tot zich neemt. Sajet maakt van de gelegenheid gebruik om de koningin deelgenoot te maken van zijn stellige overtuiging dat 'sociaal-medische voorzieningen niet op filantropische basis geschroeid moesten zijn, maar dat de

overheid diende te zorgen dat mensen alles krijgen wat ze nodig hebben. Zegt ze: "Ja, maar men moet zich toch ook, als men wat goeds wil doen, kunnen uitleven" (...). Alsof de sociale voorzieningen zouden verhinderen dat mensen zich kunnen uitleven in het helpen van anderen.'

aan een rapport over de organisatie van de Nederlandse gezondheidszorg na de oorlog. De commissie-Van Rhijn werkt in opdracht van de Nederlandse regering in ballingschap vanaf maart 1943 aan een rapport over de organisatie van sociale verzekeringen in het naoorlogse Nederland.

In het kielzog van Beveridge

Het werk van de commissie-Van Rhijn voltrekt zich in het kielzog van een spraakmakend rapport dat in 1942 is gepubliceerd in opdracht van de Engelse regering en is geschreven door de jurist William Beveridge, voor de oorlog directeur van de befaamde School of Economics in Londen. Dat rapport, met als titel *Social Insurance and Allied Services*, ontvouwt een plan voor de organisatie van een collectieve sociale zekerheid, waaraan mensen naar rato van hun inkomen zouden bijdragen en waarvan iedereen volgens behoefte gebruik kon maken. Daarmee moest afgerekend worden met de versnippering van allerlei sectorale regelingen.

Maar het Engelse rapport gaat veel verder. Een goed georganiseerde collectieve sociale zekerheid is maar één van de pijlers van de nieuwe verantwoordelijkheid van de naoorlogse overheid. Er moeten – om in de toekomst de opkomst van het fascisme in de kiem te smoren – niet minder dan vijf kwalen bevochten worden, de zogenaamde *Five Giants*: behoefte of armoede vraagt om inkomensmaatregelen en sociale zekerheid, maar dat is slechts de ‘eerste reus’. Daarnaast zijn er onwetendheid en de behoefte aan onderwijs, ziekte en de behoefte aan gezondheidszorg, vervuiling en de behoefte aan sociale huisvesting, en tenslotte werkloosheid en de behoefte aan tewerkstellingsmaatregelen. Het rapport uit 1942 staat al snel bekend als het *Beveridge-report* en heeft een cruciale rol gespeeld in de ontwikkeling van de Europese welvaartsstaten na de Tweede Wereldoorlog. In Engeland vormt het de basis voor een nationale organisatie van de gezondheidszorg: de National Health Service, een project waar Ben Sajet zeer van gecharmeerd raakt. Hij zal er in 1952 nog een boek over schrijven.

De commissie-Van Rhijn moet de grondslag uitwerken voor hoe de Nederlandse overheid na de oorlog haar verantwoordelijkheid zou moeten gaan oppakken. Doordat de Nederlandse commissie naar goed verzuild gebruik is samengesteld uit alle levensbeschouwelijke kampen gaan de aanbevelingen uiteindelijk aanzienlijk minder ver dan het *Beveridge-report*. Toch legt het rapport de ideële basis voor een uitbreiding van de sociale verzekering na de Tweede Wereldoorlog. In 1947 komt er in een noodwet een eerste collectieve pensioenregeling van de grond die uiteindelijk tien jaar later omgevormd wordt tot wat in de volksmond het trekken van Drees zal gaan heten: de Algemene Ouderdoms Wet (AOW), een gegarandeerd basispensioen voor iedereen.

Ben Sajet krijgt de opdracht om zich over de toekomst van de gezondheidszorg te ontfemen. Dat is koren op zijn molen, want daar is hij als gemeenteraadslid in Amsterdam en in zijn proef-

Mr. Aat van Rhijn was voorzitter van de commissie die tijdens de oorlog in Londen rapport moest uitbrengen over de organisatie van de sociale zekerheid in het naoorlogse Nederland. Ben Sajet schreef het rapport over de gezondheidszorg.

Sociale zekerheid. Rapport van de Commissie van Rhijn, die de opdracht had algemene richtlijnen vast te stellen voor de toekomstige ontwikkeling van de sociale verzekering in Nederland. Het derde deel is geschreven door B.H. Sajet en R. Bunder en verschijnt eind 1945.

schrift als arts en wetenschapper eigenlijk altijd al mee bezig geweest. Hij is een overtuigd voorstander van een sterk publiek aangestuurde en georganiseerde gezondheidszorg, met een grote rol voor de overheid. Een goede centraal aangestuurde organisatie kan in zijn ogen de samenwerking, kwaliteit, *efficiency* en toegankelijkheid van de gezondheidszorg naar een aanmerkelijk hoger niveau te tillen. Door een sterke regionale ordening in zo'n 17 regio's kan de zorg daardoor voor iedereen bereikbaar worden. Ben Sajet is zeer gecharmeerd van de Engelse health centers, gezondheidscentra waar huisartsen, specialisten en verplegenden in loondienst werken. Dat ziet hij ook in Nederland voor zich in de overtuiging dat artsen in gezamenlijkheid adequatere medische zorg zullen leveren dan individuele huisartsen dat kunnen in geïsoleerde praktijken. Belangrijk onderdeel in een toekomstig ontwerp is bovendien weggelegd voor de GGD en de publieke gezondheidszorg, waarvoor hij in Amsterdam zich tijdens zijn raadslidmaatschap meermalen hard heeft gemaakt.

Terug op vaderlandse bodem

Zijn rapport is nog niet af als de geallieerden in augustus 1944 Parijs veroveren en vervolgens in snel tempo naar het noorden oprukken. Hij wordt naar Parijs gestuurd om zich met een andere commissie over de repatriëring van Nederlanders te buigen. Achter de oprukkende legers aan trekt hij naar Brussel en arriveert vervolgens in Eindhoven dat op 18 september 1944 bevrijd wordt. Hij is na vier onwaarschijnlijk turbulente jaren terug op vaderlandse bodem.

Hij brandt van verlangen om zijn familie, zijn vrouw en zijn kinderen te zien. Maar de opmars van de geallieerden stagneert. De slag om Arnhem loopt uit op een mislukking. De bevrijdingslegers moeten een pas op de plaats maken, zij gebruiken de winter, in bezet Nederland de hongerwinter, om op krachten te komen. Weliswaar treft hij zijn zoon Herman, inmiddels gestationeerd in Brussel, in Terneuzen en vieren zij gezamenlijk eind maart 1945 de seideravond, de vooravond van Pesach, het traditionele joodse feest waarmee de uittocht uit Egypte en daarmee de bevrijding van het joodse volk van de slavernij wordt herdacht.

Als hij zich na de viering meldt in Oisterwijk waar een deel van de Nederlandse regering zetelt, vraagt zijn baas Van Rhijn of zijn rapport over de gezondheidszorg al af is. *'Ik vertelde hem dat het nog niet klaar was. Toen stuurde hij me naar Londen om het af te maken. Ik zei hem dat we nu misschien toch gauw bevrijd zouden zijn en dan wel zo gauw mogelijk naar huis wilde gaan. Maar hij bleek volkomen ongevoelig voor mijn verlangen. Dus ging ik terug naar Londen (...) en het gevolg daarvan was dat ik toen de bevrijding kwam in Engeland aan het werk was. Ik voelde me toen erg eenzaam. Ik meen dat ik pas in juli '45 teruggekomen ben, precies weet ik het niet meer.'* •

NOTA

ter toelichting van het voorstel-Sajet van 18 juli 1956, no. 949,
tot stichting van een

MEDISCH-ACADEMISCH CENTRUM

te Amsterdam

door Dr. B. H. Sajet

*Wenn Ihr wollt,
Ist es kein Märchen*

*(Theodor Herzl,
Altneuland).*

Onrust, Israël en de locatie van het AMC

Voorkant van de omvangrijke Plan-B-nota uit 1956.

De oorlog was voorbij, maar ging eigenlijk nooit meer over. Natuurlijk was er de blijdschap bij het weerzien van zijn familie. Het weerzien met zijn vrouw Thea, die het tijdens de oorlogsjaren zwaar te verduren had gekregen, onder meer door een maandenlange internering in kamp Vught. Het in zijn armen sluiten van dochter Loes. De ontroering bij het voor het eerst aanschouwen van zijn inmiddels driejarige dochter Daniëlle. En zijn ouderschap voor Daantje, de zoon van zijn zoon Jaap, een van de kinderen die in de opvang tegenover de Hollandse schouwburg aan deportatie wist te ontsnappen door moedig handelen van enkele Amsterdammers. De jongen woont in zijn huis en net zo oud is als Daniëlle die hij als zijn zusje ziet. Net als zij ziet hij Ben Sajet als zijn vader en verwelkomt hem met een enthousiast: *'Dag pappie!'* Het zijn allemaal bijzondere momenten die zich in het geheugen hebben gegrift.

Maar er is ook en tegelijkertijd het ontstellende gemis. Het verdriet om al die mensen die er niet meer waren. Die niet zoals hij ontsnapt waren, maar waren afgevoerd naar concentratiekampen waar ze een onmenselijke dood waren gestorven. Hij hoort de verhalen, hij voelt alsnog de angst, hij ziet het verdriet, de diepe wonden die de oorlog heeft achtergelaten in de joodse gelederen. Het installeert diep in hem een permanent gevoel van ongemak, een soort ontheemding. Dat nestelt zich bovenop zijn toch al onrustige geest. Over de oorlog wordt vervolgens in zijn gezin niet of nauwelijks gesproken. Het is geen onderwerp. Het verleden lijkt niet meer te bestaan. Maar het zwijgen wil niet zeggen dat de herinneringen geen rol spelen. Zwijgen betekent niet vergeten. De mokerslagen uit het verleden liggen op de loer, ze maken hem diep van binnen onrustig. Een onrust die hij temt door zich volledig op zijn werk te storten.

Voor zijn directe naasten die de oorlog net als hij hebben overleefd, zoals zijn oudste zoon Herman, zijn dochters Loes en Daniëlle, en zijn kleinzoon Daniël, is dat niet altijd even aangenaam. Vragen over het verleden blijven onbeantwoord, verhalen over hun familieleden worden niet verteld, verdriet wordt niet gedeeld. Als de achtjarige kleinzoon Daniël onder een foto in een album 'dochter Daniëlle' en 'neef Daantje' ziet staan en vraagt hoe dat zit, krijgt hij voor het eerst te horen dat zijn papa dus zijn opa is en zijn vader Jacob in de oorlog is overleden. Maar dat is meteen ook alles wat er verteld wordt. Meer krijgt Daniël niet te horen,

hoezeer hij ook hunkert om meer te weten te komen. Als Bens oudste zoon Herman, die vrouw en dochter tijdens de oorlog heeft verloren, er mentaal doorheen zit, hulp zoekt bij een psychiater en uiteindelijk tijdens een vakantie in Spanje in 1953 een einde aan zijn leven maakt, krijgen de kinderen Loes, Daniëlle en Daniël te horen dat het een ongeluk is en wordt er verder over gezwegen. Herman laat een zwangere vrouw achter, die een paar maanden later een kind baart.

Zo kent het leven van Ben Sajat twee kanten. Een binnenkant, waarin de onrust rondwaart en het verdriet hermetisch is afgegrensd, en een buitenkant, waarin hij zich tomeloos inzet voor de volksgezondheid in al haar aspecten. De buitenkant dicteert zijn leven, houdt de binnenkant op afstand. Onrust is ook niet aan hem af te zien, integendeel. Al zeker niet als hij in het openbaar spreekt. Ben Sajat heeft een zachte, volgens sommigen een fluwelen stem, waardoor mensen hem waarnemen als een rustige, kalme man. Maar de schijn is bedrieglijk: *'Een zekere onrust heb ik altijd wel een beetje gehad, de veranderingen in het werk die ik steeds zocht. Maar ik heb het gevoel dat ik na die oorlog een zeer onrustige man ben geworden. De mensen denken dat ik een kalme man ben, maar de onrust die ik na die tijd heb gevoeld typeert mij misschien het best.'*

Het grootste wonder

Die onrust, de echo van de oorlogsjaren, voedt zijn belangstelling voor wat er in Israël gebeurt. Hoewel hij voor de oorlog nooit een uitgesproken aanhanger is geweest van het zionisme, leeft hij na de oorlog intens mee met de opbouw van de staat Israël. In een wereld waar joden vervolgd, uitgemoord worden, biedt een eigen staat ineens houvast, hoop. Het is een manier om na de oorlog verder te kunnen, geloof te houden: een plek waar je thuis kunt komen, waar je bevrijd kunt worden van de verschrikkingen, waar je niet bang hoeft te zijn.

De onrust drijft hem ernaartoe. *'Ik kon Israël niet beleven, doorleven, zonder er zelf naartoe te gaan.'* Eenvoudig is dat niet, in Nederland komt zijn leven op gang, zijn gezin, met de zorg voor drie kinderen, zijn praktijk, zijn partij- en raadslidmaatschap – je kunt niet zomaar weg. Maar in 1948, als op 15 mei de Joodse staat wordt uitgeroepen is hij niet meer te houden. *'(...) ik beleefde die ontwikkelingen zo intens dat ik dacht: "Ik wil dat toch wel meemaken." (...) Als iemand mij vraagt: "Wat is nou het grootste wonder in je leven?" Dan antwoord ik: "De oprichting van de Joodse staat na een paar duizend jaar".'*

Hij vertrekt samen met zijn joodse collega Spangenthal, een vurig zionist die vast van plan is om er te blijven. Via een kamp in Marseille belanden ze in de zomer in Israël, waar ze beiden soldaat worden. Hij wordt als arts op meerdere plaatsen ingezet, als keuringsarts, als ziekenfondsarts in poliklinische eerstelijnsposities. *'Ik heb op verschillende plaatsen in het land praktijk gedaan en ik had veel gelegenheid om te reizen. Ik kwam overal, Jeruzalem,*

Op 15 mei 1948 leest David Ben Goerion de onafhankelijkheidsverklaring voor en richt daarmee de staat Israël op. Ben Sajet noemt dat het grootste wonder in zijn leven.

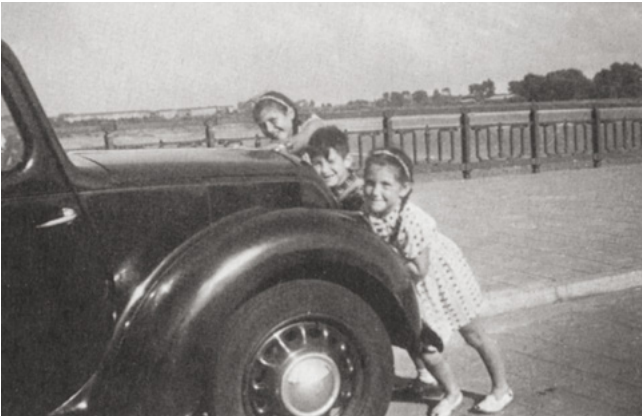
Tiberias, ik ontmoette veel kennissen en maakte vele vrienden. (...) Er was wel eens een luchtalarm en er werd gebombardeerd, maar dat had ik in Nederland en Engeland ook al meegemaakt. De mensen waren optimistisch. Ze waren ervan overtuigd dat ze de oorlog zouden winnen.'

Hij blijft een half jaar. Hij had wel willen blijven, hij voelt dat Israël een remedie zou kunnen bieden tegen zijn onrust. Maar zijn vrouw, zijn kinderen zien op tegen een onzekere toekomst, ze voelen niet dezelfde onrust, niet de gedrevenheid die hij in hem opwelt. Als hij had doorgezet, was zijn vrouw meegegaan, maar dat wil hij niet. Zo keert hij eind 1948 terug naar Amsterdam, naar het leven dat hij al kent, met inbegrip van de onrust die er aan verbonden is. Nog zeven keer keert hij in zijn leven terug naar het beloofde land. Soms zelfs voor enkele maanden als hij een paar maanden een praktijk waarneemt in kibboetsen in het noorden van Israël.

De locatie van een academisch ziekenhuis

In Amsterdam is hij na de oorlog bij de raadsverkiezingen van 1947 opnieuw tot gemeenteraadslid gekozen voor de Partij van de Arbeid, de opvolger van de SDAP. Hij is met zijn zestig jaar inmiddels het oudste raadslid, de nestor van de raad. Hij ziet met lede ogen de oplopende spanningen in de raad met de CPN, die in de eerste naoorlogse Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen met 32,2% als grootste partij uit de verkiezingsstrijd tevoorschijn is gekomen. De spanningen lopen zelfs uit op vechtpartijen, nadat de CPN in februari 1948 de communistische staatsgreep in Tsjecho-Slowakije openlijk steunt en andere partijen zich tegen de communisten keren. Communisten wordt het woord ontnomen, ze protesteren, ze gooien met stoelen, er ontstaat handgemeen, de politie komt de raadszaal binnen, een agent trekt een pistool – waarna Ben Sajet zich als nestor geroepen voelt om de jonge agent te manen dat pistool weg te doen.

Het zijn taferelen waar hij niet gelukkig van wordt. Hij veraschuwt de ondemocratische inslag van de communisten, maar

De drie kinderen van het gezin Sajet na de oorlog, v.l.n.r.: Loes (1937), kleinzoon Daan en Daniëlle (beiden 1941).

in wat later wel als zijn *opus magnum* wordt betiteld: de strijd om de locatie van een Academisch Ziekenhuis in Amsterdam. Die strijd is niet nieuw. De discussie over die locatie werd al gevoerd toen Ben Sajet in 1923 toetrad tot de Amsterdamse gemeenteraad. Hij plaatst in de raad al in 1925 kritische kanttekeningen bij het voornemen van het gemeentebestuur om het Wilhelmina Gasthuis tot Academisch Ziekenhuis om te bouwen. Het kiezen van een locatie is een besluit met veel consequenties. Andere voorzieningen moeten erin samengebracht worden, gebouwen afgebroken of een andere bestemming krijgen. Rondom al die onderdelen formeren zich belangen en mengen zich allerlei groepen in de discussie.

In de jaren voor de oorlog wordt er na het nodige gesteggel en veel vergaderingen eindelijk consensus bereikt. Het nieuwe Academische Ziekenhuis moet gevestigd worden op het Wilhelmina Gasthuisterrein waar het Wilhelmina Gasthuisziekenhuis al functioneert. In een fusie met het Weesperplein-ziekenhuis zou dit ziekenhuis dan worden omgevormd tot een Academisch Ziekenhuis. Er gaat zelfs al een architect aan de slag om een ontwerp te tekenen.

Maar de oorlog gooit roet in het eten. Alles valt stil en na de oorlog gaat de aandacht eerst naar andere zaken uit. Maar in 1948 vraagt de medische faculteit van de Gemeentelijke Universiteit om de zaak weer op te pakken, zodat verschillende door de stad verspreid liggende laboratoria, het ziekenhuis en de artsenopleiding op één plek bij elkaar kunnen komen. Dat gaat om investeringen die in de vele miljoenen lopen, geld dat in de naoorlogse jaren niet direct voorhanden is. Dus volgen er opnieuw onderzoeken en commissies.

Ondertussen neemt bij Ben Sajet de toch al aanwezige twijfel over de keuze voor het wg-terrein alleen maar toe. Hij heeft al eerder gepleit voor een geheel nieuwe locatie, maar met het verstrijken van de jaren groeit zijn overtuiging dat de keuze voor een binnenstedelijk academisch ziekenhuis op het wg-terrein een desastreus besluit is. Het is niet toekomstbestendig, de gebouwen (waarvan sommige dateren uit het begin van de 20e eeuw) zijn al

als het gaat om inhoudelijke standpunten, zeker voor wat betreft de verantwoordelijkheid van de overheid voor bijvoorbeeld de gezondheidszorg staat hij helemaal niet zo ver van hen af. Maar in de ontluikende koude oorlogs sfeer voelt hij zich politiek niet thuis, een van de redenen waarom hij hetzelfde jaar naar Israël trekt.

Enmaal teruggekeerd begint hij zich vast te bijten

verouderd, er kan alleen gegroeid worden als daarvoor een deel van de aanpalende Kinkerbuurt tegen de vlakte gaat en de ontwikkelingen op het terrein van de medische wetenschap gaan zo hard dat je vanaf het begin moet rekenen met een uitdijend ruimtegebruik. Het wg-terrein laat dat alles niet toe.

Een nota van 113 bladzijden, met 23 hoofdstukken

Als het college uiteindelijk toch besluit – we leven inmiddels in 1956 – om het Academische Ziekenhuis op het wg-terrein te vestigen, besluit de koppige Sajet zijn argumenten in een eigen nota nog eens grondig te onderbouwen. Dat wordt een zeer lijvig werkstuk, waarvan sommigen wat smalend zeggen dat hij een nieuwe dissertatie heeft geschreven. Anderen begrijpen niet waar hij in zijn eentje al die actuele cijfers vandaan heeft gehaald, waarmee hij zijn nota onderbouwt. Hij krijgt ze – zonder medeweten van het college van B&W – van een aantal ambtenaren met wie hij in al die jaren dat hij zich inzet voor de volksgezondheid een goede relatie heeft opgebouwd.

Zijn nota telt, bijlagen niet meegerekend, 113 bladzijden, opgedeeld in 23 hoofdstukken. Het is in de geschiedenis van de Amsterdamse gemeenteraad niet eerder vertoond dat een raads-lid een nota van zo'n omvang in de besluitvorming heeft gebracht. Sajet schetst de lange geschiedenis van de discussie. Hij brengt de groeiende behoefte aan medische voorzieningen in kaart. Hij bepleit de noodzaak om zorg, onderwijs en onderzoek op een plaats bij elkaar te brengen en te integreren. Hij laat zien hoe daar in andere universiteitssteden over wordt gedacht, in Nederland en in het buitenland. Hij overziet de verwachte toekomstige ontwikkelingen, met inbegrip van demografische trends. Alle argumenten leiden tot de onverbidelijke conclusie dat een nieuw toekomstbestendig Academisch Ziekenhuis ruimte nodig heeft om alles wat op de medische zorg afkomt te kunnen incorporeren. Dat lukt niet op de tien hectaren van het wg-terrein. Dat is onmogelijk. Daarom moet het academisch ziekenhuis van de toekomst nieuw gebouwd worden, op een groot terrein, ergens aan de rand van de stad.

Hoe goed beslagen ten ijs ook, zijn Plan B haalt het niet. Hij weet slechts 9 van de 43 raadsleden mee te krijgen. Zijn eigen fractie stemt, op een enkeling na, tegen. De communisten, nog altijd een grote fractie in de Amsterdamse gemeenteraad, trekken hun steun op het laatste moment in. Het college van B&W is de decennialange discussie ook meer dan zat, de wethouders willen koers houden en knopen doorhakken. Sajet oogst bij het college met zijn uitvoerige rapport vooral irritatie. Het gevoel bij het gemeentebestuur is dat hij alleen maar voor nog nieuwe vertraging zorgt.

Maar ja, Sajet is inmiddels op het terrein van de gezondheidszorg wel een gezaghebbende stem, dus zijn lijvige nota kan niet zomaar genegeerd worden. Sajet verdedigt zijn rapport in de raad met verve, maar het blijkt vechten tegen de bierkaai. Uiteindelijk

De Tijd-Maasbode,
16 september 1963.

zegeviëren niet de argumenten, maar het gevoel dat de stad niet kan terugkeren op haar schreden en dat er nu eindelijk eens een besluit moet worden genomen. Sajet is zwaar teleurgesteld en reist onmiddellijk na de raadsvergadering met zijn kleinzoon Daniël voor een paar maanden af naar Israël om daar een aantal praktijken waar te nemen.

In academische medische kringen, binnen en buiten Amsterdam, groeit vervolgens de twijfel over het besluit van de gemeenteraad. Er vormt zich een comité van zorgbestuurders en medische wetenschappers dat gaat ijveren voor plan-B, het plan-Sajet. De kaarten komen al snel iets anders te liggen als Sajet vanuit het ambtelijk apparaat wordt getipt dat er op het stadhuis een rapportje circuleert waarin wordt berekend dat het plan voor nieuwbouw goedkoper is dan het plan om het wg-terrein om te vormen tot een academische ziekenhuislocatie. Dat rapport wordt echter geheimgehouden, omdat het niet past in de strategie van het gemeentebestuur om nu door te pakken. Via-via weet Sajet het toch onder de aandacht van de buitenwereld te brengen. Zo groeit de twijfel. Ook al worden de opposanten op de medische faculteit en in de politieke arena onder druk gezet,

steeds opnieuw en veelvuldiger klinken er geluiden dat de gemeente een verkeerd besluit heeft genomen.

Het verzet blijft groeien

Nog een paar keer doet Sajet een poging de trein te stoppen, tevergeefs. Op 21 juli 1960 slaat minister Cals van Onderwijs en Wetenschappen op het wg-terrein zelfs de eerste paal voor een laboratoriumvleugel van het nieuwe Academische Ziekenhuis. Maar zelfs die nieuwbouw kan de discussie over de juistheid van het besluit niet meer stoppen. Het verzet blijft groeien.

Cruciaal is dat in 1961 als gevolg van een nieuwe Wet op het hoger onderwijs de eindverantwoordelijkheid voor de universiteit niet meer bij de gemeente komt te liggen. De financiering komt voor het overgrote deel in handen van de rijksoverheid. De medische faculteit komt daardoor losser van de gemeente Amsterdam te staan. Er worden in deze constellatie nieuwe onderzoeken gedaan, waarbij er steeds meer onheilspellende feiten op tafel komen. De voorgenomen verbouwing van de complexen op het wg-terrein stuit op – door Sajet voorziene – technische en bouwkundige problemen. De media, en met name *Het Parool*, bieden steeds vaker ruimte voor meningen waarin het besluit van de gemeente voor het wg-terrein wordt gehekelde.

Uiteindelijk wordt er in 1962 een commissie ingesteld die in 1964 tot de conclusie komt dat het wg-plan uitvoerbaar is. Preciezer: wat een modern en ambitieus Academisch Ziekenhuis

moet gaan bieden (het samengaan van onderwijs, onderzoek, laboratoria en patiëntenzorg) kan simpelweg niet in de beperkte ruimte van het wg-terrein gerealiseerd worden. Het is het ultieme gelijk van Ben Sajat, hoewel hij dit niet meer als raadslid meemaakt. Hij heeft in 1962 afscheid genomen als gemeenteraadslid.

Ben Sajat figureerde in meerdere publicaties toen de oplevering van het AMC in 1983 steeds dichterbij kwam.

Op 31 augustus 1965 koopt het gemeentebestuur een terrein van zestig hectaren in de Bullewijk in Amsterdam-Zuidoost. Daar duurt het overigens nog tot 1983 voordat het AMC haar poorten opent. Het project wordt in de realisatie alsmear duurder en duurder. Ook nadat in 1973 de eerste paal geslagen is, melden zich spijtoptanten die menen dat het toch beter is om terug te keren naar de plannen voor het wg-terrein. De bouw van het AMC wordt een geldverslindend hoofdpijndossier, vergelijkbaar met de Noord/Zuidlijn een paar decennia later. Maar als het in 1983 af is, staat er ook wat. Het AMC is qua oppervlakte het grootste gebouw van het land, met een labyrint van gangen en straten, waar een zaal naar Ben Sajat wordt vernoemd met aan de muur een portret van de koppige doorzetter, die zelf nog een paar keer voor de foto poseert met het kolossale gebouw op de achtergrond.

Treurig is wel dat de herinnering aan de hardnekkige en vaak eenzame strijd van Ben Sajat inmiddels in het huidige Amsterdam Universitair Medisch Centrum uit beeld is verdwenen. De zaal is niet meer te vinden en het schilderij van Ben Sajat dat er ooit gehangen heeft is verhuisd naar het depot bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam •

61

D. & S. J. Ltd

Meer dan duizend bedden

In 1953 wordt de praktijk gevestigd op de Reijnier Vinkeleskade 61. Het naam-bordje hangt er nog steeds.

De strijd om de AMC-locatie is bekend geworden als Ben Sajets meest aansprekende politieke resultaat. Dat is niet helemaal terecht. Hij zet zich met een niet-aflatende werklust zijn hele medische en politieke loopbaan in voor het tot stand brengen van voorzieningen voor zo ongeveer alle groepen waarvoor het bieden van een adequate gezondheidszorg tekortschiet. Daar is hij al in de jaren vijftig druk mee in de weer, maar na zijn onvrijwillige beëindiging van het raadslidmaatschap, waarover verderop meer, zet hij nog een tandje bij.

Zijn huisartsenpraktijk, sinds 1953 gevestigd in de Reijnier Vinkeleskade 61, ziet hij nauwelijks vanbinnen, zo druk heeft hij het met overleggen, vergaderen en nota's schrijven. De praktijk wordt feitelijk geheel gerund door zijn vrouw Thea, die dat tot in de jaren zeventig vol zal houden. Ben houdt zich met andere zaken bezig, onder meer met zijn passie voor 'gezond onderwijs'. Al zijn actieve politieke jaren is hij een groot pleitbezorger geweest van openluchtscholen. Hij begint er al in de eerste jaren van zijn raadslidmaatschap over. Hij kent vanuit zijn jeugd de benauwenissen van de 'mensenpakhuizen' in Uilenburg, Marken en Kattenburg. Het hoesten, de stank, de tastbare ongezondheid. Dus moet je jongeren op scholen niet met tientallen in een lokaal stoppen, is zijn overtuiging, maar ze laten leren in een gezonde omgeving, bij voorkeur in de open, frisse lucht. Hij propageert de openluchtschool waar hij maar kan. In en buiten de gemeenteraad of in de Provinciale Staten. Massaal gehoor vindt hij echter niet. In 1962 publiceert hij een uitgebreid overzicht, compleet met foto's, van alle openluchtscholen in Nederland. Het zijn er dan 14, die bij elkaar zo'n 1400 leerlingen tellen.

Elementair gevoel van rechtvaardigheid

Hij doet in zijn laatste perioden als gemeenteraadslid ook het nodige onzichtbaar werk. Als oudste raadslid is hij jarenlang voorzitter van de Raadscommissie voor de verzoekschriften. Tegenwoordig is dat een onafhankelijke klachtencommissie of een ombudsman, maar in Sajets tijd boog zich daar een speciale commissie uit de raad over. Deze behandelt brieven waarin Amsterdammers hun beklag doen, omdat ze menen onheus, onterecht of onrechtvaardig door de gemeente te zijn behandeld. Het zijn vaak hele persoonlijke en verontwaardigde verzoeken, die niet openbaar worden behandeld, reden waarom raadsleden

er over het algemeen niet erg warm voor lopen. Aan verreweg de meeste verzoeken valt weinig te doen. Eigenlijk is het, zo denken de meeste collega's erover, een hoop gezeur en geklaag.

Ben Sajet neemt dit werk echter buitengewoon serieus. Collegeraadslid Geurt Brinkgreve schrijft daarover in het liber amicorum dat ter gelegenheid van Sajets tachtigste verjaardag is gemaakt: *'Wel weet ik dat de commissie onder Sajets leiding grote invloed had. Voor zoethoudertjes moest men niet bij hem zijn. Zijn joodse zin voor humor en woordenspel zal zeker door de woordenbrij van querulanten heen geprikt hebben. Maar wanneer Sajet overtuigd was dat iemand onrecht werd aangedaan liet hij niet los. Dan liet hij zich door geen enkele overweging van prestige of angst voor gezichtsverlies van zijn stuk brengen.'*

Het is het refrein van zijn leven: onrecht brengt het beste bij hem boven. Dat mensen – of dat nu ouderen zijn of kinderen met een leerachterstand of verstandelijke beperking – niet de zorg krijgen die geboden kan worden, is in zijn ogen een onrecht dat bestreden moet worden. Dat Amsterdam niet het ziekenhuis zou krijgen waar de stad vooruit mee kan, is een onrecht dat voorkomen kan worden. Dat burgers zonder dat ze daar wat aan kunnen doen slachtoffer zijn van de bureaucratie is een onrecht dat ongedaan gemaakt moet worden. Partijbelangen of coalitieafspraken zijn voor die inzet ondergeschikt. Dat mensen hem lastig vinden, zelfs een horzel noemen, deert hem, zeker naarmate hij ouder wordt, totaal niet. Zijn kompas wordt gevormd door een diep gevoel voor rechtvaardigheid.

'Een ideaal raadslid, omdat hij zo lastig kon zijn'

Nadat hij in 1958 is gestopt als lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland, moet Ben Sajet in 1962 afscheid nemen van de Amsterdamse gemeenteraad. Na 39 jaar! Hij is daarmee met voorsprong het langstzittende Amsterdamse gemeenteraadslid en het ziet er niet naar uit dat dit record hem snel ontnomen zal worden. Eigenlijk wil hij heel graag de veertig jaar, *'een mooi rond getal'*, volmaken. Maar dat wordt hem niet gegund. De PvdA hanteert voor kandidaten een strikte leeftijdsgrens van 75 jaar en wil daar niet aan tornen. Hij wordt tijdens zijn laatste gemeenteraadsvergadering toegesproken door Joop den Uyl, op dat moment voorzitter van de PvdA-fractie. De latere partijleider en premier typeert Sajet als 'een ideaal raadslid, omdat hij zo lastig kon zijn'.

In zijn afscheidsspeech betreurt Ben Sajet het feit dat de gemeenteraad steeds meer macht heeft moeten inleveren ten faveure van de nationale overheid en het college van v&w. In te veel zaken heeft de gemeenteraad het nakijken gekregen. Hij vindt dat een kwalijke ontwikkeling en roept zijn collega's op om voor de zelfstandigheid van de raad te blijven opkomen. Hij roemt vervolgens de ambtenaren, waarbij hij fijntjes laat weten dat zij hem in zijn raadswerk vaak beter en meer geholpen hebben dan dat hij medewerking van Burgemeester en Wethouders heeft gekregen. Een duidelijke steek onder water. Tenslotte roept hij de

raad op om het bejaardenvraagstuk veel serieuzer te nemen. De stad is aan het vergrijzen, zo voorziet hij, en de woningvoorraad is daar niet op toegerust. Meer bejaarden betekent immers ook een groeiend beroep op zorg en daar bestaan nog maar weinig voorzieningen voor.

Zijn reputatie in de stad is – mede dankzij zijn AMC-overwinning – inmiddels onomstreden. Hij kent het stadhuis als zijn broekzak, leeft op goede voet met alle voor hem relevante afdelingen en weet als geen ander deuren te openen voor nieuwe initiatieven. Als hij in 1967 tachtig jaar wordt, ontvangt hij de Gouden Erepenning van de gemeente Amsterdam; een onderscheiding uitgereikt aan personen die zich uitzonderlijk verdienstelijk hebben gemaakt voor de hoofdstad. Ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag verschijnt er ook een liber amicorum, *Het boek Sajet. Opstellen over Aspecten der Sociale Geneeskunde door Vrienden aangeboden aan dr. B.H. Sajet*. Met een voorwoord van Willem Drees, met wie hij in het begin van de eeuw samen in een stenografie-klas zat. *'Voor weinigen echter zal hij zozeer een "oude vriend" zijn als voor mij, niet om de hoge leeftijd die hij nu heeft bereikt, maar omdat wij elkaar zo heel jong hebben gekend, vervuld van idealen, die hij met zoveel bekwaamheid, sociale bewogenheid en onbegrensde toewijding zijn leven lang in praktijk heeft trachten te brengen, vooral op het terrein dat hem als medicus bijzonder lag.'*

Fractie leider Joop den Uyl typeert Sajet bij zijn afscheid als 'een ideaal raadslid, omdat hij zo lastig kon zijn'.

Het bejaardenvraagstuk

Sajets pleidooi voor 'het bejaardenvraagstuk' tijdens zijn afscheidsrede in de raad, komt niet uit de lucht vallen. Hij is daar dan al een paar jaar druk mee bezig. In 1961 heeft de Amsterdamse GG&GD een aparte afdeling geriatrie opgericht onder leiding van dr. Reinders Folmer. Diens taak is het om het schrikbarend tekort aan verpleeghuizen in Amsterdam voor geestelijke en lichamelijke zieke bejaarden op te heffen. Hij vindt in Ben Sajet een fanatiek medestander die bovendien goed de weg weet in het gemeentelijk apparaat. Dat leidt in 1961 tot de oprichting van de Stichting Verpleeghuizen Amsterdam (svA), die met gemeentelijke garantstellingen zich gaat zetten aan de bouw en verbouw van verpleeghuizen. De GG&GD heeft daarbij een stevige vinger in de pap. GG&GD-artsen en -verpleegkundigen verrichten feitelijk al het medisch-verzorgende werk en bepalen ook wie er wordt toegelaten.

De stichting, onder aanvoering van Ben Sajet, zit bepaald niet stil. Er worden oude particuliere pensions overgenomen en omgebouwd tot moderne voorzieningen, waar al gauw gemiddeld meer dan honderd psychisch verwarde ouderen worden opgenomen. Er komen ook voorzieningen voor lichamelijk zieke bejaarden. Een daarvan op de Koningslaan 10 gaat in 1963 open en wordt vernoemd naar Dr. Sajet. In dit Sajethuis kunnen 15 ernstig zieke bejaarden worden verzorgd. Het Sajethuis bestaat nog steeds. Het prachtige pand is inmiddels eigendom van Woonzorg Nederland, maar is inmiddels wel ontdaan van het verpleeghuiskarakter. Het huis biedt, volgens de website van Woonzorg: 'prachtige en

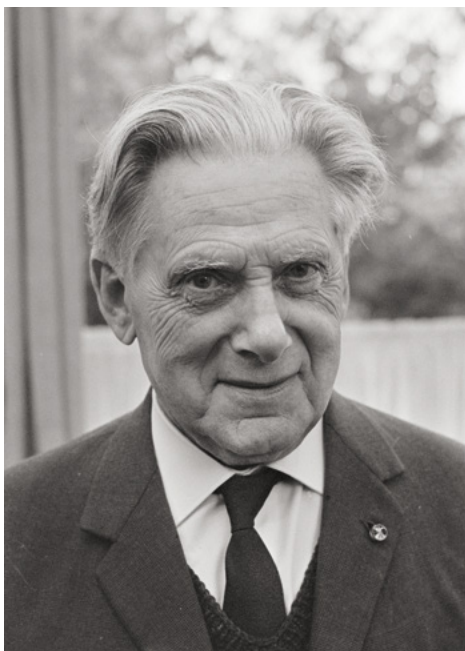

In 1963 wordt op de Koningslaan het Sajethuis geopend voor 15 ernstig zieke bejaarden. Het Sajethuis maakt nu deel uit van Woonzorg Nederland.

ruime woningen in Oud-Zuid speciaal bestemd voor 50-plussers. Gelegen aan het Vondelpark heeft u een schitterend uitzicht. De woningen hebben gloednieuwe keukens en badkamers (juni/juli 2022). De woningen vallen in de vrije sector en hebben een huurprijs vanaf € 1.474,-. Er zijn meerdere woningen beschikbaar.' Of Ben Sajet dit een gelukkige wending van de geschiedenis zou vinden, daar kan je natuurlijk je vraagtekens bij plaatsen.

Bij het verwerven, verbouwen en opzetten van alle verpleeghuizen van de sva speelt Ben Sajet een actieve rol. Het begrip 'besturen op afstand' is in de jaren zestig nog niet uitgevonden. Hij doet dat overigens niet alleen in Amsterdam, maar in de hele provincie Noord-Holland. Daarvoor is de Stichting Verpleeghuizen Noord-Holland opgericht, met – het kan geen verrassing meer zijn – Ben Sajet als voorzitter. Daarmee breidt zijn actieradius zich uit over de hele provincie.

Het is in zeker opzicht dankbaar werk. Want de nood is hoog. Er is een fors gebrek aan voorzieningen en de ellende is vaak onvoorstelbaar. Toen de latere GG&GD-directeur Henk Rengelink in 1966 als geriater bij de gezondheidsdienst kwam werken, schrok hij wat hij in de stad aantrof: 'Gestoorde bejaarden die helemaal in de war in de stad rondliepen. Volstrekt verwaarloosde, vervuilde, vereenzaamde mensen. Mensen met geheugenverlies. Dementen. Je kwam nog regelmatig tbc tegen. Mensen met vergaande kanker die nooit bij een specialist waren geweest. Met wonden over hun hele lichaam. Mensen die een paar dagen in het vuil hadden gelegen. We kwamen een keer bij een vrouw die letterlijk werd opgevreten door de vlooiën. We hebben haar snel laten opnemen maar het was te laat. Ze is aan bloedarmoede overleden.' (*Aan de Achtergracht*, p. 156)

Ben Sajet op zijn 80ste verjaardag in 1967.

Enorme groei

Het politieke en bestuurlijke tij om in deze misstanden verandering te brengen zit mee. Vanaf 1961 gaat onder het regime van de Wet op de bejaardenoorden de geldkraan open voor collectieve huisvesting van ouderen. Er worden op grote schaal bejaardenoorden gebouwd. Deze vormen in die jaren een populaire woonbestemming voor ouderen die er na een arbeidzaam leven welverdiende rust kunnen vinden en door hun verhuizing ook nog eens plaatsmaken voor jonge gezinnen. De woningnood is immers begin jaren zestig nog steeds volksvijand nummer 1.

Als in 1968 de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) van kracht wordt, gaat het helemaal snel. De AWBZ biedt een financiële grondslag voor een enorme groei van het aantal voorzieningen en bedden.

Als Ben Sajet in 1972 afscheid neemt als voorzitter van de Stichting Verpleeghuizen Amsterdam en hij op een door honderden mensen bezocht afscheidssymposium onder meer door burgemeester Ivo Samkalden wordt toegesproken, is het aantal bedden dat in zijn bestuursperiode is gerealiseerd de duizend net overschreden. Een fors aantal, overigens niet alleen de verdienste van Sajet. In zijn bestuur zit een heel netwerk van gepokt en gemazelde deskundigen. Het zijn allemaal heel goed ingevoerde mensen uit de sfeer van de CG&GD, uit de ambtelijke top van de gemeente, uit woningbouwverenigingen. Een van de bestuurders is Wijnand Scheerens, in de jaren vijftig PvdA-collega in de gemeenteraad, maar daarnaast ook de baas van de Nederlandse Centrale Huisvesting Bejaarden (NCHB, later overgegaan in Woonzorg Nederland), de motor achter de bouw van bejaardenoorden in Nederland. Bovendien is hij ook nog eens voorzitter van de Algemene Woningbouwvereniging (AWV), inmiddels uitgegroeid tot de grootste woningbouwvereniging van de hoofdstad. Met zo'n ploeg bestuurlijke deskundigheid is overal een bestuurlijke en financiële mouw aan te passen. En onder Sajets nimmer versagende leiding gebeurt dat ook.

Orthopedagogisch Centrum

Hij neemt in 1972 niet alleen afscheid van de Stichting Verpleeghuizen Amsterdam, maar ook van twee andere stichtingen waar hij op dat moment ook voorzitter van is: Stichting Orthopeda-

In 1972 spreekt burgemeester Samkalden Ben Sajat toe bij zijn afscheid als voorzitter van drie stichtingen.

Ben Sajat, kleinzoon Eran en zijn vrouw Thea luisteren naar speeches tijdens het afscheidssymposium in 1972.

gogisch Centrum en Stichting de Zonnehof. Want zoals de toestand van veel verwarde of lichamelijk zieke ouderen dramatisch is, hetzelfde geldt voor mensen, vaak ook kinderen, met een verstandelijke beperking. De zwakzinnigenzorg is aftands, groot-schalig en mensonterend. Ouders organiseren zich in verenigingen die zich gaan inspannen voor menswaardige voorzieningen voor hun kinderen. Zij ijveren voor gezinsvervangende tehuizen of kinderdagverblijven, kleinschaliger, warmer en normaler, want zulke complexen hoeven niet langer weggestopt te worden in afgelegen buitengebieden. Dat zijn ontwikkelingen die Ben Sajat enorm aanspreken. Ook deze mensen hebben recht op de beste zorg en goede huisvesting in een gewone omgeving.

Uit een van deze initiatieven, Huize Windekind, komt in 1964 het Orthopedagogisch Centrum (OPC) voort dat als een overkoe-pelende organisatie gaat functioneren voor verschillende verblijf-tehuizen. Opnieuw zijn er naast Ben Sajat, die de voorzittershamer gaat hanteren, medewerkers van de GG&GD bij dit initiatief be-trokken. In verschillende panden rondom het Vondelpark slaagt het Orthopedagogisch Centrum erin gezinsvervangende tehuizen te starten. Een daarvan krijgt de naam Loes Goedelhuis, vernoemd naar de dochter van Ben Sajat (in 1959 getrouwd met Jan Goedel) die in 1965 op 28-jarige leeftijd overleden is aan de ziekte van Hodgkin.

Eind jaren zestig slaagt het Orthopedagogisch Centrum erin een oud katholiek jongensweeshuis te verwerven, een groot eeuwenoud complex gevestigd aan de Lauriergracht. De nieuwe voorziening krijgt de naam De Platanen mee, genoemd naar de bomen op de binnenplaats. Het wordt in 1971 in gebruik genomen als een open beschermde woonvoorziening voor een kleine honderd mensen met een verstandelijke beperking. Die openheid is eind jaren zestig een tamelijk vernieuwende gedachte, want de praktijk tot dan is toch vooral die van een gesloten inrichting. De bewoners van De Platanen bewegen vrijelijk door de Jordaan, waar ze in een typisch Amsterdamse mengelmoe van plagen en gastvrijheid bejegend worden. Het gaat lang goed, maar begin jaren tachtig zorgt het opc door een samenloop van dramatische omstandigheden voor het eerste faillissement in de zorg. Maar dan is Ben Sajat al heel lang niet meer verantwoordelijk voor het reilen en zeilen.

Het Orthopedagogisch Centrum opent in 1971 de beschermde woonvoorziening De Platanen aan de Lauriersgracht in een voormalig jongensweeshuis.

Het laatste voorzitterschap waar Ben Sajat in 1972 afscheid van neemt betreft de Stichting De Zonnehof, in 1963 opgericht na een televisie-uitzending over particuliere pensions waar bejaarden in troosteloze omstandigheden hun laatste dagen slijten. Een vermogende makelaar schrikt daar zo van dat hij het huis aan de Zonnelaan in Hilversum dat in de uitzending centraal staat koopt en schenkt aan Stichting De Zonnehof die er een goede publieke voorziening van moet maken. Op zoek naar uitbreiding van plaatsen voor Amsterdammers komt Ben Sajat in 1968 met de stichting in contact. Het klikt. Hij wordt voorzitter en De Zonnehof begint aan een onstuimige groei. Sajat weet banken en financiers te overtuigen en binnen een paar jaar opent de stichting twaalf verzorgingshuizen in 't Gooi, in Castricum, Maarssen, Huizen en Maartensdijk.

Tijdens het driejarig voorzitterschap van Stichting de Zonnehof worden er twaalf verzorgingshuizen geopend.

Stichting „DE ZONNEHOF”

RUSTHUIS VOOR BEJAARDEN

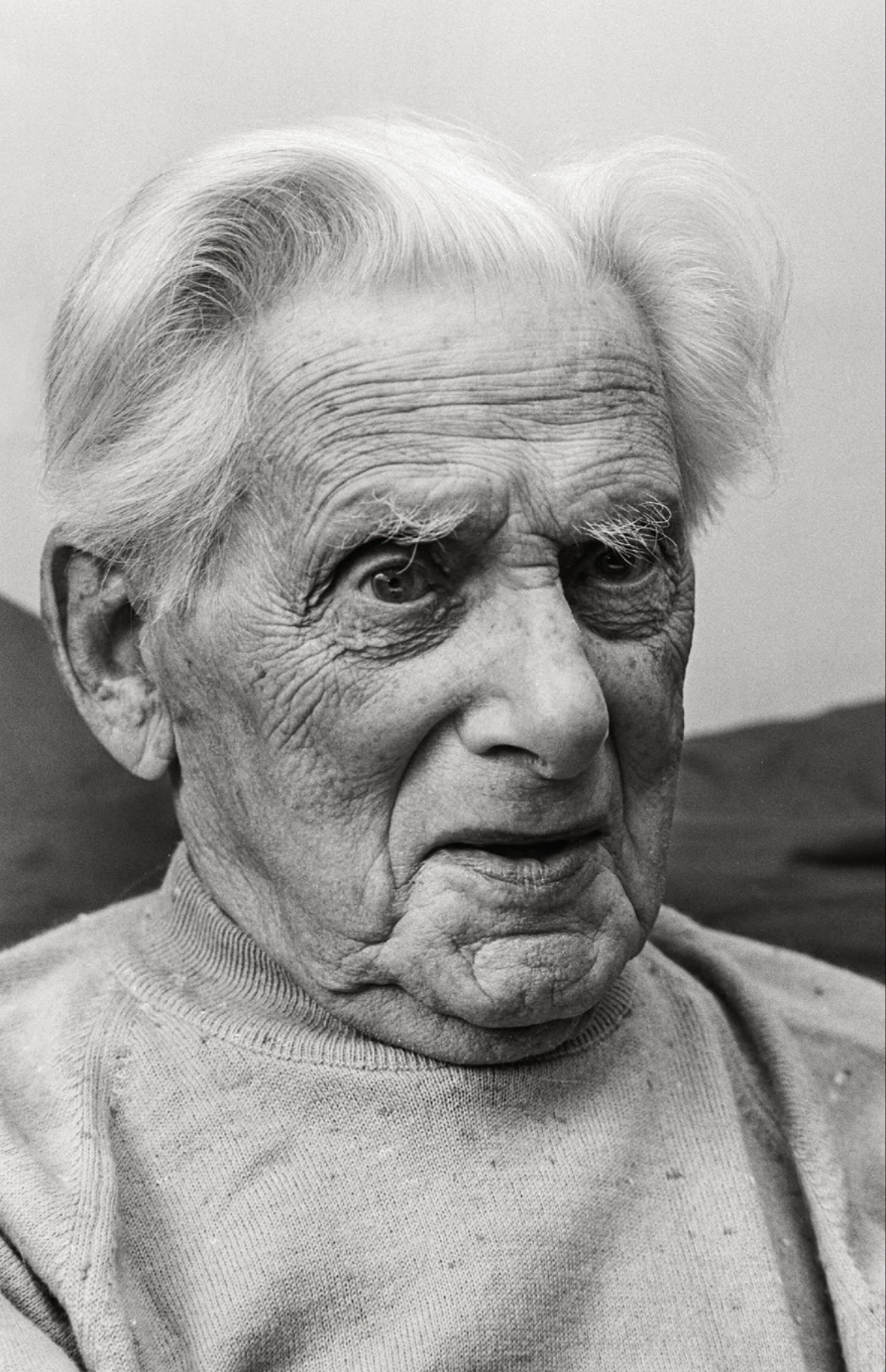
ZONNELAAN 24 - HILVERSUM - Tel. 4 01 92

heeft nog

enkele plaatsen vrij

voor bejaarden die geen verpleging behoeven

Prima verzorging

Stilzwijgend, zachtmoedig en onvermoeibaar

Ben Sajet op 92-jarige leeftijd in 1982.

Als hij in 1972 op 85-jarige leeftijd afscheid heeft genomen van zijn bestuursfuncties is Het boek Sajet nog lang niet dichtgeslagen. Hij blijft ijveren voor goede huisvesting voor bejaarden. Zo neemt hij eind jaren zeventig het initiatief om het West-Indisch Huis, een monumentaal en ernstig verwaarloosd pand uit de 17e eeuw, gelegen tussen de Herengracht en de Haarlemmerstraat, te verbouwen tot bejaardenwoningen en een bejaardensociëteit. Met hulp van bekende artiesten als Ramses Shaffy, Imca Marina en Jasperina de Jong wordt er flink wat geld opgehaald om de verbouwing te bekostigen. Uiteindelijk lukt het: in 1981 opent een vernieuwd West-Indisch Huis haar deuren en zijn er in het complex bejaardenwoningen, de Volksuniversiteit en de gemeentelijke trouwzalen ondergebracht.

Als Ben Sajet in 1979 92 is, steekt nog een keer zijn behoefte om iets te onderzoeken de kop op. Hij interviewt zestig negentigjarigen om te achterhalen of ze het idee hebben dat ze er nog toe doen. Hij wil weten of ze vinden dat het leven zo op vergevorderde leeftijd nog de moeite waard is. De gesprekken voeren hem langs zijn eigen geschiedenis. Hij krijgt verhalen te horen die hem aan de omstandigheden in de Jodenbuurt herinneren. *'Hier heb ik het verhaal van een man, die toen hij kind was met drie zusters, twee broers en zijn ouders één kamer bewoonde waarvan de vloer voor de helft van hout was en voor de andere helft van steen: iedereen sliep op de grond. Op zijn twaalfde jaar is hij voor een gulden in de week gaan werken en is pas op zijn 74ste met werken opgehouden. Lange tijd heeft hij van zes uur 's morgens tot zes uur 's avonds gewerkt, en soms tot tien uur 's avonds.'* (Het Parool, 210979)

Hij wordt over zijn onderzoek in *Het Parool* geïnterviewd. Daarin constateert hij: *'Wat eigenaardig was dat in het begin van het gesprek veel negatieve dingen uit hun leven werden opgehaald, maar naarmate het gesprek opschoot, en vooral op het eind, werd er veel positiefs gemeld – ze vonden het toch wel plezierig om te blijven leven, het leven was toch eigenlijk niet zo kwaad geweest, enfin: bemoedigende geluiden. Echt levensmoe zijn er, dacht ik, maar weinig mensen. (...) Wel meende ik een bereidheid te bespeuren om te sterven als het eenmaal zo ver was. Als ik mezelf als voorbeeld neem – gisteren was ik duizelig en ik dacht: ik weet niet waar dat naar toe gaat. Als dat nu eens het begin zou zijn van het einde (...) – hoe zou ik dat vinden? Nou, toen dacht ik: dan ben ik volkomen bereid. Nu kun je zeggen: of je bereid bent of niet doet er niet toe,*

maar psychisch gezien was mijn houding toch: nou ja, goed, vandaag doodgaan, prima.' (Het Parool, 210979)

Een leven vol tragiek

Maar de dood zit hem nog niet op de hielen. Het leven wordt wel moeilijker. Niet lang na zijn 60 bejaarden-interviews herstelt hij maar heel moeizaam van een operatie aan een aneurysma in zijn buikslagader. Vooral de algehele narcose blijkt een aanslag te zijn op zijn fysieke en geestelijke gestel, waarvan hij de gevolgen niet goed te boven komt. Toch duurt het nog een aantal jaren voordat de laatste pagina van het boek *Sajet* definitief wordt omgeslagen op 24 september 1986, als hij op 99-jarige leeftijd komt te overlijden. Zijn vrouw Thea, twintig jaar jonger, overleeft hem. Ook zij wordt oud. Zij overlijdt op 10 juli 2004, op 97-jarige leeftijd.

Daarmee komt een einde aan een gedreven en productief leven, balancerend tussen onrecht en onrust. Terecht wijst Willem Drees in zijn voorwoord van het liber amicorum uit 1967 op het leed dat hem en zijn gezin is aangedaan in de oorlog, waarin bij twee

Een leven lang Ben Sajet

Op 17 maart 1977 presenteerde directeur Visser van de uitgeverij De Toren het door de aankomende cineast Hans Fels geschreven boek *Een leven lang Ben Sajet*. Hij deed dat in het Stedelijk Museum in Amsterdam waar zich een paar honderd mensen hebben verzameld ter gelegenheid van de 90^e verjaardag van Ben Sajet. Het idee was om verjaardagviering en boekpresentatie in een kleine kring van genodigden te doen. Een uitzending van *Achter het Nieuws* een paar dagen daarvoor had dat echter onmogelijk gemaakt. Naar aanleiding van een interview in die uitzending hadden zich spontaan tientallen Amsterdammers gemeld met de wens Sajet ook te willen feliciteren. De uitgeverij zag daar een goede gelegenheid ontstaan om het boek extra te promoten en

besloot in het begin van de avond de deuren van het Stedelijk Museum open te gooien. Er kwamen een paar honderd mensen langs om Sajet en zijn vrouw Thea te feliciteren. Het echtpaar stond urenlang handen te schudden. Velen van hen namen vervolgens het boek mee naar huis, tot genoegen van uitgeverij De Toren en ook van Ben Sajet zelf, want die had bedongen dat van elk verkocht boek (verkoopprijs f 19,50) twee gulden ten goede zou komen aan de bejaardenhuisvesting. Voor de inhoud van het boek had Sajet in meerdere sessies bij elkaar 31 uur met de auteur Hans Fels gesproken, waarbij hij zijn hele leven voor zover zijn herinnering dat toeliet de revue had laten passeren. Hans Fels heeft vervolgens dat vaak associatieve verhaal

zonder veel redactionele bewerking of *factchecking* aan het papier toevertrouwd. Dat heeft een niet altijd even toegankelijke, maar een bijzondere vorm van oral history opgeleverd, waarvan voor het schrijven van deze beknopte biografie dankbaar gebruik is gemaakt.

zoons, twee schoondochters en twee kleinkinderen heeft verloren. Maar ook na het beëindigen van de oorlog is de tragiek zijn gezin niet bespaard gebleven. Zijn oudste zoon Herman maakt, pas 39 jaar oud, in 1953 in Spanje een einde aan zijn leven. Zijn dochter Loes overlijdt in 1965, 28 jaar oud, aan de gevolgen van de ziekte van Hodgkin. Op zijn dochter Daniëlle na overleeft Ben Sajet al zijn kinderen.

Over het verleden sprak hij zelden. Zijn in totaal 31-uur durend interview met Hans Fels, waarin hij in 1977 terugblijkt op zijn leven is wat dat betreft zeer uitzonderlijk en uniek. Met zijn kinderen en kleinkinderen, zelfs met zijn vrouw, voerde hij nooit dergelijke gesprekken. Ze lazen in het boek *Een leven lang Ben Sajet* voorvallen en gebeurtenissen, waar ze geen weet van hadden. Kleinzoon Daniël (Daan) Sajet, kind van zijn zoon Jacob en na de oorlog in het gezin Sajet opgegroeid, heeft mede door dit stilzwijgen altijd een bijzondere haat-liefde relatie met hem gehad. Uiteindelijk treedt hij wel in de voetsporen van Ben Sajet, die hij tot zijn achtste voor zijn vader heeft aangezien. Tussen 2006 en 2010 is hij namens de PvdA lid van de Amsterdamse gemeenteraad. In de periode daarna maakt hij deel uit van de stadsdeelraad van Amsterdam-Zuid. Sinds 2016 is hij voorzitter van de centrale Cliëntenraad van Cordaan, een inmiddels zeer grote zorginstelling in Amsterdam en omstreken, waarin veel van de door Ben Sajet opgerichte tehuizen uiteindelijk in zijn opgegaan.

Socialist van de oude stempel

De naam Ben Sajet valt merkwaardigerwijs niet snel als er grote namen genoemd worden uit de geschiedenis van de sociaaldemocratie in Amsterdam. In zo'n lijstje gaan al snel namen als Wibaut, Vliegen, De Miranda, en later Schaefer met de geschiedenis er strijken. Waarschijnlijk komt het omdat al deze mannen wethouders zijn geweest. Misschien ook wel partijtjagers die zich lieten gelden op vergaderingen, die vurige toespraken hielden. Ben Sajet was dat niet. Hij was er de persoon niet naar. Hij stond liever achter in de zaal.

Ben Kroon, in de jaren zestig stadsredacteur van het katholieke dagblad *De Tijd*, heeft hem in de Amsterdamse gemeenteraad jarenlang aan het werk gezien. In het liber amicorum doet hij daar verslag van. Hij schrijft: *'Hoewel lid van de grootste fractie van de Raad, wekte hij de indruk een eenmansfractie te vormen. In zekere zin was dat ook zo. Dr Sajet vatte het raadslidmaatschap op als een persoonlijke functie. (...) De Raad was voor hem van belang in zoverre hij er kon werken voor de verbetering van de volksgezondheid.'* Verderop in zijn bijdrage: *'Wie Dr Sajet niet kende en op de tribune gezeten zich de strijder liet aanwijzen, moet in eerste instantie enige teleurstelling hebben gevoeld. Uiterlijk heeft hij niets van een doorzetter. Zijn kleine gestalte, zijn lichte stem, zijn onverschilligheid op het stuk van kleding stempelen hem voor de buitenwereld tot een "lichtgewicht". Maar het zijn de zachte krachten die volgens het woord van Henriette Roland Holst uiteindelijk zullen overwinnen.'*

Tenslotte: *'In de Raad was Dr Sajet soms een buitenstaander maar geen querulant of dwarsligger. Hij was soms gedoemd tot eenzaamheid omdat het compromis hem niet lag. Hij was, zoals iemand het eens met waardering uitdrukte: een socialist van de oude stempel, een zachtmoedige vechtjas voor de belangen van het volk; een man die, als het om zijn verantwoordelijkheid ging, geen grapjes verstond, maar met volstrekte ernst recht op zijn doel afging. (...) Hij had, voor zover men dat als buitenstaander kan beoordelen, in conflicten vrijwel altijd het gelijk aan zijn kant. (...) Waar een ander, ter wille van financiële of andere moeilijkheden, met een half ei genoegen nam, eiste Dr Sajet het volle gewicht. Voor bejaarden, voor zieken, voor invaliden, kortom, voor allen die dreigden te kort te komen in een welvarende gemeenschap, die uit was op zijn gemak en het oog sloot voor de gekneusden.'*

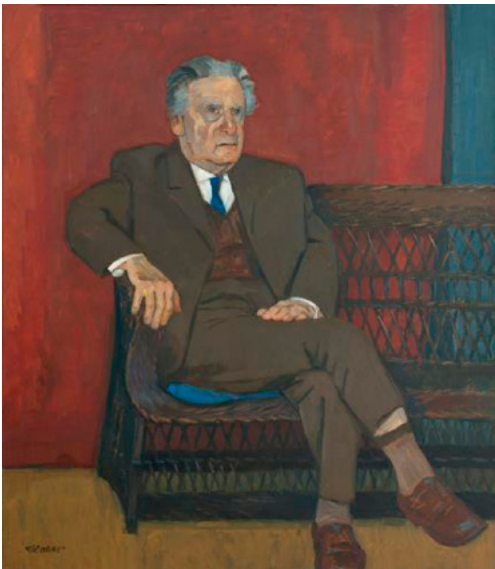
Onvoorstelbare reis

Het leven van Ben Sajet is een onvoorstelbare reis geweest. Gedreven door onrust en onrecht heeft hij een onuitwisbaar stempel gezet op de gezondheidszorg in Amsterdam. Hij is een iconisch boegbeeld van de sociale geneeskunde, die blijvend inspiratie kan bieden aan artsen die verder willen kijken dan hun individuele patiënten en op zoek gaan naar preventieve mogelijkheden en maatschappelijke oorzaken. In dat opzicht blijven zijn ideeën actueel en is het goed om hem te blijven herinneren.

Dat is merkwaardig genoeg geen uitgemaakte zaak. Voor deze biografie zijn we op zoek gegaan naar twee schilderijen die bij wijze van eerbetoon van Ben Sajet zijn gemaakt. Een in opdracht van de gemeente Amsterdam, een in opdracht van het AMC. Het eerste schilderij is in 1967 gemaakt door de schilder Arie Kater, door Ben Sajet zelf uitgekozen. Het resultaat vindt hij echter verschrikkelijk en hij wil per se niet dat het in het stadhuis wordt

Schilderij door Arie Kater in opdracht van de gemeente Amsterdam, 1967. Ben Sajet wilde niet dat dit in het stadhuis werd opgehangen.

Schilderij in opdracht van het AMC. Maker onbekend.

Bronzen borstbeeld,
Geurt Brinkgreve 1986.

opgehangen. Uiteindelijk krijgt hij het college van B&W zover dat ze hem schriftelijk laten weten het schilderij niet op te zullen hangen en het te deponeren in het depot van het Stedelijk Museum. Daar is het een halve eeuw later wel even zoeken naar wat er met het schilderij is gebeurd. In de bibliotheek is alleen nog een kaartje met een beschrijving te vinden, met daarop aange-tekend 'afgevoerd', wat het

ergste doet vrezén. Maar dat blijkt mee te vallen. Het schilderij is verhuisd naar het depot van het Amsterdam Museum, waar het rust in vrede. Er is in het stadhuis later wel een zaal naar hem vernoemd, waar zelfs in 1986 een fraai borstbeeld van hem wordt onthuld, gemaakt door de kunstenaar Geurt Brinkgreve, die hem tijdens zijn laatste gemeenteraadperiode als lid van de KVP-fractie van nabij heeft meegemaakt. Maar van zowel de zaal als het borstbeeld is heden ten dage in het stadhuis geen spoor meer te vinden.

Bij het Amsterdam UMC, zoals tegenwoordig de aanduiding van het Academisch Ziekenhuis luidt, is het al niet veel beter. De naar hem genoemde zaal is omgevormd tot een kantoor voor de afdeling communicatie. Het schilderij dat er ooit heeft gehangen is inmiddels opgeborgen in het depot van de afdeling bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam. Je zou toch denken dat het eerbetoon aan Ben Sajat zowel ten stadhuize als in het ziekenhuis een beter lot heeft verdiend.

Maar er zijn gelukkig ook plekken waar zijn naam wel blijvend aan de vergetelheid is onttrokken. In het midden van Israël is in het stadje Afula een park naar hem vernoemd. De stratencommissie van de gemeente Amsterdam heeft hem geëerd met een plein: het Sajatplein in Amsterdam-Oost. Er is – het kwam in het vorige hoofdstuk al ter sprake – Het Sajethuis op de Koningslaan, een prachtig pand in 1963 geopend en nu onderdeel van Woonzorg Nederland, waar 50-plussers gehuisvest worden.

Recente publicaties van het
Ben Sajat Centrum.

En er is – daar zal hij misschien wel het meest content mee zijn – in Amsterdam het Ben Sajat Centrum. Daar blijkt ook het door Geurt Brinkgreve gemaakte borstbeeld zijn bestemming te hebben gevonden. Het Ben Sajat Centrum is een kleine dynamische onderzoeksorganisatie dat zich richt op de zorg voor ouderen en mensen met een beperking. Het Centrum stelt zich tot doel de zorg te vernieuwen en structureel te verbeteren door onderzoek, praktijk en onderwijs met elkaar te vervlechten (zie ook pagina 6). Een streven waar Ben Sajat zich zijn hele leven voor heeft ingezet ●

rickwessalino
1967

Verantwoording

Tekening van
Ben Sajet door
Riek Wesseling,
1967

Deze biografische schets van het leven van Ben Sajet leunt zwaar op het boek dat Hans Fels in 1977 heeft gepubliceerd: *Een leven lang Ben Sajet*. 31 uur heeft Fels daarvoor met Ben Sajet gesproken en vervolgens de bandopnames omgewerkt tot een 237 pagina's tellende monoloog. Daarin verhaalt Ben Sajet uitvoerig over zijn leven. De Jodenbuurt, de kennismaking met het socialisme, zijn keuze voor de geneeskunde, zijn raadslidmaatschap, zijn boosheid over de Franco-staatsgreep in Spanje, de oorlog, Israël, het locatiegevecht over het academisch ziekenhuis en het bejaardenvraagstuk – het passeert allemaal uitvoerig de revue. Zijn relaas levert een schat aan informatie op, zij het dat de vertelling een hoog associatief en anekdotisch gehalte kent, waarbij hoofd- en bijzaken nogal eens moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Deze biografische schets zou je daarom kunnen zien als een verkorte en gesystematiseerde versie van het boek dat Hans Fels in 1977 heeft geschreven en dat helaas niet meer verkrijgbaar is. Waar is geput uit het boek is de tekst gecursiveerd. Een geannoteerde versie is op verzoek verkrijgbaar bij de uitgever.

Maar deze biografische schets is ook meer dan een samenvatting. Er is op meerdere plaatsen achtergrondinformatie toegevoegd die in de lange monoloog van Ben Sajet uit 1977 ontbreekt, waardoor zijn levensverhaal meer context heeft gekregen en daardoor inzichtelijker is geworden. Het geheugen van de negentigjarige Sajet was in 1977, toen hij tachtig jaar oud was, nog steeds indrukwekkend, maar ook niet zo nauwkeurig dat alle data en feiten klopten. Waar mogelijk is dat in deze biografische schets gecorrigeerd. Verder zijn er nieuwe gegevens toegevoegd door het raadplegen van het Ben Sajet-archief en het SDAP-archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). In deze archieven bevinden zich een groot deel van de publicaties van zijn hand, alsmede een collectie buitenlandse krantenknipsels uit de oorlogsperiode en knipsels uit Nederlandse kranten uit de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog. Zijn levensverhaal kon daardoor verrijkt worden met details die hij in 1977 over het hoofd heeft gezien. Bovendien wordt er verslag gedaan van zijn laatste negen levensjaren, die hij in 1977 nog te goed had.

Ben Sajet praatte tijdens zijn leven niet graag over zichzelf. De 31 uur met Hans Fels was in dat opzicht zeer uitzonderlijk. Over de tragiek van de oorlog zweeg hij tegenover zijn naasten. Om iets meer gevoel te krijgen over zijn persoonlijkheid heb ik gesproken met Daan Sajet en zijn vrouw Wanda. Daan is een kleinzoon van Ben Sajet en is in het gezin Sajet opgevoed. Dat gesprek heeft op meerdere plaatsen in dit boek meer diepgang gegeven aan de mens Ben Sajet en hoe hij met de onvoorstelbare reeks persoonlijke tegenslagen is omgegaan. In de onvermoeibare man huisde diep van binnen een onrustige geest.

Deze biografische schets heeft niet de pretentie de ultieme biografie van Ben Sajet te zijn. Bij zijn nazaten liggen nog veel brieven, documenten en geschriften die niet zijn geraadpleegd en ook in de gemeentelijke archieven is nog veel meer te vinden over zijn inbreng in de vele raadsvergaderingen die hij heeft uitgezeten. Zijn leven verdient het dat daar nog eens tot in de details studie van wordt gemaakt. Laat deze biografische schets daarvoor een uitnodiging zijn.

Amsterdam, april 2023
Jos van der Lans

Archieven

Internationaal Instituut

Sociale Geschiedenis (IISG):

- Archief Ben Sajet (collectie-nummer: ARCH02725)

- Archief SDAP. Federatie

Amsterdam (collectienummer: ARCH01268)

Boeken

Drees, W. (voorwoord) e.a.

(1967), *Het boek Sajet. Opstellen over Aspecten der Sociale Geneeskunde door Vrienden aangeboden aan Dr B.H. Sajet ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag*. N.V. Drukkerij en Uitgeversbedrijf De Standaard, Amsterdam. [In de tekst aangeduid als liber amicorum, citaten er uit zijn aangegeven met LA en daarop volgend het paginanummer.]

Fels, Hans (1977), *Een leven lang Ben Sajet. Verteld aan Hans Fels*. Uitgeverij In den Toren. [In de tekst zijn citaten aangegeven met LL en daaropvolgend het paginanummer.]

Israëls, Han en Annet Mooij (2001), *Aan de achtergracht. Honderd jaar GG&GD in Amsterdam*. Uitgeverij Bert Bakker. [In de tekst afgekort als AdA.]

Klinkenberg, Tineke van den, en Hetti Willemse (2013), *Cordaan rond. Sinds 1683 zorggeschiedenis schrijven*. Uitgave Cordaan.

Lans, Jos van der (2008), *Het rode geluk. Een geschiedenis van de Algemene Woningbouwvereniging*. Uitgeverij Bas Lubberhuizen.

Woud, Auke van der (2015), *De nieuwe mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900*. Uitgeverij Bert Bakker.

Video

“Als u het wilt is het geen sprookje” over Ben Sajet. Regie Menko Arends – AT5 2016. Te zien op Vimeo: <https://vimeo.com/259245563>

Websites

Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland <https://socialhistory.org/bwsa/>
- [biografie/sajet](#). G.W. Borrie, SAJET, Benedictus Herschel. [Deze feitelijke biografische schets bevat een uitgebreid overzicht van de publicaties van Ben Sajet en van literatuur over Ben Sajet.]

- [biografie/heijermans](#)-I Ger Harmsen, HEIJERMANS, Louis.
- [biografie/gelderen](#) Wicher Schreuders, GELDEREN, Jacob van. <https://diamantbewerkers.nl/nl>
Door het IISG verzorgde website over de geschiedenis van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkers Bond (ANDB).

<https://www.regionaalarchief-dordrecht.nl/biografisch-woordenboek/theodoor-stoop/> Biografische schets van Theodoor Stoop, een van de inspiratiebronnen van Ben Sajet.

Verantwoording foto's en afbeeldingen

De cijfers verwijzen naar *paginanummers*.

Beeldbank Stadsarchief Amsterdam: 1 (schutblad voor), 8, 11, 20, 26.

Bijzondere collecties Universiteit van Amsterdam, depot Allard Pierson: 74 (rechts).

BWSA, Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: 23, 25 (links).

Collectie Amsterdam Museum: 74 (links).

Collectie Gemeente Hilversum: 30.

Familiealbum Sajet (<https://boekelo.tripod.com/sajet/album.html>): 40, 45.

Geheugen van Nederland: 16.

Het boek Sajet (scans): tekening voorkant: Riek Wesseling, 54, 76.

IISG (scans uit: Archief Ben Sajet en Archief SDAP, Federatie Amsterdam): 12, 17, 24, 25 (onder), 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 49 (links), 50, 53, 59, 60.

Leve lang Ben Sajet (scans): 2, 9, 15, 19, 22, 27, 28, 29 (boven), 46, 48, 49 (onder), 58, 72.

Nationaal Archief / Anefo: 65, 67 (Hans Steinmeijer), 68 (Rob Mierenet), 71 (Rob Bogaerts).

Website Oneindig Noord-Holland: 18.

Website Spanje3639 (<https://spanje3639.org/educatie/posters/>): 41.

Website Zuidelijke Wandelingen: <http://www.zuidelijkewandelweg.nl/archief/architectuur/svb/index.htm>): 42.

Wikimedia: 29, 35, 39, 45, 51, 52, 57, 65.

Woonzorg Nederland: 66.

CANON sociaal werk

De Canon sociaal werk biedt een digitaal platform waarop sinds 2007 de geschiedenis van het brede sociaal werk wordt gedocumenteerd. Dit wikipendium (samentrekking van *wikipedia* en *compendium*) telt inmiddels meer dan 650 vensters. Voor Nederland en Vlaanderen zijn sectorale Canons ontwikkeld voor onder meer maatschappelijke opvang, gehandicaptenzorg, maatschappelijk werk, palliatieve zorg, volkshuisvesting, geestelijke gezondheidszorg, reclassering en samenlevingsopbouw. Van acht van de online gepubliceerde digitale Canons zijn boekedities verschenen, waarvan bij elkaar

meer dan 85.000 exemplaren zijn verspreid. Het digitale platform www.canonsociaalwerk.eu wil de geschiedenis van het werk van sociale professionals voor het voetlicht brengen omdat deze in de moderne zorg- en welzijns-bedrijfscultuur steeds verder naar de achtergrond dreigt te raken. Het gevolg is dat het professionele ambacht ontdaan wordt van tradities en een gemakkelijke prooi is voor technocratische redeneringen. Met het boekstaven van de geschiedenis van het sociaal werk hoopt de redactie het zelfbewustzijn en weerbaarheid van sociale professionals te vergroten.

Sinds 2019 maakt het Biografisch Portaal Sociaal Werk deel uit van het digitale platform. In dit portaal worden markante persoonlijkheden in het sociaal werk uit heden en verleden voor het voetlicht gebracht. Hun erfenis en inzet kunnen ter inspiratie dienen voor iedereen die in onze samenleving aan anderen een helpende hand wil bieden. De Canon levert aldus de intellectuele grondstof voor een devies van Marie Kamphuis, grondlegger van het sociaal werk en één van de inspiratiebronnen van het Canon-project: 'Men ziet van de toekomst evenveel als het inzicht in het verleden reikt.'

Colofon

Ben Sajat (1887-1986). Een leven lang sociale geneeskunde is een uitgave van de Vereniging Canon sociaal werk in samenwerking met het Ben Sajat Centrum.

ISBN 978 90 833302 1 1
NUR 130

De uitgever heeft waar mogelijk geprobeerd het copyright van de afbeeldingen te achterhalen en te eerbiedigen. De uitgever nodigt iedereen uit die meent dat het copyright is geschonden met hem contact op te nemen.

Tekst en beeldredactie
Jos van der Lans

Centrale redactie
Sonja Appelman, Dries Claessens, Johan Gortworst, Suzanne Hautvast, Denoix Kerger, Jos van der Lans, Jan Steyaert

© Op de tekst rust copyright. Maar het is juist de bedoeling dat de teksten door zoveel mogelijk mensen worden gelezen en verspreid. Daarom gelden voor de teksten uit deze publicatie de richtlijnen van Creative Commons, die er op gericht zijn kennis en informatie zoveel mogelijk (met bronvermelding) te delen. Zie: www.creativecommons.nl.

Vormgeving
Van Rosmalen & Schenk,
Amsterdam

Drukwerk
Drukkerij Tuijtel,
Hardinxveld-Giessendam

Prijs losse exemplaren: € 12,50

Bestelwijze
Email: info@canonsociaalwerk.eu

Contact
Redactie Canon sociaal werk
Feike de Boerlaan 31
1019 KS Amsterdam
T 020 4194657
W www.canonsociaalwerk.eu
E info@canonsociaalwerk.eu

Nog verkrijgbare Canon-boeken:

Leden van de Regionale Ouderenraad Amsterdam/Almere verbonden met het Ben Sajat Centrum en personeel van *Bijzonder Amsterdams* poseren voor het pand Zwanenburgwal 206 in Amsterdam. Op de vierde etage huist hier het Ben Sajat Centrum. Op de begane grond opent *Bijzonder Amsterdams* dagelijks de deuren voor mensen die koffie komen drinken, willen lunchen of vergaderen. *Bijzonder Amsterdams* is een voorziening van zorgorganisatie Cordaan voor mensen met arbeidsbeperking of afstand tot de arbeidsmarkt. Naast het runnen van een gastvrije horecavoorziening aan de Zwanenburgerwal maakt men in meerdere ateliers in de stad bijzondere handgemaakte producten van hoogwaardige kwaliteit: keramiek, textiel, grafisch werk en houten meubels. Op de Zwanenburgwal en in een webshop worden deze producten te koop aangeboden. In de laatste fase van zijn leven heeft Ben Sajat zich juist voor deze twee groepen, ouderen en mensen met een beperking, onvermoeibaar ingespannen.

